

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БОБРУК Алла Миколаївна

УДК 316.475

**ПОЛІТИЧНА МІМІКРІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник:

КОРНІЄНКО Валерій Олександрович,

доктор політичних наук,

професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА МІМІКРІЯ»	12
1.1. Мімікрія як політико-культурний феномен	12
1.2. Визначення сутності політичної мімікрії у сучасному науковому дискурсі	32
1.3. Методологічний інструментарій дослідження форм і функцій політичної мімікрії.....	52
Висновки до першого розділу	70
РОЗДІЛ 2	
ПОЛІТИЧНА МІМІКРІЯ У ПРОСТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	74
2.1. Системні ознаки політичної мімікрії у контексті політичної культури українського суспільства	74
2.2. Мімікрія у структурі ціннісних орієнтацій персоніфікованих суб'єктів політичної діяльності	93
2.3. Політичний імідж як визначальна форма політичної мімікрії	115
Висновки до другого розділу	134
РОЗДІЛ 3	
ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ МІМІКРІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	137
3.1. Соціетальні детермінанти політичної мімікрії як форми деформації політичної культури	137
3.2. Створення ефективної моделі демократичного політичного дискурсу як засобу протидії політичній мімікрії	153
3.3. Розвиток політичної культури як основа подолання політичної мімікрії в українському суспільстві.....	171
Висновки до третього розділу	186
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195

ВСТУП

Актуальність дослідження. Теоретико-методологічне обґрунтування політичної мімікрії є нагальним в умовах трансформаційних процесів, які відбуваються у політичному житті українського суспільства упродовж останніх років. У процесі пристосування людей до соціально-політичних змін, демократизація політико-культурного простору й розвиток політичної свідомості громадян України сприяють відкритості стосунків та, водночас, спричиняють поширення мімікрійних політичних технологій, що призводить до гараздуння окремих особистостей і соціальних груп.

Наукове пояснення сутності та механізмів маскувальних практик у політиці не вкладається у рамки традиційних теоретичних уявлень про чесність, моральність, відповідальність, гармонійність, взаємну довіру як базові якості демократичної політичної культури громадян. Політична мімікрія є досить поширеним способом адаптивної поведінки політиків, що, з одного боку, виступає політичною грою, маскуваням, а, з іншого, – механізмом наслідування, самозахисту. Цей складний політичний феномен, що сприяє пристосуванню політичних суб'єктів і маніпуляції свідомістю громадян, має як деструктивний, так і конструктивний характер.

Актуальність дослідження політичної мімікрії обумовлюється передусім суспільною потребою з'ясувати не лише глибинну її сутність, детермінанти, форми проявів, а й наслідки маскувальної (імітаційної) поведінки громадян і політиків у процесі пристосування до змін, трансформацій, кризових проявів суспільно-політичного життя. За цих умов зростає також наукова необхідність теоретичного обґрунтування і методологічного забезпечення теорії політичної мімікрії як адаптивного способу життєдіяльності людей.

Більшість вчених сходяться на думці про те, що політична мімікрія є

негативним явищем, яке існує для маскуванню брехні та досягнення власної вигоди. У контексті політичної науки феномен мімікрії залишається відносно малодослідженим. Теоретичним підґрунтям вивчення мімікрійних форм є напрацювання Д. Белла, Ж. Бодріяра, П. Бурдьє, І. Валлерстайна, Р. Дарендорфа, Р. Козера, Р. Мертон, Х. Ортега-і-Гассета, Т. Парсонса, П. Сорокіна, Е. Тоффлера, Е. Фромма, Ю. Хабермаса М. Хайдегера, Ф. Фукуяма, П. Штомпки та ін. Проблеми, пов'язані зі механізмами утримання влади політиками шляхом пристосування, розглядаються у працях сучасних політологів, філософів, соціологів, біологів та представників ін. наук (О. Гарань, Л. Герасіна, О. Єрмановська, О. Карп'як, А. Лобанова, Д. Ольшанский, М. Панов, О. Фоменков, В. Шульга, Ю. Яковенко та ін.).

З'ясовуючи взаємозалежність політичної культури і мімікрійної поведінки громадян, важливо звернутися до досліджень вітчизняних політологів, які займаються загальнотеоретичними проблемами політичної культури, аналізом її стану та перспектив розвитку в Україні (праці Т. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Бебика, В. Бортнікова, В. Бушанського, В. Буцевицького, І. Варзаря, О. Волянук, М. Головатого, С. Денисюк, Ж. Деркач, М. Дмитренка, В. Добіжи, А. Карнаух, В. Корнієнка, Т. Неприцької, М. Остапенко, В. Ребкала та ін.). В цілому уявлення про політичну культуру як сукупність орієнтацій, цінностей, вірувань, установок залишаються серед політологів переважаючими. Проте проведений аналіз теоретичних робіт дозволяє стверджувати, що в політичній науці поки не представлена цілісна наукова концепція політичної мімікрії, зокрема у світлі новітніх викликів імітаційної політичної поведінки громадян. Виникає необхідність здійснення її комплексного дослідження, з'ясування сутності мімікрії як політико-культурного феномену, її системних ознак у процесі розвитку політичної культури українського суспільства, місця у структурі ціннісних орієнтацій українських громадян, визначення засобів протидії

цьому явищу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась у рамках науково-дослідної теми кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід та українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2012 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 24 жовтня 2013 року).

Мета дисертаційної роботи полягає у вивченні феномену політичної мімікрії у контексті розвитку демократичної політичної культури, виявленні особливостей її формування і можливих шляхів усунення у сучасному політичному житті України.

Окреслена мета зумовлює розв'язання таких дослідницьких завдань:

- розкрити сутність мімікрії як політико-культурного феномену;
- проаналізувати розуміння політичної мімікрії у сучасному науковому дискурсі;
- охарактеризувати методологічний інструментарій дослідження політичної мімікрії;
- показати системні ознаки політичної мімікрії у контексті політичної культури українського суспільства;
- уточнити місце мімікрії у структурі ціннісних орієнтацій персоніфікованих суб'єктів політичної діяльності;
- визначити політичний імідж як форму політичної мімікрії;

— виявити соціетальні детермінанти політичної мімікрії як форми деформації політичної культури;

— дослідити чинники формування ефективної моделі демократичного політичного дискурсу як засобу протидії політичній мімікрії;

— з'ясувати значення розвитку політичної культури на шляху унеможливлення політичної мімікрії в українському суспільстві.

Об'єктом дослідження є політична культура в умовах демократичних перетворень у сучасному українському суспільстві.

Предметом дослідження є сутність, детермінанти та шляхи протидії існуванню політичної мімікрії у політичній культурі українського суспільства.

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу феномену політичної мімікрії, виявлення її зв'язку з політичною культурою та свідомістю українського суспільства. Важливою умовою відповідної дослідницької стратегії стало дотримання принципів об'єктивності, послідовності, науковості, діалектики, плюралізму, всебічності, соціального детермінізму, конкретності, системності, цілісності, історизму, комплексності.

Методологія дослідження ґрунтується на сукупності різноманітних підходів і методів, які взаємодоповнюються, дозволяючи забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Логіка застосування системно-функціонального підходу пов'язана з аналізом взаємозв'язків між рівнем політичної культури суспільства та наявністю політичного мімікрювання. Системний і синергетичний методологічні підходи дають можливість розглядати феномен політичної мімікрії як цілісне явище.

Історичний підхід допомагає проаналізувати різноманіття проявів політичної мімікрії в різні періоди у поєднанні зі критичним логічним аналізом цього феномену. Дослідження генези політичної мімікрії та її історичних типів ґрунтується на світоглядних принципах діалектичної єдності механізмів філогенези, онтогенези, соціогенези.

За допомогою загальнологічних методів наукового пошуку – аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції – визначені спільні риси окремих концептуальних моделей політичної мімікрії, виявлені основні причини її існування на рівні політичної культури українського суспільства. Застосування методу компаративного аналізу обумовлене потребою порівняння різних напрямів і підходів до об'єкту й предмету дослідження. Біхевіористський метод дозволяє розглянути мімікрійну поведінку учасників політичного процесу, зокрема, проаналізувати показники і чинники електоральної поведінки індивідів і соціальних груп. Соціологічний метод дає підстави для з'ясування впливу ідеології і культури на існування політичної мімікрії. Для емпіричної експлікації феномену політичної мімікрії у дослідженні застосовано також аналіз публіцистично-літературних джерел, зокрема творів зарубіжних та вітчизняних авторів і регіональних мас-медіа.

Емпіричну базу наукового доробку складають дані соціологічних досліджень «Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова», фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у цілісному і системному аналізі феномену політичної мімікрії у контексті актуальних проблем розвитку політичної культури українських громадян. На захист виносяться наступні положення, що містять елементи наукової новизни.

Уперше:

— у вітчизняній політичній науці обґрунтовано вивчення проблеми політичної мімікрії у політико-культурному просторі сучасності та доведено діалектичний зв'язок рівня розвитку політичної культури й свідомості українського суспільства зі наявністю політичної мімікрії; визначено, що політична мімікрія — складний комплекс захисних заходів і пристосувань політичної свідомості, що дозволяють вижити і зберегтися тим особистостям, соціальним групам, силам і прошкам, для яких у суспільстві виникли невідповідні їх уявленням умови життя і діяльності; політична мімікрія трактується також як вимушений або свідомо прийнятий засіб самозахисту в кризових ситуаціях;

— розкрито зв'язок між політичною культурою і мімікрійною поведінкою суб'єктів політичного процесу; проаналізовано системні ознаки політичної мімікрії у контексті політичної культури українського суспільства, що пов'язані з феноменом імітації як способом реалізації політичної мімікрії у соціально-політичних процесах (імітації історичної правди, політичної культури владної еліти, демократії, суспільно-політичного діалогу, політичної опозиційності, реформ тощо);

— визначені основні чинники, які здатні унеможливити прояви політичної мімікрії в українському суспільстві (політична участь громадян, критичне політичне мислення, політична відповідальність). Запропоновані параметри ефективної моделі демократичного політичного дискурсу як засобу протидії політичній мімікрії. До таких параметрів віднесено політичну коректність; медіакомунікативність; наявність реально існуючої, дієвої і впливової політичної опозиції; налагоджену систему політичного діалогу; активну громадянську позицію стосовно дій влади.

Набули подальшого розвитку:

— категоріальний аналіз понять «політична мімікрія», «політична

адаптація», «політична соціалізація», «симулякр», «конформізм», «інституціональна мімікрія» як різних форм входження суб'єктів у політику. Відповідні дефініції розкривають сутність імітації політичної діяльності як неадекватної справжнім ціннісним орієнтаціям її акторів, але вміло вибудованої на псевдопатріотизмі та популістських гаслах;

— теза про те, що в демократичному, правовому суспільстві, з усталеною плюралістичною політичною системою, навичками розуміння людьми власних інтересів й терпимістю до інтересів інших, необхідність у мімікрії як засобі виживання і самозахисту різко знижується;

— трактування політичного іміджу як форми політичної мімікрії, що дає можливості використовувати його політичним лідерам чи політичним партіям як інструмент маніпулювання масовою свідомістю. Стверджується, що бутафорія, стратегії маскуванню у політиці здебільшого орієнтовані на завоювання владних повноважень.

Поглиблено:

— розуміння діалектичного зв'язку функцій і видів політичної мімікрії. Найважливішими функціями визначені адаптивно-захисна, агресивна, комунікативна, ціледосягнення, посередницька. У залежності від мотивації поведінки мімікріанта виокремлено мімікрію-захист і мімікрію-пристосування;

— вивчення прийомів політичної мімікрії, серед яких найпоширенішими названі демонстративний популізм, пропагандистська риторика, політичні жести, нереальні обіцянки в ході передвиборчих кампаній. Підкреслюється, що метою подібних практик найчастіше є збільшення числа прихильників тієї чи іншої політичної сили або певного політичного діяча;

— уявлення про шляхи унеможливлення політичної мімікрії в українському суспільстві, серед яких стратегічним пріоритетом є створення

умов для розвитку політичної культури українських громадян; високий рівень політичної культури у суспільстві, його наближення до культури саме активістського типу, що сприятиме зменшенню проявів політичної мімікрії серед представників вищих ешелонів влади.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в аналізі феномену мімікрії як виклику політико-культурним змінам сьогодення у світлі актуальних проблем політичного розвитку українського суспільства, яке перебуває у стані системної трансформації. Проведене дослідження може мати цінність для подальших наукових розробок із проблем політичної соціалізації, політичної культури, соціально-політичної адаптації, в цілому орієнтованих на ідею поширення демократії й розвитку громадянського суспільства в Україні.

Сформульовані в дисертації висновки й пропозиції можуть привернути увагу політичних менеджерів, зацікавлених у створенні ефективних структур соціально-політичного управління, що викликатимуть довіру у суспільстві. Результати дослідження будуть корисними для лідерів і апаратних працівників політичних організацій, політичних консультантів, дослідників й аналітиків політичних процесів. Визначені підходи з фіксації політичної мімікрії доцільно використовувати до діяльності представників державних органів влади і політичних партій, поведінки громадян України у періоди виборів, референдумів тощо.

Положення дисертаційного дослідження можуть складати важливу частину підготовки молодих громадян до свідомого і виваженого політичного вибору, зокрема бути використані при підготовці нормативних і спеціальних курсів з політології, політичного управління, маркетингу і консультування, соціології політики, політичної психології та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Положення та висновки дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на

засіданнях кафедр суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету, політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова. Основні результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на восьмій міжнародній науково-практичній конференції «Соціум. Наука. Культура» (Київ, 24-26 січня 2012); дев'ятій Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний соціокультурний простір» (Київ, 24-26 лютого 2012); третій науково-практичній конференції «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблема політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (Херсон, 26-28 квітня 2012); дев'ятій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальные вопросы образования, науки и техники» (Донецк, 15-17 ноября 2013); десятій Міжнародній науково-практичній конференції «Простір і час сучасної науки» (Київ, 25-27 квітня 2014).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 12 наукових працях, у тому числі: 7 статтях у фахових виданнях з політичних наук (серед яких 2 – у міжнародних виданнях), 5 статтях і тезах наукових конференцій.

Структура дисертації підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота містить вступ, три розділи (дев'ять підрозділів), висновки і список використаних джерел (296 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, основний зміст – 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА МІМІКРІЯ»

1.1. Мімікрія як політико-культурний феномен

Розкриваючи поняття «політична мімікрія» як політико-культурного феномену, автор ставить за мету дослідити його в контексті, насамперед, тих процесів, що набувають подекуди руйнівного характеру для української державності, а саме, безупинних суперечок, інтриг, постійних конфліктів між керманичами різних гілок влади, пошуків і оприлюднень компромату, звинуваченням політиків один одного в безпринципності, брехні, зраді тощо.

Слід погодитися із українським дослідником Я. Паськом в тому, що схильність постійно вагатися під впливом щонайменшого зовнішнього владного примусу відтворюють постійну психологічну і соціальну мімікрію, хамелеонство, непослідовність і мінливість поглядів українського суспільства, яке все більше перетворюється на сприятливий об'єкт для маніпуляції [168].

Процеси соціально-політичної трансформації принесли з собою нові факти, змінили ставлення людей одне до одного, висвітливши різноманітні форми суспільної дійсності. У зв'язку із цим постає нагальне завдання об'єктивно вивчати і викривати негативні явища, успадковані від минулих часів й розвинені у сьогоденні. Одним із таких явищ, яке залишається малодослідженим й потребує появлення з науково-практичної позиції, слід вважати мімікрію. Його специфіка достатньо детально вивчена у контексті живої природи — флори та фауни, але в аспекті людської суспільно-політичної діяльності залишається малодослідженим.

Почнемо з того, що власне термін «мімікрія» (mimicry), — це «захисне пристосування деяких видів тварин і рослин, що визначається їх подібністю до інших тварин і рослин, а також до предметів навколишнього середовища», — спочатку з'явився в зоології [138]. Мімікрія у природі має чіткі параметри й не припускає різноманітних форм надлишковості: хамелеон не може бути зеленішим за рослину, колір якої імітує, а білий ведмідь не буває білішим за сніг, як і деякі риби коралових рифів більш схожими на корали чи колір дна, ніж самі корали чи підводний рельєф. Але у соціумі ми спостерігаємо абсолютно іншу картину, коли кордони розумності та доцільності, які мають місце у живій природі, фактично зникають, набуваючи нових, але зовсім протилежних — абсурдних, збочених та викривлених форм.

Спостерігаючи за природою соціальної мімікрії, можна констатувати, що вона характеризується інклюзивністю, тобто, здатністю проникати у всі сфери життєдіяльності суспільства, в тому числі й у сферу політики. Сьогодні вона вийшла далеко за межі природної інстинктивної реакції, на ту чи іншу подію, яка здається людині небезпечною, чи такою, що потребує пристосування. Мімікрія стала реальністю, невід'ємним параметром політичної культури та свідомості українського суспільства.

«Людина, — зазначає Я. Пасько, — має безліч соціальних масок і здатна перетворюватись у різні образи. Вона легко контактує з оточуючим світом і також легко порушує обіцянки, змінює плани, продукує різноманітні форми аморальності та безвідповідальності. Така людина не відчуває себе справжнім репрезентантом громадянського суспільства, оскільки є далекою від гуманістичних європейських моральних та інституційних ідеалів. Для неї громадянські ідеали й завдання є далекими і зайвими, а розбіжність між словами і справами – нормою існування» [168].

Саме людське існування у наш складний час, процеси трансформації як сутності людини так і її політичної культури та свідомості

опосередковуються політичною мімікрією й знаходяться з ними в певній діалектичній єдності. Людина в процесі власної суспільно-політичної діяльності, визначає й розвиває нові форми мімікріювання, які фактично стають синонімами базового поняття «мімікрія». Це такі категорії як-то: фальш, брехня, пастіш, пародія, фарисейство, лукавство, обман, розіграш, конформізм, запозичення тощо. Тому перед сучасною політичною наукою виникає проблема не лише визначення онтологічної сутності цього феномена, але й шляхів його унеможливлення в процесі подальшого розвитку суспільства, проведення чітких кордонів між політичною реальністю й політичною мімікрією з метою позбавлення її хворобливої тоталізації та всеосяжності.

Попри словникові тлумачення цього поняття, найбільш повним видається формулювання Д. Ольшанського, який визначає його у такий спосіб: «Політична мімікрія — наслідування; складний комплекс захисних заходів і пристосувань соціально-політичного характеру, що дозволяють вижити і зберегтися тим соціальним групам, силам і прошаркам, для яких у суспільстві виникли нестерпні умови життя і діяльності; вимушений засіб самозахисту в кризових ситуаціях» [161, с. 456-457].

Використовуючи процес комунікації для реалізації своїх цілей, люди деколи бувають схильні так чи інакше спотворювати інформацію, ховати свою внутрішню сутність, застосовувати різні маски і поведінкові маневри, що відволікають. Чим більше таких масок у людини, тим більш гнучка і непередбачувана її поведінка, тим сильніше вона здатна маніпулювати поведінкою інших людей.

Цілком логічно стверджувати, що поява політичної мімікрії тісно пов'язана із розвитком політичних інститутів, держави, її форм та політичних режимів. Мімікрія в політиці може існувати на рівнях окремого індивіда,

малої групи й соціально-політичної організації. У першому випадку можна говорити про мімікрію конкретного політичного діяча.

У другому випадку зазвичай мається на увазі мімікрія невеликої групи людей, які прийшли до влади заради реалізації власних, як правило, корисливих інтересів (наприклад, військова хунта, яка здійснила насильницький антиконституційний переворот), але видають себе за поборників інтересів усього народу. У третьому випадку йдеться про політичну організацію, партію або суспільно-політичний рух, які використовують прийоми політичної мімікрії для завоювання масової підтримки серед населення для здійснення своїх цілей [248].

Отже, мімікрія у політиці є явищем набагато ширшим, ієрархізованим, глибинним та невід'ємним від культури соціальної поведінки. Людина впродовж своєї історії розвинула та вдосконалила мімікрію як одну із важливих складових свого буття, в результаті чого отримала можливість виконати певну соціальну програму чи перенести її у площину імітацій, інсценізацій, творення ілюзій, віртуальної дійсності. Людина у своїй мімікрійній діяльності зазнала неабиякої майстерності та, мабуть, є рекордсменом у світі живої природи. Тому будь-яка мімікрія, відтворення, уподібнення у світі живої природи не може конкурувати зі здатністю людини, її феноменальною магістральністю створювати ілюзію власного «Я», яке, за свідченням історії, є більш досконалим та репрезентативним, ніж реально існуючий суб'єкт [118, с. 50].

Ще у «дополітичну» епоху широко відомими є факти мімікрійної поведінки первісних людей, які під час полювання на диких тварин маскувалися під них, одягаючи шкіру вбитих звірів, або ж під природні об'єкти: каміння, рослини тощо, розмальовували своє тіло тими кольорами, що робили їх непомітними для хижаків. Як стверджує А. Лобанова, «оманливим зовнішнім виглядом наші пращури намагалися, перш за все,

задовольнити свої основні інстинкти: травлення і самозбереження. У тих прадавніх жорстоких природних умовах мімікрійна поведінка здійснювалася людьми або як захисна реакція на загрозу, що існувала для їхнього життя, або як певний ритуал» [118, с. 50].

Поширеним ритуалом, наприклад, у австралійців були танці у машкарі, спрямовані на те, щоб «справити враження і випрохати прощення у Духа в личині, що, у свою чергу, вплине на репрезентований ним вид» [107, с. 48–49]. Шамани у своїх танцях також імітували поведінку тварин, явищ природи, фетиші, яким вклонялися різні народи.

У Південно-Східній Азії поширення набув міф про чаклунів, які перетворювалися на людей-тигрів і нищили в пошуках здобичі. На Малайському півострові дикуни також вірили, що людина перетворюється на тигра для помсти ворогам; перетворення відбувається на очах людей і саме в ту мить, коли має відбутися стрибок. Існують також легенди про те, що дикі племена могли вдавати себе за мавп, поводячись по-мавпячи, щоб захиститися від білих людей, які полювали на них [226, с.185]. З цього приводу слід також пригадати міф про народження принца Гуатами (Будда), який під час 550 народжень (!) з'являвся в образах жаби, риби, ворони, мавпи і багатьох інших тварин. Його послідовники свято вірили в реальність цих перетворень і навіть зберегли в храмах реліквії у вигляді пір'я, кісток тих тварин, у тілах яких перебував Будда [118, с. 52].

Доволі багато прикладів мімікрійної поведінки продемонструвала нам Стародавня Греція. Власне, саме поняття «політика» вперше з'явилась у грецьких мудреців, насамперед, як «мистецтво управління державою», а саме це «мистецтво» стало своєрідним лоном для розвитку політичної мімікрії. Культура Греції подає приклади мімікрійної поведінки людей спочатку в театральному мистецтві — трагедіях, містеріях, комедіях, а вже потім і в політиці. Це було маскування акторів вже не лише під тварин, а, навіть, під

богів.

Наприклад, у відомому міфі про викрадення Європи, Зевс, аби не налякати її, перетворився на бичка. Цей міф демонструє мімікрію Зевса задля викрадення Європи [101]. Реального політичного змісту мімікрія у Стародавній Греції набуває в легенді про троянського коня, коли хитромудрий Одисей надумав сховати грецьких воїнів у дерев'яного коня, якого нібито залишили у подарунок троянцям. Це слід вважати яскравим прикладом мімікрійної поведінки, коли людина (люди), утілюючись в інший образ, вводить в оману ворогів задля власних чи групових інтересів. Троянці зтягли коня до міста, повіривши грекам, що, як відомо в кінцевому підсумку привело до загибелі Трої [226].

У стародавніх греків, мабуть, вперше спостерігаються приклади системного підходу до розвитку т. з. «комунікативної мімікрії». Як зазначає В. Кашкін, цим терміном позначаються ситуації, коли «відправник має намір приховати свої цілі повністю або частково» [78]. На думку Л. Тюлюпової, комунікативна мімікрія являє собою симулятивну підміну спілкування або псевдокомунікації. Її мета — підміна справжніх цілей і намірів комунікантів, підміна імені, смислів і функцій. У комунікативній мімікрії велику роль відіграє функція переконання, яка здійснюється лише тоді, коли в процесі комунікації адресант поділяє міфологеми відправника [236]. У старогрецьких «софістів» це знайшло найбільш повне відображення.

За словами Ф. Беккера, перші софісти (Протагор, Гіппій, Продік) надали велику послугу формального розвитку літературного грецької мови, але, вже їх найближчі учні й послідовники представляють картину глибокого морального і наукового падіння, що пояснюється словами «софізм» (помилковий висновок) і «софістика» (дотепний, оманливий доказ); слова ці зберегли своє значення і до теперішнього часу. Софісти за гроші вчили всіляких хитрощів в розмові й суперечках, вчили говорити так, «щоб погане

звертати на хороше». Таким чином, «вони найзгубніше вплинули на моральні поняття народу. Коли, нарешті, софісти наважилися знущати над релігією, то проти них виступали люди з піднесеними думками, і більш за всіх — філософ Сократ» [13].

Один з найвідоміших прикладів комунікативної мімікрії в діяльності софістів отримав назву «парадокс Еватла». Еватл навчався праву у Протагора. За укладеним між ними договором, він повинен був заплатити Протагору за навчання лише в тому випадку, якщо виграє свій перший судовий процес. І навпаки, якщо він програє цей процес, то не повинен буде платити нічого. Але, закінчивши навчання, Еватл не став брати участь в судових процесах. Втомившись чекати, Протагор подав до суду на свого учня. Однак, суперечка так і залишилася нерозв'язаною. Рішення суду було засноване на двох вимогах: максимальному врахуванні інтересів обох сторін і максимальній справедливості. Саме тому перше рішення суду тут виноситься на користь Еватла. Якщо ж не брати до уваги максимальну справедливість, то своє перше рішення суд може винести і на користь Протагора, що дозволяє потім Еватлові оскаржити це рішення... [67, с. 204].

Цей парадокс очевидно пов'язаний із так званим «парадоксом брехуна», а, отже, з певною формою мімікрії. Ще один приклад — «парадокс Платона і Сократа»: Платон: «Те, що скаже Сократ, буде помилковим». Сократ: «Те, що сказав Платон, істинно». Якщо в твердженні Сократа замінити «істинно» на «хибно», то вийде ще один різновид нерозв'язної суперечки: Платон: «Те, що скаже Сократ, буде помилковим». Сократ: «Те, що сказав Платон, є хибним» [13, с. 204].

Цікаво, що елементи політичної мімікрії в стародавній Греції позначились і на архітектурі. Наприклад, яку політичну ідею може нести статуя Аполлона Бельведерського? Ідея цілком логічна. Греція на той час намагалася розширити свої володіння і їй потрібні були війни. Успіх війни

залежав від спритності та витривалості воїнів, ось грецькі художники і вихваляли фізичну досконалість людини. Коли панівний клас перестає бути провідним ідейно, перші ознаки його неспроможності проявляються саме в мистецтві: представники цього класу вдаються до перекручень, а художники передають це у вигляді кубізму і футуризму [138].

Коли занепала цивілізація Стародавньої Греції, її традиції в певній мірі стали надбанням Стародавнього Риму. Але римській культурі передувала культура етрусків. У V ст. до н. е. Рим вичавив етрусків з історичної арени. Та дуже багато в чому римське виявилось запозиченим у етрусків — релігія, культура, економіка. Римляни перейняли деякі найбільш яскраві етруські традиції, включаючи інсигнії — символи царської влади, які згодом стали символами римських магістратів. За твердженням Лівія, приймаючи царський сан від дванадцяти лікторів, Ромул наслідував етруські традиції, а курульне крісло і *toga praetexta*, також прийшли з Етрурії. Та для етрусків раптом усе скінчилося — зникла могутність, а разом із нею й самі етруски. Чому вони зникли?

За словами Г. Єрмановської, справа в тому, що «почалася повальна політична мімікрія»: етруски стали перетворюватися на римлян. Вони ... втратили доблесну стійкість, що так високо цінувалася раніше, а через свою пристрась до бенкетів і нищих задоволень вони позбулися слави, яку їхні предки завоювали на полі брані» [61].

Політичне підґрунтя мімікрії розкрив за 95 років до н. е. відомий римлянин Муцій Сцевола, який вважав, що існують три релігії: «одна, викладена у поетів, нісенітна (абсурдна) та для народу шкідлива, тому що приписує богам неварті їм діяння; другу релігію сповідують філософи, вона не без істини, проте її треба приховувати від народу. Залишається третя релігія, встановлена урядом, і її треба підтримувати, хоча б вона й містила б у собі фальш (брехню)» [95, с. 27].

Мімікріювання та імітація були основним методом навчання у стародавніх римських школах (схоліях), гуманітарних навчальних курсах епохи Відродження, практичних вправ («*exercitatio*») та риторичної теорії. Учні повторювали та відтворювали поведінку, фразеологічні звороти та інтенції за наставниками, наслідували стиль письма тощо. В цілому суть цих вправ полягала не в копіюванні певного типу й форми в оригіналі, а в наданні нового змісту, копіюванні оригіналу, але в новій формі. Їх метою було відточити риторичні вміння учнів задля нових, кращих способів вираження, моделей поведінки та спілкування [287].

В стародавньому Римі поширюється такий вид мімікрії, яку А. Лобанова кваліфікує як «міфічно-театралізовану» [109, с. 57]. Метою її носіїв (здебільш патриціїв) була театралізація суспільного життя, щоб у такий спосіб відволікати плебс від прагнення боротися за свої політичні права. Вона знаменувала собою зародження театрального мистецтва не лише на сцені, але і в житті, що ставало суцільним театральним дійством, у якому головні ролі виконували маски жерців, фараонів, імператорів, філософів, граючи міфічні або реальні життєві сюжети.

Слід, насамперед, згадати імператора Нерона, який усе життя імітував образ жорстокого і безжалісного володаря, що наводив жах на увесь народ. Після смерті Нерона через двадцять років у Римі з'явився чоловік, який, маючи з ним зовнішню схожість, і видавав себе за нього. Він настільки увійшов у роль, що навіть сам почав вірити в те, що нібито він і є реальним Нероном. Дві зовні абсолютно однакові людини, від однієї йде чарівність, від іншої — теж, але вона не діє на жінок, які знали першого, проте діє на зовсім інших людей, наприклад, на всяких пройдисвітів. Але народ в будь-якому якому разі приймає хоч Нерона, хоч Лженерона [245].

В епоху Середньовіччя поруч з названими формами соціальної мімікрії починає інтенсивно формуватися новий історичний тип — містифікаторська

мімікрія [155, с. 58]. Містифікаторська мімікрія базувалася на різних релігійних ідеологіях, що знаходили своє відображення у проповідях тощо. Це більш удосконалений тип мімікрії, який здійснювався шляхом інтелектуально витонченого впливу певної частини церковних служителів, «батьків церкви» на масову свідомість людей.

Політична практика середньовіччя в цілому свідчить, що політична мімікрія в епоху феодалізму була перетворена в інструмент реалізації суто утилітарних інтересів правителів, що постійно ворогували один з одним.

Правила політичного життя в середні віки визначалися законами взаємної нетерпимості, особливо релігійної, агресивним неучтвом і схоластиком. Висока публічна мораль дворянства, «кодекси честі» парадоксально сполучалися із аморалізмом й віроломством феодальних сеньйорів й «батьків церкви», серед яких особливе місце належить Аврелію Августину (Блаженному). Він уперше виклав суцільну політичну доктрину християнства. У його творі «Про два гради» спостерігається приклад далекоглядної політичної мімікрії в тій ситуації, коли релігійна влада ще не була домінуючою, а світська влада мала значний силовий потенціал в суспільстві.

Концепція Августина склалася в період із 412 по 426 р. Своєрідні умови історичного розвитку і рівень суспільної свідомості того історичного періоду чекали від Августина більш гнучкого підходу в розв'язанні проблеми зміцнення релігійної влади. Тому його концепція була яскравим прикладом політичної мімікрії: «град божий» повинен співіснувати одночасно з земним, «нічого з останнього не відкидаючи і не руйнуючи». Справжня ж мета — до відповідного часу не вступати в конфлікт із світською владою, поступово прибрати до рук її підлеглих і домогтися до прийдешнього кінця світу злиття двох градусів в один, що забезпечить вічне блаженство і прижиттєве з'єднання з Богом. «... Цей небесний град, поки знаходиться в земних мандрах, закликає

громадян усіх народів і набирає мандрівне суспільство з всіма мовами» [91, с. 135].

Фома Аквінський (1225-1274 р.), який фактично завершив формування релігійної доктрини, також доволі вдало використав принцип політичної мімікрії, намагаючись «пристосувати» одне до одного сфери духовної і світської влади. Він зазначає: «Тому, що духовна влада і світська проводяться від влади божої, світська влада настільки знаходиться під духовною, наскільки вона їй Богом підпорядкована, як-от у справах, що стосуються порятунку душі; внаслідок цього в таких справах варто скоріше коритися церковній владі, а не світській. У тому ж, що стосується громадянських благ, варто більш коритися світській владі, ніж церковній, у відповідності до повчання «віддайте кесарю кесарево» [6, с. 201]. Отже, Фома Аквінський визнає крім церкви також божественну природу державної влади, що означає стирання межі між «градом божим» і «градом земним».

Подальші події, що відбувалися в соціально-економічному житті Західної Європи в V-XI ст., призвели до занепаду значної кількості ранньофеодальних держав, а церква стала найвагомішою політичною силою. У своїй боротьбі проти королів церква формально спиралася на, так звані «лжеісидорові декрети», що з'явилися між 809-849 роками і були видані нібито апостолом Петром римським первосвященникам. У той час ще не було національної ідеї, й папа, й імператори Священної Римської імперії розглядали кожний себе, як світового владика. При цьому перші обґрунтовували своє право на спадкоємності влади апостолів, а другі вважали себе спадкоємцями давньоримських імператорів.

Тут можна спостерігати справжню політичну мімікрію — повне змішання церкви з державою. Самі імператори були переконані в тому, що царське помазання підносить їх над юрбою мирян і перетворює їх у свого роду святителів. Наприклад, Оттон Великий постився перед тим, як надівати

свою імператорську корону. Генріх III вдягався в знаки свого імператорського сану не інакше, як після покаяння або після бичування рукою духівника. Нарешті, Генріх V прямо говорив про себе: «Я цар, я первосвященик». Деякі письменники, наприклад, єпископ Бенцон Альбський, вважали імператора представником св. Петра і главою церкви [235, с. 5].

Отже в політичному житті середніх віків можна спостерігати доволі цікаві приклади політичної мімікрії, завдяки якій усі суспільні відносини були немовби перевернуті. Траплялися випадки, коли святителі нерідко вдягалися у шоломи і лати та йшли на чолі своїх військ у бій. Зустрічалися і папи-воїтелі, наприклад, Лев IX, що, програвши бій, потрапив у полон до норманів, після чого переможці цілували йому ноги. З іншого боку, бувало, що королі і герцоги вдягалися у єпископські митри. Відповідно до класичного вислову папи Інокентія III, що може вважатися немов гаслом середніх віків, «Христос у Новому Завіті улаштував владу так, щоб царство було святительським, а священство було царським»[6, с. 6].

При королівських та царських дворах у XIV-XVIII ст., — як зазначає А. Лобанова, — особливого поширення набула містифікаторська мімікрія-газардування (досягнення успіху) [116, с. 40]. Вона знайшла своє відображення в літературних та історичних доробках, таких, як роман М. Дрюона «Прокляті королі», в якому він описав витончену містифікаторську мімікрію правлячих осіб та їх ворогів у Франції XVI ст. Лицедійство, постійне обдурювання, придворні інтриги, містифікації були постійними атрибутами соціальних стосунків королівських родин і церкви в боротьбі за трон.

Ніколо Макіавеллі (1469-1527 р.) був першим, кому вдалося зняти покриви моралізму з непривабливої політичної практики феодалних володарів. Сьогодні в Н. Макіавеллі бачать високий інтелектуальний

авторитет соціолога менеджменту, творця одного з найефективніших стилів лідерства, теоретика соціальних конфліктів.

Фактично, якщо говорити про вузьке розуміння політичної мімікрії, то воно знайшло відбиток у концепції Макіавеллі про ідеального державця. Макіавеллі у своєму творі показав, як використовували владу Цезар Борджія, Козимо Медичи, П'єро Соредні. Тут видно його спробу знайти не тільки новий тип державного діяча, визначити роль особистості в політичній історії, але і виявити межі влади, сформулювати закономірності політичного режиму і закласти основи політичного мистецтва в нових умовах. Фактично Н. Макіавеллі описав основні прийоми мімікрійної поведінки ідеального державця. Державець не повинен бути щедрим до такого ступеня, щоб ця щедрість завдавала йому збиток. Але він не повинен боятися також осуду за ті пороки, без котрих неможливо зберегти за собою владу. Коли на терези покладене вище соціальне благо — порядок і стабільність, він не повинен боятися бути жорстоким. Гірше, якщо державець дозволяє розвиватися здирствам, насильствам. Для остраху краще страчувати стільки, скільки потрібно тому, що страти стосуються окремих осіб, а безладдя — це бідування для усіх [124].

Завбачливий державець не повинен виконувати усі свої обіцянки. Він повинен робити це лише в тому випадку, якщо невиконання завдає йому шкоди. Домагаючись влади, він може розкидати свої обіцянки ліворуч і праворуч, намагаючись знайти любов і відданість підлеглих. Але залишатися добрим занадто довго – дуже важкий тягар. Бути добрим — усе рівно, що дати ще одне зобов'язання, яке, у свою чергу, означає залежність від підлеглих. Резюме Макіавеллі в тому, що для утримання влади необхідно бути порочним. Керуючи людьми, їх треба або пестити, або гнітити, роблячи це дуже обачно. Люди мстяться, як правило, тільки за легкі образи.

Нагородами і підвищенням по службі дорожать, коли вони рідкісні, коли роздаються помалу [124].

Ще одна цікава думка Макіавеллі: «з ворогом можна боротися двома способами: по-перше, законами, по-друге, силою. Перший спосіб притаманний людині, другий — звіру, але так, як першого часто недостатньо, то доводиться вдаватися і до другого. Звідси випливає, що государ повинен засвоїти те, що укладено в природі й людини, й звіра» [124].

Європейська, російська та українська історія подає достатньо прикладів з діяльності представників бюрократії, яка, аби утриматися у влади вдається до засобів політичної мімікрії. За словами відомого українського науковця М. Михальченка, від часів падіння Київської Держави під ударами монголо-татар у 1240 році навіть ідея необхідності інституту державності, як першочергової умови самоздійснення українства, «починала невпинно бліднути, мімікрувати (А.Б.), дегенерувати й спростачуватись» [140, с. 115].

З плином часу «інстинкт комбінації», — за словами О. Осипової, — в правлячому класі посилюється, в той час, як в керованому класі, навпаки, посилюється «інстинкт наполегливості у збереженні агрегатів». Коли ця розбіжність стає досить значною, відбувається революція, і до влади приходять такий тип еліти, для якого характерні агресивність, наполегливість, непримиренність, підозрілість до маневрування і компромісів. Коли ж правляча еліта більше піклується про сьогодення і менше — про майбутнє, інтереси найближчого майбутнього панують над інтересами віддаленого майбутнього; інтереси матеріальні — над ідеальними; інтереси індивіда — над інтересами сім'ї, нації, — такий тип еліти В. Парето називає «лисами». В сфері економіки цим двом типам відповідають категорії «спекулянтів» (лисицям) та «рантьє» (левам), кожна з яких виконує в суспільстві корисну функцію. «Спекулянти» часто

виступають причиною змін й економічного, й соціального прогресу, «рантьє» є потужним фактором стабільності [164].

Російській історії відомі «псевдопетри», «псевдодмитри», «псевдодочки» Єлизавети тощо. Найвідомішим «псевдосином» Петра III був Омелян Пугачов, який в інтересах народу підняв повстання яїцьких козаків у серпні 1773 р. Але його мімікрію було викрито, а самого страчено. Досі оповите таємницею походження і справжнє ім'я Псевдодмитра, сина Івана Грозного. Історики поки що не дали однозначної відповіді на запитання: хто приховувався під машкарою Псевдодмитра: монах Гришка Отреп'єв; справжній син царя, якого було вивезено в Углич, а замість нього вбито його двійника; чи його двійник [234]. Неабияку майстерність до приховування власної суті демонструвала Катерина II.

Відомий історик В. Ключевський щодо її епохи зауважував: «...уся ця героїчна епопея була ні чим іншим, як театральною феєрією, яку поза лаштунками рухали славолюбство, марнославство і самовладність; розкішні вистави здійснювалися задля того тільки, щоб уславити її засновницю, а потім нехтувалися, залишаючись без належного нагляду та без відчуття радості за їх розвиток і успіх; уся політика Катерини II була системою вишуканих фасадів із брудними подвір'ями, наслідками якої було повне знівечення моралі вищих класів, пригноблення та розорення нижчих, загальне знесилення Росії» [84, с. 284].

Особливий тип політичної мімікрії являв собою феномен українського козацтва. Власне, тут йдеться не про мімікрійну діяльність конкретної людини, а мімікрію як об'єктивне явище, яке представляла собою Запорізька Січ. Туди йшли селяни, ховаючись від польського ярма, люди, які намагалися приховати власне минуле та своє ім'я. Але козаком міг стати росіянин, українець, білорус, татарин, поляк, єврей. Козацтво було одне єдине — або як стан, або неймовірною сумішшю — за національним складом. Були козаки

запорізькі, кубанські, донські, яїцькі, були навіть рязанські та татарські (XV ст.), які воювали між собою. До середини XVII ст. національний склад Війська Запорозького Низового був такий: слов'яни (росіяни, українці, білоруси) — 34, 2 %; азіати (турки, татари) — 27, 4 %; кавказоїди (вірмени та ін.) — 17, 4 %; середземноморські народи (євреї, греки) — 21 % [202, с. 105].

Д. Яворницький зазначав: «в Січі можна було зустріти всякі народності, ледь чи не з усього світу вихідців, якось: українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, донців, болгар, волохів, чорногорців, татар, турків, жидів, калмиків, грузин, німців, французів, італійців, іспанців і англійців» [272, с. 143].

Надзвичайно цікавою постаттю в контексті дослідження є український гетьман Іван Мазепа. За словами М. Костомарова «під зовнішнім виглядом правдивості він був здатний поставати не тим, ким був насправді, не лише в очах людей простодушних і піддатливих на обман, а й перед найбільш проникливими» [93, с. 39–40.]. За словами А. Лобанової, — цими якостями він зумів увести в оману Петра Великого й упродовж багатьох років змушував визнавати себе за людину, дуже віддану російському престолу і російській державі [116, с. 45].

Спочатку він «пішов на службу до польського короля» [139, с. 119], де процвітав у придворних інтригах і дипломатії, дослужившись до посади покоєвого шляхтича. Але після невдалого любовного роману з дружиною шляхтича Фальбовського, коли «майбутнього батька української незалежності» [186] Мазепу прив'язали голим до хвоста коня [94, с. 768], за порушення польських законів, Мазепа раптом «зрозумів, що придворне життя не для нього». Тоді І. Мазепа «розриває зі старим життям і відправляється до козаків» [272, с. 119]. Спочатку він служив ставленику турків гетьману Петру Дорошенку. Але раз по дорозі в Кримське ханство, куди він віз хану крім багатих дарів ще й п'ятнадцять «рабів-українців»,

Мазепа потрапив в полон до запорожців Івана Сірка і, в кінцевому підсумку, був переданий ними гетьману Лівобережної України Іванові Самойловичу. Завдяки йому, Мазепа зробив блискучу кар'єру, за кілька років пройшовши шлях від вчителя дітей гетьмана до генерального осавула.

Таким чином, політична мімікрія — це, насамперед, засіб самозахисту в кризових ситуаціях. Подібними засобами була змушена користуватися інтелігенція в радянському суспільстві після перемоги жовтневої революції 1917 р. Сама поява понять типу «трудова інтелігенція», «робітничо-селянська маса», «міцний трудовий колектив» тощо, означало вимушене прагнення пристосуватися до сформованої політичної ситуації заради подальшого виживання. Ці та подібні способи політичної мімікрії були, в цілому, прийняті тими соціальними класами, що отримали владу. У політичній мімікрії дорікали тим представникам пануючих колись класів після звершення революцій, які йшли на співпрацю з силами, які перемогли, всіляко приховуючи і маскуючи своє «соціальне походження». У пропагандистському, політико-ідеологічному сенсі, звинувачення в політичній мімікрії є типовими для глибоко конфронтаційного, антагоністичного суспільства. Слід зауважити, наскільки є стійким й історично повторюваним це явище, починаючи від тих же етрусків (про мімікрію яких вже згадувалось) й до сьогодення.

За словами Г. Єрмановської, «оголосити себе етруском у розглянутий період було рівноцінно тому, якби хтось вийшов в 1918 р., і тим більше в 1937 р. на вулицю і вигукнув: «Я потомствений дворянин і граф!» Результат був би однозначним» [61].

До політичної мімікрії певним чином вдавався Й. Сталін, особистість якого й нині оцінюється неоднозначно. Можливо, завдяки йому, особливо з часів репресій, політична мімікрія стала способом життя певної частини радянських людей, допомагаючи одним вижити, а іншим утриматися при

владі. Принагідно навести показовий уривок з бесіди Сталіна з Фейхтвангером від 8 січня 1937 р. про культ особистості.

«Фейхтвангер. — Я говорю не про почуття любові та поваги з боку робітничих і селянських мас, а про інші випадки. Виставляються в різних місцях ваші бюсти — непривабливі, погано зроблені. На виставці планування Москви, де все одно насамперед думаєш про Вас, — до чого там поганий бюст? На виставці Рембрандта, розгорнутої з великим смаком, до чого там поганий бюст?

Сталін. — ... вони (бюрократи) бояться, якщо не буде погруддя Сталіна, то їх або газета, або начальник вилає, або відвідувач здивується. Це область кар'єризму, своєрідна форма «самозахисту» бюрократів: щоб не чіпали, треба погруддя Сталіна виставити. До всякої партії, яка перемагає, примазуються чужі елементи, кар'єристи. Вони намагаються захистити себе за принципом мімікрії — бюсти виставляють, гасла пишуть, в які самі не вірять ... Я бачив, наприклад, у першотравневій демонстрації портрети мої і моїх товаришів: схожі на всіх чортів. Несуть люди із захопленням і не розуміють, що портрети не годяться. Не можна видати наказ, щоб виставляли хороші бюсти, — ну їх до біса!» [16].

Політичне життя другої половини ХХ та початку ХХІ ст. характеризується багатьма мімікрійними явищами, що склали спосіб поведінки і життя мільйонів людей, не тільки політичної бюрократії, але й багатьох інших соціальних груп і прошарків суспільства. Після смерті Сталіна критика існуючого соціалізму стала повсюдною. У ній комуністи були найбільш активною і політично значущою силою. Вони добре знали механізми сталінського управління державою і партією й звикли у всіх ситуаціях пристосовуватися, щоб вціліти навіть в умовах значних соціальних і політичних перетворень.

Російський політолог В. Макаренко стверджує: «адаптація до мови партійної бюрократії частково впливала з непорушної віри в ідеологічні стереотипи марксизму і ленінізму, а частково пояснювалася тактичними міркуваннями. Питання про співвідношення віри і свідомої мімікрії в діяльності антисталінських ревізіоністів, незважаючи на те, що він постійно піднімається в сучасному суспільствознавстві й публіцистиці, навряд чи може бути вирішений науково...» [123, с. 22]. Можна пригадати загальнонаціональне «шоу» виборів народних депутатів, Пленумів ЦК КПРС, сесій Верховної Ради СРСР, результати яких були, як водиться, задалегідь відомі, а їх діячі мали лише виконувати визначені ролі, імітувати демократію й свободу думок [51, с. 20].

Сьогодні результатом такого стану речей стала підміна понять та реалій людського буття мімікрією, яка закладена природою людини, набула гіпертрофованих форм (від публічної демонстрації своєї діяльності до штучного приписування окремих суспільних заслуг чи соціальних функцій, суспільної ваги чи значущості, надзвичайної обдарованості, харизматичності) і стала невід'ємним елементом багатьох соціальних інститутів, політичних партій, народних обранців, благодійників, науковців, журналістів, працівників медійної індустрії та ін.

Суть цієї проблеми полягає в тому, що бюрократія не ділиться і не збирається ділитися своєю владою ні з ким (тим більше з народом), а тому вдається до політичної мімікрії. Як не згадати при цьому Франкліна Делано Рузвельта, який у кризовий для країни період поділяв труднощі простого народу. Президент ввів для всієї адміністрації (і всього уряду) режим економії. Його сніданки обходилися казні в 19 центів (!).

Доволі агресивно з приводу дихотомії «бюрократія-мімікрія» висловлюється російський публіцист М. Сірій: «Безперечно, що Україна — це імперія. Імперським народом на Україні є саме росіяни. Але ними

управляє безпардонна наднаціональна бюрократія в чистому вигляді. І ця злодійська наднаціональна бюрократія привласнила собі псевдонім «українці». І така мімікрія привела державу до катастрофи. Якщо росіянин в Україні захоче потрапити до наднаціональної бюрократичної еліти, то він повинен перестати бути росіянином...» [204]. Вітчизняний політолог В. Білоцерковець слушно стверджує, що «звичка до політичної мімікрії — не чеснота, а щось близьке до злочину. І це не просто наслідок зміни поглядів, або прозріння, а банальне пристосовництво й жах перед втратою влади» [18].

В цілому аналіз історичних та літературних джерел свідчить про те, що політична мімікрія об'єктивно існує в усіх суспільствах, є необхідним і специфічним феноменом людського буття, його організації та життєдіяльності. До об'єктивних чинників її існування слід віднести:

1. Політичний режим, який визначає характер відкритості чи закритості суспільства, допустимий ступінь прав і свобод членів суспільства.
2. Рівень соціально-економічного розвитку суспільства, політичної культури та свідомості громадян, соціокультурні умови життєдіяльності соціуму.
3. Шаблонність цінностей та стереотипність поведінки; рівень інтелекту, від чого залежить стан політичної мімікрії: чим нижче інтелект, тим вищий ступінь мімікрійної поведінки громадянина.
4. Рівень політичної напруги та конфліктогенності у суспільстві, який визначають характер та стан протистояння різних політичних сил у суспільстві.
5. Тривалість знаходження при владі певної домінуючої політичної сили, коли не дивлячись на протестний стан свідомості, ззовні проявляється готовність підкорятися чинній владі.
6. Вирішальний вплив групи та зовнішніх обставин (необхідність відповідності рольовим очікуванням як обов'язкова умова безпечного та комфортного існування).

7. Соціо- та етнокультурні умови, що характеризували стан розвитку культури, моралі; наявності власної думки та автономії; небажання, внаслідок якого розвивається і нездатність, брати на себе відповідальність і приймати самостійні рішення.

Отже, за своєю суттю, політична мімікрія рівноцінна відмові людини від практичної боротьби за власні ідеї й моральній безвідповідальності, яка виражається у прийнятті догматичного стандарту думки, навіть прагненню до відповідності стандартам політичної моди. Мотивом для цього може бути перехід до споживчого режиму існування, коли матеріальний бік життя домінує над духовним, людина стає заручником власних речей. Слід припустити, що в кінцевому підсумку тривала політична мімікрія призводить до духовної атрофії особистості. Людина іззовні демонструє прихильність існуючим політичним стосункам у суспільстві, які потайки, можливо, й має бажання змінити, але на практиці орієнтується на той соціально-політичний статус, який є прийнятним у суспільстві і який дозволяє більш-менш комфортно існувати у ньому.

1.2. Визначення сутності політичної мімікрії у сучасному науковому дискурсі

Дослідження дефініції та поняття «мімікрія» дасть змогу зрозуміти її суть та діапазон імовірного застосування. Результатом такого проникнення у суть зазначеного явища мислиться через розкриття специфіки соціально-політичних умов, інформаційного середовища, яке виступає носієм та ідентифікатором зазначеної аномалії.

Сьогодні в Україні політичною (або ідеологічною) зрадою здивувати неможливо. Депутати змінюють фракції, як рукавички, партії змінюють кольори, політики сповідують гасла, діаметрально протилежні тим, що вони висували вчора. Пристосуванство стало епідемією, більше того — це стало

стилем, певною моделлю поведінки, яка не обговорюється і тим паче — не засуджується. Спостерігається зміна політичної орієнтації десятків прихильників колишньої влади, пошук ними нового політичного іміджу. Це явище має такий масштаб, що фактично спричиняє суттєву зміну політичної ваги і перспектив окремих політичних партій. Безумовно, що подекуди цей процес має природний характер і свідчить про зміну поглядів під впливом об'єктивних обставин. Але так само існує примітивна мімікрія, або тактичні маневри.

Вітчизняні політологи пишуть про політичну мімікрію й безпринципність лідерів і цілих елітарних груп (О. Пахарев досить доречно вводить з цього приводу метафору «хамелеономанія») [169]. Нині в парламенті часто миготять відомі політичні особистості, які примудрилися кілька разів змінити своє політичне забарвлення, «такі собі Лео Таксилі сучасного українського внутрішньополітичного процесу», — за словами О. Пахарєва [169].

Багаторазове перефарбування політичних кольорів-позицій, на жаль, досить типове явище сьогодення, що, за словами М. Видиша, «закономірно супроводжує зміну епох у новітній історії» [27, с. 14]. Інша українська дослідниця О. Целякова, характеризуючи духовний стан українського суспільства, вживає терміни «мімікрія духовності» та «імітація духовності», при якій традиційні цінності змінюють свій зміст або втрачають його взагалі [254]. Як приклад, в ході передвиборної кампанії 2004 р. і особливо після нею звернула на себе увагу шквальна переорієнтація політичних прихильників В. Януковича, які перефарбувалися в помаранчевий колір.

Не тільки представники політичних еліт, відомі чиновники і члени Партії регіонів, Аграрної (Народної) партії, об'єднаних соціал-демократів та інші виявляється не тільки симпатизували лідеру опозиції, а й активно сприяли його перемозі. Масова хамелеономанія пояснюється не стільки бажанням вціліти, а й прагненням зберегтися у владних структурах будь-яким способом [169].

У природному середовищі мімікрія розглядається вченими-дарвіністами як пристосувальне явище до жорстоких небезпечних природних умов, що загрожують існуванню певного виду тварин чи комах. Однак, слід наголосити й на тому, що й серед біологів і досі немає єдиної точки зору на сутність мімікрії. Крім того, у визначенні цього поняття доволі часто поєднуються й інші, як його синоніми, наприклад, імітація. «Імітація» — це уподібнення, мімікрія, зовнішня схожість, наслідування, повторення, копіювання розумними тваринами поведінки інших тварин, а також людини» [85, с. 362]. Боротьба за теорію мімікрії чи проти неї «стала боротьбою «за» або «проти» теорії природного відбору» [85, с. 7].

Зокрема, Ч. Дарвін стверджував, що це є прикладом саме природного відбору, який «призводить до вдосконалення і покращення кожної істоти по відношенню до органічних та неорганічних умов життя і, як наслідок, у більшості випадків також до того, що можна вважати підняттям на більш високий ступінь організації. Разом із тим, просто організовані, низькі форми будуть довго зберігатися, якщо вони добре пристосовані до простих життєвих умов» [45, с. 97]. Так, Г. Карпентер і Є. Форд визначали мімікрію як свідоме привласнення певною істотою з метою особистої користі властивостей, що притаманні іншій істоті. «Чим глибше ми вивчаємо окремі явища мімікрії, — вважали вони, — тим більше переконуємося в тому, що найкраще пояснення дає природний відбір і що причини мімікрії ті ж самі, що і причини еволюції взагалі» [75, с. 9].

Класифікацію мімікрії в природі здійснив французький біолог А. Жиар. За його визначенням, існують такі види мімікрії: 1) агресивна, що необхідна для нападу на жертву; 2) захисна, що спрямована на захист від нападника (опікунська мімікрія) або з метою його залякування обманним шляхом (загрозлива мімікрія); 3) пряма, завдяки якій тварина, що мімікрує, безпосередньо зацікавлена в маскуванні; 4) непряма, що існує тоді, коли тварини різних видів у процесі пристосування і конвергенції виробляють подібне до «професійної подібності» [155].

Схожість одних організмів з іншими (міметизм) розглядається як чинник, що надає певні переваги в боротьбі за існування. Наслідувачі живуть за рахунок репутації або за рахунок слави своїх моделей. Разом з тим, просто організовані, низькі форми будуть довго зберігатися, якщо вони добре пристосовані до простих життєвих умов [45, с. 94]. Захисному механізму, щоб виконувати свої функції, повинна відповідати й певна модель, яка:

- 1) є неістотною або вміє захищатися;
- 2) має відмінний від інших кольоровий відтінок;
- 3) є розповсюдженою, хоча не обов'язково більш розповсюдженою, ніж імітатор;
- 4) розповсюджується в одному ареалі, в один і той же час, що й імітатор;
- 5) має схожість з імітатором [247, с. 223].

Запропонована класифікація та моделі мімікрії наводять на думку про необхідність виокремлення в людському житті не тільки мімікрії-захисту, але й такої її форми, яка уможливорює досягнення мети за будь-яку ціну. На думку Р. Кайуа, мімікрія виникає з метою не просто захисту, а пристосування до середовища [72].

Психологія розглядає мімікрію як «одну з форм соціальної поведінки» [214, с. 98]. Психологи стверджують, що імітація та мімікрія закладена в нас природно, з дитинства. Американський психолог Кеннет Кей вважає, що немовлята наділені здатністю відповідати на звуки або жести дорослих, і цей процес стає інтерактивним та залежить від кількості постійних повторювань дій. Так само і в дорослих, інтерактивна поведінка відіграє важливу роль як у повсякденному спілкуванні, так і в процесі офіційних заходів, переговорів [288, р. 259]. Цей факт доводять і автори теорії гри Е. Берн та Й. Хейзинга [15, с. 56], які стверджують, що процеси наслідування, імітації та мімікрії не лише притаманні людям від природи, а й є життєво необхідними для життя в соціумі, адже за допомогою наслідування виконуються чи порушуються «правила гри», витримуються чи ламаються стереотипи [252, с. 195].

Слід враховувати при цьому, що процеси, пов'язані із політичною мімікрією знаходяться в постійній динаміці і характер їхніх безперервних змін у рівній мірі залежить як від дій конкретних особистостей, так і від суспільства в цілому: політична мімікрія, будучи вплетеною у суспільний організм, дозволяє моделювати наслідки його життєдіяльності, впливати на перебіг подій у суспільстві тощо. Тому перед політологічною наукою постає завдання вийти за межі психофізіологічних визначеностей політичної мімікрії, примусити працювати цей термін для пояснення політичних явищ і процесів, що виявляється доволі складними. Когнітивний досвід визначення цього терміну у галузі природничих наук та його «перенаправлення» до наук суспільних, аналіз у контексті суспільно-політичної практики та поведінки людей слід, на думку автора дисертації, вважати інноваційним напрямком сучасної політичної науки.

Більше того, соціальна реальність, яка репрезентує будь-яку державу як систему, впродовж останніх десятиліть може бути інтерпретована крізь призму мімікрійних сценаріїв, і у такий спосіб можна здійснити новий та дещо нетрадиційний погляд на історію, культуру, соціум загалом, на світову та українську реальність.

Французький філософ Жан Бодріяр увів у суспільний дискурс термін «симулякр». Якщо за Платоном це просто копія чогось, то Бодріяр тонко визначив: у наш час у постмодерні є копії, які не мають аналога в реальності. Симулякри — це вигадані речі [21, с. 218]. Вигадка, суб'єктивна трансформація, свідомо видозміна будь-якої реалії з метою впливу на оточуюче соціальне середовище з ілюкативною інтенцією є не що інше, як імітативна дія.

Розглядаючи роль «мімікріантів», під якими дисертанткою розуміється стан майже досконалого тиражування штучних образів, практично неможливо виявити відмінність між оригіналом і копією. Це спостерігається в реальному світі політики, де іміджмейкери й засоби масової інформації —

патентовані імітатори мімікріанти — виконують все більш вагому функцію у формуванні політичного простору.

Сутність і генезу цього явища, як універсального соціального феномену, ретельно дослідила в своїй фундаментальній праці А. Лобанова [118]. Вона вважає, що мімікрія є феноменом не тільки тваринного, але й людського буття, залишивши поза своєю увагою з'ясування його внутрішнього змісту [155, с. 48]. Тобто, в даному випадку йдеться про таке явище, як «соціальна мімікрія».

У наукових працях соціальна мімікрія розглядається в основному як захисна форма адаптації. Наприклад, в радянській науковій думці увагу на феномен соціальної мімікрії звернув практично один А. Сухов, який визначив два її види: 1) коли явища маскуються під традиційні; 2) коли старі явища намагаються видавати себе за нові [223, с. 76]. Він наводить приклад маскування французької революції 1789-1814 рр. по черзі то під Римську республіку, то під Римську імперію; маскування католицизму в епоху Відродження, який без перебудови своєї ієрархії набув лише нових зовнішніх атрибутів, або вислів К. Маркса «маска західної цивілізації», який він використав для характеристики Росії XVIII-XIX ст. (від Петра I до Миколи I). А. Сухов лише в цілому пояснив сутність соціальної мімікрії, говорячи про те, що вона є свідченням ненадійності певних соціальних структур. Цікавим в цьому контексті є також дослідження соціальної мімікрії Л. Корель [88]. Однак і вона не поглиблює й не конкретизує сутність цього поняття, підкреслюючи, що корекція поведінки при мімікрії здійснюється через маскування традиційних настанов і незмінного цілепокладання.

Поняття «соціальна мімікрія» використовують Н. Панов і Л. Герасіна, розглядаючи маскувальний характер корупції сучасному українському суспільстві, проте вони не роз'яснюють її сутності [166, с. 22].

Згаданими науковими джерелами фактично й обмежується соціологічна література, в якій здійснюються спроби з'ясувати, яким чином соціальна мімікрія виявляється в людському бутті. Нині дослідження мімікрії

як явища не формує єдиної картини та не дає змоги достатньою мірою зрозуміти його суть та соціальну функцію.

Окремі аспекти вивчення імітації містять роботи С. Аверінцева, М. Грачова, Ю. Давидова, В. Дергачова, Е. Дмитрієва, Е. Лукіна, В. Афанасьєва, С. Барсукова, Л. Бляхера, В. Гельмана, І. Пригожина, Л. Сморгунова та ін. У запропонованих ученими дослідженнях соціальна мімікрія розглядається як така, що виконує адаптивно-захисну функцію. Однак, така позиція розкриває лише одну сторону цього феномену, але не політичну.

Власне, лише на початку 90-х рр. минулого століття в енциклопедичному словнику з політології було запропоновано визначення, згідно з яким соціальна мімікрія являє собою «складний комплекс захисних методів і пристосувань соціально-політичного характеру, що дають можливість вижити та самозберегтися тим соціальним групам, силам і прошаркам, для яких у суспільстві склалися неможливі умови життя і діяльності» [178].

Політична мімікрія виявляється в тому, на думку А. Лобанової, — що людині іманентно властива розумова здатність відшукувати різноманітні шляхи для пристосування в природному та соціальному (як у небезпечних, так і цілком сприятливих) середовищах [110]. Власне, процес пристосування людей до соціального середовища, його вимог, зокрема й до його трансформації, носить назву «соціальна адаптація». Наприклад, Л. Корель розглядає соціальну мімікрію як «псевдоадаптацію», коли зовнішня пристосованість людей до ситуації поєднується з негативним ставленням до її норм, вимог, до нових цілей-цінностей. До пояснення мімікрійної поведінки звертається М. Ромм у монографії «Адаптація людини у соціумі: теоретико-методологічний аспект», розглядаючи її як одну із захисних форм пристосування людей в суспільстві [192].

Щоб розібратися, у чому ж специфіка саме політичної мімікрії, необхідно передусім хоча б фрагментарно визначити, що являє собою соціальна адаптація взагалі і в чому її сутність.

Соціальна адаптація є системним утворенням й виступає об'єктом вивчення багатьох наук, зокрема загальної психології, соціології, культурології, філософії тощо. Кожна з наук вивчає соціальну адаптацію з урахуванням її предмету й методу, має свій аспект в дослідженні цього складного феномену. Накопичений сучасною наукою матеріал породжує необхідність інтегрального міждисциплінарного підходу до аналізу соціальної адаптації з метою отримання більш повного і точного знання про цей феномен [129, с. 4]. Слід підкреслити, що в науковій літературі можна зустріти не лише різні смислові значення родового по відношенню до поняття «соціальна адаптація», але і трактування самого цього поняття, що достатньо різняться.

На думку Т. Парсонса, соціальна адаптація є речовинно-енергетичною взаємодією із зовнішнім середовищем, а саме — однією з чотирьох функціональних умов існування соціальної системи разом з інтеграцією, досягненням мети і збереженням ціннісних зразків, яким «всі соціальні системи повинні відповідати, щоб вижити» [3, с. 17].

Англійський соціолог Е. Гідденс розглядає соціальну адаптацію як процес соціалізації або пристосування до виконання певної ролі [36, с. 107]. Близьким до цього визначення є розуміння адаптації Н. Смелзером, у якого адаптивний підхід означає уявлення про соціалізацію, згідно якому життя людей включає низку очікуваних і неочікуваних криз, до яких необхідно пристосуватися [212, с. 128].

Російський соціолог С. Фролов пропонує розуміти під соціальною адаптацією процес пристосування індивідів до організаційної культури, колективу, умов праці, що є першою фазою соціалізації індивіда в організації

[249, с. 373]. Вітчизняний «Філософський словник соціальних термінів» також подає визначення соціальної адаптації, як «виду взаємодії окремої особи або соціальної спільності із середовищем, у процесі якої погоджуються вимоги та сподівання її учасників [4].

Безумовно, що соціальна адаптація є одночасно і процесом, і станом. Слід поділити думку В. Мартюшова [129, с. 8] відносно того, що стан соціальної адаптації — це характеристика відносин людей, груп із зовнішнім середовищем, яке служить виразом успішності адаптації як процесу. Одночасно соціальна адаптація завжди є її характеристикою соціальної комунікації, як простору таких відносин, що можуть бути гармонійними або ні, чи множиною перехідних форм цих відносин. Найтипівішим результатом соціальної адаптації є конформність, під якою слід розуміти повне ухвалення індивідом загальноприйнятих норм, цінностей і життєвих цілей, а також інституційних схвалюваних засобів їх досягнення.

Як вважає С. Степаниця, — це найбільш поширена форма соціальної адаптації, можна сказати, її базова форма [220]. Безумовно, що в процесі соціальної адаптації можливе й збереження індивідуальності з одночасною модернізацією особистісних характеристик. При цьому особистість активно вбирає явища нової культури, зберігаючи самоідентифікацію. На іншому боці — девіантність, яку в найзагальнішому вигляді розуміють як соціальну поведінку індивіда, яка не співпадає з соціальними нормами і принципами, прийнятими у суспільстві чи соціальній групі.

На думку А. Лобанової, дослідження сутності та змісту соціальної мімікрії, дають можливість стверджувати, що соціальна мімікрія є об'єктивно існуючим у всіх суспільствах, необхідним і специфічним соціальним феноменом людського буття, його організації та життєдіяльності [110, с. 2].

Безумовно, що сфера політики, як соціального явища, є особливо привабливою для реалізації здатності політичних акторів до майстерності

маскування, імітацій, насамперед тому, що вона сприяє завойовуванню та використанню влади, що, у свою чергу, задовольняє їх амбітні особистісні або вузькокланові (групові) егоїстичні інтереси. Прикладів тому в політичному житті й на сторінках різноманітних видань можна бачити чимало [150; 262]. Тому не можна не помітити, що реальністю нашого часу стає все більше і більше поширення такого адаптаційного способу діяльності політичних акторів, який є імітацією (маскуванням) ними своїх справжніх намірів, введення в оману людей популістськими гаслами, обіцянками з метою досягнення особистісних або вузькокланових цілей. Цікаво, що термін «політична мімікрія» не набув широкого поширення в науковій літературі навіть політологічного характеру.

Натомість доволі часто можна зустріти термін саме «політична адаптація», чи «соціально-політична адаптація». Наприклад, у Політичній енциклопедії (2011 р.) подано таке визначення: адаптація соціально-політична — це «процес активного пристосування індивіда до навколишніх умов, соціального і політичного буття. Адаптація соціально-політична має дві форми — активну (вплив суб'єкта на соціально-політичне середовище, прагнення змінити його) і пасивну (конформістська згода з умовами соціально-політичного існування, відсутність прагнення змінити їх, використати для власних потреб)» [5, с. 14].

Проблема політичної адаптації особистості стає важливою темою, що привертає увагу як зарубіжних дослідників, так і українських. Важливе значення мають наукові дослідження класиків політологічної, соціологічної і соціально-філософської системи знань, що заклали основи нормативного, інтерпретативного і теоретичного підходів (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон, М. Вебер, Дж. Мід, У. Томас, С. Еш, Р. Нісбетт, П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц і ін.) [134;141;213; 44]. У роботах зарубіжних авторів простежується головна тенденція, що дозволяє розглядати особу, її

діяльність у системі політики в контексті загальної соціалізації, що й визначає складний корелятивний характер політичної адаптації.

Зокрема, Д. Істон, Дж. Денніс досліджують проблему залучення людини до політичної системи за допомогою таких соціальних механізмів політичної соціалізації: механізму «політичної підтримки» [281], «рольового тренінгу», соціально-психологічного механізму участі особи в політиці, де критерієм ефективності її соціалізації, таким чином і адаптації, є партійна ідентифікація, тобто ототожнення себе з тими ідеями, цінностями, які пропагує політична партія або ж орієнтація на «культового» політичного лідера, на його штучно створений «імідж» (Г. Алмонд, С. Верба) [278], механізмів ціннісної орієнтації по формуванню політичної культури особистості з подальшим адаптуванням її до головних політичних цінностей західного суспільства: традиційності, індивідуалізму, лояльності, законослухняності (Р. Мілібенд, Ф. Паркін) [289; 293].

Більшість сучасних зарубіжних дослідників, розглядаючи проблему політичної адаптації, в тій чи іншій мірі схиляються до об'єктивістського, структурно-функціонального, інтерпретативного підходів. Зі встановленням цих напрямів у дослідженні адаптивних можливостей особистості стали активно застосовуватись системний, інформаційний і ситуативний аналізи. Це послужило початком для наукового визначення й такого поняття як «політична соціалізація» [193, с. 25].

Тим не менш слід зазначити, що по теперішній час в політологічній, соціологічній і соціально-філософській системі знань в нашій державі або за кордоном, перевага віддається дослідженням проблем соціальної адаптації і політичної соціалізації особи і майже не розглядається питання про її політичну адаптацію [76]. На думку Ю. Сурміна, не дивлячись на звичність самого поняття «адаптація» (поход. від лат. «adaptation» – пристосовувати), в

науці спостерігаються певні концептуальні розбіжності стосовно розуміння сутності цього явища. Принаймні, він виокремлює три основні підходи:

1) адаптація розглядається як пристосування самоорганізаційних систем до умов середовища, які змінюються;

2) адаптація визначається як шлях, відповідно до якого будь-які соціальні системи «керують» умовами свого існування або відповідають на них;

3) адаптація розглядається як засіб збереження ідентичності об'єкта, тобто є реактивною поведінкою, яка пов'язується з пристосуванням до навколишнього середовища, а не з активним і цілеспрямованим її перетворенням [222]. У роботах зарубіжних дослідників з проблеми адаптації в основному використовуються традиційні або модифіковані концепції в доказі.

Зокрема, необіхевіористська концепція адаптації розглядає останню як стан, в якому потреби індивіда і вимоги середовища знаходяться у взаємному задоволенні. Іншими словами, адаптація постає як процес зміни середовища і змін в організмі шляхом застосування дій, що відповідають ситуації. Якщо ж порівнювати біхевіористську концепцію адаптації з необіхевіористською, то в ній затверджується принцип адаптації групи, а не індивіда. Індивід постає з самого початку пасивним при визначальному значенні середовища як своєрідного каталізатора. Соціальні параметри особистості не враховуються (або майже не враховуються) в становленні її адаптивних можливостей [141].

Однобічністю відмічена і психоаналітична концепція адаптації, що спирається на уявлення З. Фрейда про структуру психічної сфери особи, в якій виділяються три інстанції: «Воно», «Я» і «Понад-Я». Засновник психоаналітичного підходу до адаптації особистості Г. Гартман хоч і стверджує, що за допомогою тільки одного психоаналізу не може бути вирішена проблема адаптації, кінець кінцем залишається на позиціях все того ж

психоаналізу в доказах. Г. Гартман та інші психоаналітики «... добре адаптованою вважають людину, в якій продуктивність, здатність насолоджуватися життям і психічна рівновага не порушені. Адаптивний процес регулюється з боку «Я» [125, с. 97].

На думку інтеракціоністів, основними ознаками ефективності політико-адаптивного процесу є: адаптованість у сфері «неособової», соціально-політичної активності, де особа добивається компетентності за допомогою знань, а також встановленням інтимних, емоційно насичених зв'язків з іншими людьми, успішно застосовуючи при цьому чутливість у визначенні мотивів людської поведінки з метою налагодження взаємин [125, с. 98].

Серед російських науковців, які висвітлюють цю проблему слід згадати, насамперед, Т. Дворцову [46], О. Москаленка, В. Сержантова [143], Л. Шпака [264] та ін. Серед українських науковців, крім А. Лобанової, які займаються дослідженнями проблеми соціально-політичної адаптації, важливо виділити праці В. Дубиніна [57], О. Карп'як [76], В. Тихоновича, О. Злобіної [230; 65] та ін.

Однак теоретичні узагальнення щодо визначення сутності адаптації дали можливість зробити висновок, що більшість дослідників схиляються до структурно-функціональних, психологічних підходів, які не враховують у достатній мірі особистісні, інституційні аспекти адаптації, перевага надається процесам «не особової», а групової адаптації, де особистісні характеристики нівельовані колективними суспільними чинниками. Разом із тим, український науковець В. Волович звертає увагу на вплив адаптанта на соціальне середовище, визначаючи соціальну адаптацію як «вид взаємодії окремої особи чи соціальної спільноти з середовищем, під час якої узгоджуються вимоги та сподівання її учасників. Це також результат процесу їх пристосування до нового соціального оточення» [30].

На думку Ю. Сурміна, нерозвиненою є сама наука про адаптацію. Причина в тому, що в індустріальному суспільстві, коли відбувалося становлення сучасної соціологічної науки, не виникало масштабної потреби в адаптації, що і сповільнило розвиток знань про неї. А сьогодні вимагає «...осмислення цих процесів з позиції теорії систем, менеджменту, етики, соціології, психології...» [222].

У свою чергу, аналіз змістовно-сміслових співвідношень вищеперерахованих дефініцій переконує в тому, що розгляд поняття «політична адаптація» у сучасній соціально-політичній системі знань задається в основному з позицій рівноблизьких значень. Для більшості дослідників у найзагальнішому значенні адаптація це — пристосування, освоєння, взаємодія, входження, уживання. В цьому випадку мається на увазі визначення терміну, початково введеного в людську розмовну мову в процесі її еволюційної зміни і розвитку.

Політична адаптація — це процес входження особистості у політику, де вона в певній мірі усвідомлює необхідність такого входження і, відповідно, на добровільній свідомій основі будує свою діяльність. Слід погодитися із думкою П. Штомпки, що періоди підвищеної інтенсивності адаптації пов'язуються з не передбачуваними або неочікуваними людьми соціальними змінами в життєдіяльності суспільства, які часто сприймаються певною частиною з них як травми [265]. За таких умов одна частина людей починає активізувати свої адаптаційні можливості задля виживання, інша — задля досягнення успіху, гараздкування.

Однак, дисертант притримується тієї думки, що політична мімікрія (власне, як соціальна в цілому) не є різновидом адаптації, а, навпаки — одним із способів її формування, структурування та функціонування. Саме в ситуації адаптивної поведінки, — зауважує А. Лобанова, — (ситуації пристосування) невід'ємна властивість людини — «хитрість розуму» —

модифікується в політичну мімікрію, яка тим самим виконує інструментальну роль у пристосуванні людини до певних соціальних умов або ситуацій [116, с. 79]. Політична мімікрія — це, як правило, «мімікрія-гараздування» (за А. Лобановою), до якої вдаються певні особистості, соціальні групи, партії чи родові (олігархічні) клани з метою досягнення та утримання бажаної владної ієрархічної позиції в політично-управлінській структурі суспільства шляхом найрізноманітніших імітаційних, маскувальних політичних дій, ідеологічна спрямованість яких не відображає справжніх ідеологічних переконань її акторів, а є лише їх фікцією, вміло вибудованою бутафорією, яка вводить в оману суспільство.

Періоди невисокої інтенсивності пошуку нових адаптаційних практик відображають уповільнення темпів соціальних змін. Причому мінімум цієї інтенсивності відповідає застійним явищам у суспільному житті: більшість людей адаптуються за звичною і характерною для їх соціального середовища практикою. Проте і за цих умов у суспільстві з'являються такі соціальні суб'єкти (індивіди, групи, організації), що не погоджуються із застійними явищами, висловлюючи різними шляхами соціальний протест. Настрої протесту пов'язуються з незадоволенням соціально-економічною чи політичною ситуацією в країні, діяльністю правлячої еліти на макрорівні або ж владною поведінкою певних посадових осіб на мікрорівні — у будь-яких соціальних організаціях, що суттєво впливають на життєвий рівень народу [116, с. 79].

Висловлюючи соціальний протест різними засобами, наприклад, такими, як організовані виступи, страйки, мітинги або запровадження реформ, окремі особистості (групи) адаптуються, завдяки своїй активно-перетворювальній діяльності, забезпечуючи тим самим сприятливі умови для адаптації інших, пасивних людей. Отже, політична адаптація — це, в певній мірі, творча дія людини в системі політичних відносин. Особистість змушена

аналізувати, зіставляти, оцінювати хід політичних подій, відстоювати права, приймати рішення, організовувати свої дії так, щоб зберігати своє політичне «обличчя». Слід враховувати при цьому, що адаптивні процеси знаходяться в постійній динаміці і характер їхніх безперервних змін у рівній мірі залежить як від дій конкретних особистостей, так і від суспільства в цілому. Так само будь-яка спроба відходу від соціального аспекту розгляду адаптивних відносин особистості з суспільством характеризується крайнощами і визначається як ненаукова.

Суттєвим чинником, що впливає на стан політичної мімікрії, слід вважати політичний режим, який мотивує адаптаційні процеси людини, визначає і стабілізує її орієнтаційні потреби. За словами Ю. Якименка, «кожен наступний політичний режим вміє бути більш жорстким, ніж його попередник. Він знає слабкі місця останнього. Наступна еліта може бути благородною — «ми не такі, як вони». А може — не бути...» [274].

На думку А. Лобанової, в демократичних суспільствах з відносно стабільною соціально-економічною системою певний стан соціальної адаптації людини утримується досить тривалий час, набуваючи прогнозованого характеру. У тоталітарних суспільствах стан соціальної адаптованості окремих груп чи прошарків населення носить нестійкий характер і може в будь-який час порушитися через соціальну напругу, що визріває в колективній психіці. У суспільствах, що трансформуються, процес соціальної адаптації людей значно ускладнюється тому, що не тільки порушується (а іноді й руйнується) їх особистісній життєвий устрій, але й виникає поліфуркаційне середовище, в якому одночасно можуть співіснувати різні системи цінностей [118, с. 25]. Про маскування авторитарних політичних режимів під демократичні ще в 1989 р. згадував польський соціолог В. Міштал [290].

Один з найвідоміших представників Франкфуртської школи Г. Маркузе визначив, що в рамках існування в індустріальному суспільстві визначальною рисою соціального характеру індивіда стає саме конформність та схильність до добровільного підкорення суспільному та владному впливу, адже «...цілком байдуже, чим забезпечується зростаюче задоволення потреб: авторитарною або неавторитарною системою. В умовах рівня життя, що підвищується, непокоря системі здається соціально безглуздою» [128, с. 2]. І, що найважливіше, свобода перестає бути безперечним ідеалом та цінністю, адже «така ситуація знижує споживчу вартість свободи; немає сенсу наполягати на самовизначенні, якщо кероване життя оточене зручностями і навіть вважається «гарним» життям» [57, с. 64].

У найбільш розвинених державах форми суспільного контролю настільки засвоєні індивідами та включені на практично підсвідомому рівні до сфери власних інтересів, що це робить можливим попередження виникнення різних форм індивідуального протесту або ж вплив на нього вже на початковій стадії виникнення. У той же час, «інтелектуальна й емоційна відмова слідувати разом зі всіма представляється як свідоцтво неврозу і безсилля» [57, с. 13].

У одновимірної людини характер усвідомлення світу також зазнає змін. Автор називає це Щасливою Свідомістю, тобто переконанням в тому, що дійсне — розумне і що система продовжує виробляти блага, що і є, на його думку, віддзеркаленням нового конформізму [57, с. 109], породженого переходом технологічної раціональності в соціальну поведінку.

На думку українського соціолога Є. Головахи, якщо в стабільному соціумі «цінність сьогодення» є основною суспільно-психологічною опорою соціальної організації – домінують актуальні проблеми, радощі, побоювання тощо, то в суспільстві, яке трансформується, сьогодення втрачає самоцінність, оскільки виконує лише допоміжну функцію «перехідника» між

суспільством, що втрачене, і тим, прихід якого декларовано. Унаслідок цієї дезактуалізації цінностей часовий баланс у суспільстві порушується, що призводить не тільки до суттєвих змін у процесі соціальної адаптації, але й навіть до руйнації її функціональної збереженості [38].

За таких умов частина людей хитрує — «вдягає» маску-роль, яка схвально сприймається соціальним оточенням, але за своїми ціннісно-нормативними вимірами не відповідає внутрішній ціннісно-нормативній системі адаптанта або ж повністю суперечить їй. Проте ця маска-роль дозволяє її носіям досягти бажаного результату: вижити чи досягти успіху в будь-якій сфері особистого та суспільного життя. Тож є підстави стверджувати, що в трансформаційні періоди в суспільстві поширюється такий спосіб адаптації, який називається політичною мімікрією.

Власне, у більш глибокому, аналітичному розумінні політична мімікрія означає складний комплект захисних заходів та пристосувань соціально-політичного характеру, що дозволяють вижити і зберегтися тим соціальним групам, силам і прошаркам, для яких у суспільстві виникли нестерпні умови життя і діяльності. Це вимушене засіб самозахисту в кризових ситуаціях.

Як зазначалося вище, подібними засобами, зокрема, була змушена широко користуватися інтелігенція в радянському суспільстві після перемоги жовтневої революції 1917 р. заради подальшого виживання.

Оскільки суспільство не може існувати без виокремлення і певного відособлення тієї своєї частини, функцією якої є розвиток духовності та розумової праці, то подібні способи політичної мімікрії були, в цілому, прийняті політичними силами, які перемогли. Подібне прийняття, однак, також було в значній мірі вимушеним, що знайшло своє відображення у відомій офіційній марксистській позиції щодо «прошарку» і особливого, маргінального статусу інтелігенції в суспільстві. Тим не менш, соціально-

захисна функція політичної мімікрії в цьому випадку була досить успішно реалізована.

Цікавий приклад. Поразка у другій світовій війні змусила Японію активно шукати нову тактику відповіді на виклики Заходу. Японцям довелося освоїти прийом «мімікрії», і несподівано він привів до успіху. Фактично спостерігається приклад мімікрії — як стратегії маскування, що полягала в підміні образу. Після війни Захід жорстко контролював військово-політичну сферу Японії, особливо це відчувалося в перші повоєнні роки, коли існував військово-окупаційний режим. Японії довелося продемонструвати відмову від усіх традиційних форм політичного життя, ввести режим парламентської демократії (в рамках конституційної монархії), прийняти нову конституцію, де проголошувалися принципи ліберальної демократії. Багато в чому саме тому Японії вдалося створити більш ефективну модель економіки. Сьогодні очевидно: Захід програв Японії в економічному змаганні за всіма найважливішими показниками [126].

Однак проблема полягає в тому, що цей прийом мімікрії виник в умовах, коли стратегія панування агресивної культури все ще носила формально-інституціональний характер. Тому модель мімікрії розрахована на відображення форм інституційного контролю.

Стратегія мімікрії, ледве встигнувши стати реальністю, за кілька десятиліть після другої світової війни також втратила свою ефективність. В інформаційному суспільстві контроль над частиною позицій чужої культури дає можливість тотального контролю. «Інформаційний імперіалізм», опромінюючи ядро іншої культури, блокує можливість її самостійного творчого розвитку в будь-якій галузі людської діяльності.

Інформаційне суспільство в кінці ХХ ст. вимагає нових відповідей на виклик сильних цивілізацій. Деякі варіанти таких стратегій вже проглядаються. Крім узагальнено-політичного, існує і конкретно-

психологічний ракурс розгляду політичної мімікрії як тактичної властивості тих чи інших політичних діячів, сил, партій і рухів змінювати власне ідеологічне забарвлення, маскуючись під виразників інтересів того чи іншого прошарку. Класичним прикладом такої ситуації був бурхливий успіх націонал-соціалістів Німеччини на початку 30-х рр. XX ст., які успішно здійснили мімікрію під борців захисників соціалізму, тобто, за інтереси робітничого класу і всіх трудящих.

В якості невдалого прикладу мімікрії можна навести діяльність Народно-демократичної партії Афганістану 70-80-х рр. XX ст. Ця партія міської інтелігенції та дрібної буржуазії лівацької орієнтації намагалася, на тлі труднощів після захоплення влади і наявності опозиції, розширити свою соціальну базу в селянських шарах більшості ісламського народу за рахунок мімікрії під виразника його релігійних інтересів.

Психологія мімікрії в практичній політиці проявляється на рівнях окремого індивіда, малої групи й соціально-політичної організації. У першому випадку говорять про мімікрію конкретного політичного діяча. Так, відомо, що Наполеон Бонапарт, перш ніж проголосити себе імператором і засновником нової монархічної династії, представлявся в якості запеклого захисника антимонархічної революції. Найпоширенішим прийомом політичної мімікрії в сучасній практиці є демонстративний популізм — пропагандистська риторика і політичні жести, спрямовані на роздування домагань і очікувань електорату, на всілякі, зазвичай нереальні обіцянки в ході передвиборчих кампаній. Численні приклади такого роду дали процеси демократизації українського суспільства в останні роки. Слід безумовно ще раз погодитися із Д. Ольшанським в тому, що необхідність вдаватися до прийомів політичної мімікрії і їх ефективність пов'язані з рівнями політичної культури і політичної свідомості суспільства [161, с. 423].

При їх достатньому розвитку, в демократичному, добре інформовану суспільстві з масовими навичками розуміння людьми власних інтересів і терпимістю до інтересів інших, з усталеною багатопартійної плюралістичної політичної системою в рамках правової держави, необхідність в мімікрії як засобі виживання і самозахисту різко знижується. Це відноситься і до потенційної ефективності і, відповідно, привабливості прийомів мімікрії для досягнення вузькогоспичних, особистих, групових чи корпоративних цілей.

Таким чином, сутність політичної мімікрії — це стратегія маскування, що полягала в підміні образу, імітації політичної діяльності, яка не є адекватною справжнім ціннісним орієнтаціям її акторів, а є вміло вибудованою бутафорією, що ґрунтується на псевдопатріотизмі, псевдогаслах, псевдообіцянках, орієнтованих на завоювання владних повноважень.

1.3. Методологічний інструментарій дослідження форм і функцій політичної мімікрії

Феномен політичної мімікрії є досить складним, а тому вимагає подальших наукових розвідок, зокрема, потребують дослідження її різновиди, засоби, форми прояву, а також функції, які вона виконує у суспільстві. Власне, виходячи із досліджень А. Лобанової [109-118], за цільовою ознакою слід взяти за основу три основні форми мімікрійної поведінки: мімікрію-захист, мімікрію-гараздування (ціледосягнення) і соціальний міметизм. А. Лобанова визначала їх стосовно мімікрії соціальної, але, враховуючи, що політика є, насамперед, соціальним феноменом, дана класифікація цілком відноситься й до мімікрії політичної. Означені форми соціальної мімікрії можуть мати як деструктивний, так і конструктивний, як

дисфункціональний, так і функціональний характер — все залежить від мети мімікріанта та наслідків застосування мімікрійної поведінки.

Отже, під політичною мімікрією-захистом слід розуміти такий тип політичної поведінки, коли соціальний суб'єкт всупереч своїм політичним цінностям і орієнтаціям, пристосовує власну поведінку під політичні норми та цінності, які існують у суспільстві, чи є домінуючими у тій соціальній групі, до якої він належить з метою виживання шляхом пристосування до існуючого політичного простору. Прикладом мімікрії-захисту може бути адаптивна поведінка тих людей, які не сприймають наявного політичного режиму, але вимушені пристосувати свою поведінку під домінуючу в ньому ціннісно-нормативну систему, постійно коригуючи її під ті зміни, що в ньому відбуваються. За часом така політична мімікрія може тривати доволі довго, що залежить як від психіки мімікріанта, так і від зміни зовнішніх обставин.

Мімікрію-гараздування (досягнення успіху) — це такий тип політичної мімікрії, який на противагу мімікрії захисту вимагає набагато більшої соціально-політичної активності індивіда. Це не лише прагнення й бажання захистити власні погляди чи політичні уподобання, а цілком конкретні дії людини досягти певного статусу в політиці, чи відповідних привілеїв, не змінюючи цих поглядів й уподобань. Політична мімікрія-гараздування, як правило, має наступальний, часто агресивний і навіть, за певних умов, репресивний характер.

До мімікрії-гараздування вдається політик, що не сповідує насправді ту ідеологію, яку пропагує серед електорату, щоб заручитися його підтримкою під час виборів до законодавчих органів влади; державний чиновник, який за допомогою свого близького оточення поширює міфи про свою бездоганну репутацію та відданість справі державницького будівництва, одночасно своєю діяльністю свідомо руйнуючи її засади. «Практично постійно, — зазначає А. Лобанова, — вдаються до мімікрії-гараздування аферисти,

злочинці, які з метою досягнення матеріальних благ маскуються під вигаданий образ добропорядної особи, здатної викликати довіру в людей, при сприянні яких планують здійснити свої кримінальні задуми» [117].

Політичний міметизм (від грецьк. «mimetes» — наслідувач), на погляд дисертанта, являє собою таку специфічну форму мімікрії, за якої людина прагне якомога точніше копіювати поведінку та образ інших людей, загальноновизнаних у певному політичному середовищі лідерів, набуваючи як зовнішньої, так і внутрішньої ціннісно-орієнтаційної подібності до них, хоча така позиція для цієї особистості залишається псевдоціннісною. Розвиваючи та використовуючи мімікрійні сценарії, людина може настільки захопитись його віртуальними формами, що здатна втратити відчуття реальності.

Малодослідженим та цікавим видається те, що ці політичні чи інші фігури, схильні до політичного міметизму, часто наділені певними психічними вадами (маніакальними, шизофренічними, неврастенічними та ін.). Саме вони є носіями більшої потенції впливу, ніж психічно врівноважені, помірковані, адекватно мислячі особистості.

Політичні міметисти наділені ще однією типовою ознакою — двотиповістю впливу на оточуюче соціальне середовище: одна частина сліпо вірить зімітованому, штучно створеному образу, інша диференціює імітативність свідомо (чи, може, з прагматично-утилітарних міркувань підтримує його). Для політика, який обрав для себе міметизм як засіб уникнення відповідальності та конфліктів із зовнішнім світом, характерні, перш за все, псевдобажання, псевдомислення та псевдопочуття, тобто всі три психічні акти — вольова спрямованість, думка та почуттєве сприйняття — замінюються відповідними шаблонами. А відтак більшість досягнень сучасної демократії зводяться нанівець, оскільки «право виражати власні думки дійсно має якийсь сенс тоді і лише тоді, коли ці думки дійсно існують» [250, с. 307].

Внаслідок існування цілого ряду актів псевдодіяльності й використання людиною шаблонів, які дають їй лише ілюзію вільного вибору та повноцінної свободи, можна говорити про підміну справжньої особистості так званим «псевдо — «я», яке «...лише виконує функцію, приписану йому зовні» [250, с. 263], тобто людина може почувати себе комфортно у суспільстві лише тоді, якщо вона відповідає усім параметрам соціальної ролі та соціального статусу, які визначені для неї соціумом.

Основними способами реалізації зазначених форм політичної мімікрії слід вважати імітацію (підробка), лицедійство, містифікацію та політичний конформізм, які запроваджуються шляхом обманних вербальних кодів і відповідного одягу, жестів, рухів, міміки. Базовим обманним вербальним кодом є неправда (брехня), що становить основу вигадок, лестощів, фальсифікацій, жартів тощо, які використовуються людьми під час мімікрювання, спрямованого на досягнення адаптивних переваг.

На думку Ю. Щербатих, такими обманними вербальними кодами можуть бути такі: вселяння почуття довіри до оточуючих; створення образу простака; підкидання брехливих доказів; створення паралельної реальності, за якої одна людина подає іншій брехливі докази, аби відвернути її увагу від справжніх [117]. Коли створена відповідна атмосфера, шахраї, вдаються до спотворення дійсності, використовуючи такі засоби, як маніпуляції інформацією та свідомістю; маскуванню обману під машкарою доброти, турботи, тобто лицемірство; віроломність; зухвала брехня [117].

У довідково-лексикографічних джерелах імітація тлумачиться у залежності від сфери функціонування [22, с. 194]. Але брак фундаментальних розробок цього поняття на сьогодні дає неповну картину і недостатню аргументаційну базу щодо природи зазначеного феномену та беззаперечності того, що є імітативним у системі людського буття у межі «берегових ліній», позбавивши його хворобливої тоталізації та всеосяжності.

У техніці до імітації застосовують поняття моделювання — метод відтворення і використання різних чинників у моделі, а не в реальних умовах [210]. У біології, природі «імітація» — це уподібнення, мімікрія, зовнішня схожість, наслідування, повторення, копіювання розумними тваринами поведінки інших тварин, а також людини [19, с. 362]. Отже, імітація (підробка) — це такий спосіб реалізації політичної мімікрії, коли суб'єкти (індивіди, групи), усупереч особистісним чи груповим цінностям-нормам, імітують (підробляють) визнані та поширені в тому середовищі, до якого вони прагнуть пристосуватися, зразки, стандарти й моделі поведінки авторитетів.

Наприклад, явище політичного міметизму є фактично синонімом категорії «підробка» — те, що створено за прикладом іншого і видається за справжнє. Підробки предметів застосовують у ювелірній справі, іконописі чи інших мистецьких галузях та розробках [211, с. 234]. Крім того, психологи та політтехнологи використовують термін «підробленої усмішки» чи поведінки, тобто штучної, несправжньої, вимушеної та нещирої. Причини «виникнення підробок» — недостатність оригінальних речей, бажання володіти ними, як інші люди, ознака пристосування власних характеристик до ознак, які притаманні іншим тощо.

Як слушно зазначають Я. Мельник та Н. Криворучко, імітація породжує різні форми неврозів, фобій, манію величі, нарцисизм, безпідставну віру тощо. Імітація особистої досконалості, розуму, унікальності, таланту та ін. є продуктом саме імітативних феноменів. Парадоксальним виявляється те, що такі імітативні прояви досить часто збирають і групують навколо себе великі кола симпатиків й одновірців, які готові йти слідом не за реально існуючою особою, а за створеним образом [133]. Слід додати, що імітативний процес у політиці тісно пов'язаний з явищем «вичавлення» реальних рис конкретного політика.

Наприклад, політичний лідер, виступаючи по телебаченню чи у великій аудиторії, може бути ідеально виголений, мати на руці коштовний годинник, яскраво виражену міміку, жестикуляцію, переконливе мовлення та й в загалі ідеально сформований політичний імідж та репутацію. Однак, саме різниця між його сутністю та зовнішнім виглядом спонукає його до імітаційних дій. Нажаль, як показала політична практика виборчих кампаній, саме політичні імітатори, завдяки політтехнологіям, рекламі мають більший успіх, ніж ті, наміри і погляди яких співпадають із їх сутністю, які ігнорують імідж, типаж та саморекламу, але спроможні значно більше дати громадянам.

Якщо спроектувати імітацію в усіх її варіантах та проявах на етнокультурний простір, зокрема політичний, то висвітлиться картина специфічних інтерпретацій, взаємозв'язків, детермінацій та пояснень своєрідності нашого часу та політичного простору.

Спираючись на дослідження А. Лобанової [117], слід назвати ще такі способи реалізації політичної мімікрії, як лицедійство, коли людина, перевтілившись у подумки створену нею маску-роль, розігрує таку імітаційну гру, яка дозволяє їй навмисне видозмінювати зовнішнє середовище, пристосовуючи його під себе, примушуючи інших людей грати точно визначені для них соціальні ролі виключно задля досягнення власних амбітних задумів. На відміну від імітації, лицедійство має менш імпульсивний характер [117]. Політичний лицедій, активно перевтілюючи себе в бажану рольову маску, намагається змінити думки, свідомість і поведінку інших, змушуючи їх схвалювати та сприймати правила його гри.

Політична містифікація — таємничість, загадковість, незрозумілість, вплив потойбічного світу, дозволяє певним особистостям чи групам розігравати маски-ролі, які уможлиблюють їх владарювання над іншими.

Дуже часто мета політичної містифікації — виявити настрої і таємні сподівання еліт. Так свого часу Йосип Сталін на жовтневому Пленумі ЦК

1952 р. (за півроку до смерті) попросив Пленум звільнити його від обов'язків Генерального секретаря ЦК КПРС і голови Ради Міністрів СРСР. Сталін звернувся до Пленуму: «Мене звільніть від обов'язків Генерального секретаря ЦК КПРС і Голови Ради Міністрів СРСР. Я вже старий. Мені важко. Немає сил. Візьміть собі іншого секретаря»[158]. Розгадавши цю містифікацію Сталіна соратники, покрившись холодним потом, ублагали вождя не залишати їх.

Політичний конформізм (від лат. «conformis» — подібний, схожий) — спосіб політичного пристосовництва, який характеризується пасивним прийняттям існуючого порядку, відсутністю власних політичних позицій, принципів, «сліпим» наслідуванням будь-яким політичним стереотипам поведінки, що панують у цій політичній системі [87].

Відомо, що Г. Алмонд і С. Верба одним із трьох чистих типів політичної культури виділили «підданську політичну культуру», яка характеризується конформізмом. Її відрізняє сильна орієнтація на політичну систему й результати її діяльності, але зі слабкою спрямованістю на участь у її функціонуванні. Особистість із підданською політичною культурою визнає авторитет уряду, але не прагне до участі в політичному житті. За словами А. Соловйової, — соціально-політичний конформізм слід вважати фундаментальною психологічною основою авторитаризму і тоталітаризму, які прагнуть створювати «монолітну єдність» суспільства [216].

Конформістська свідомість є типовою для цих режимів, у результаті чого індивід втрачає власну самобутність, неповторність, індивідуальність. Через пристосовництво на роботі, у діяльності партійної організації, на виборчій дільниці тощо у людини деформується здатність до самостійного, творчого мислення, вона привчається бездумному виконанню функцій, стає рабом. Конформізм включає такі риси, як відсутність індивідуальності, стандартність, піддатливість маніпуляціям ззовні, консерватизм. У

формуванні конформізму, як якості особи, значну роль відіграють зовнішні обставини, і за сприятливих для формування цієї якості особистих характеристик вирішальну роль можуть відігравати страх, віра, імперативи внутрішньогрупової солідарності, пропаганда і бездумне слідування загальноприйнятими нормам.

Конформна особа може по-різному сприймати власну залежність від влади, від загальноприйнятих стереотипів. Залежність може сприйматися на негативному емоційному фоні як вимушена, але може сприйматися позитивно як єдино можливий або навіть як вищий стан. Згідно з Р. Мертоном, тотальне підпорядкування — конформізм — має на увазі згоду із суспільними цілями та законними засобами їх досягнення. Тобто конформізм — це не прояв відхилення від норми і закону, а, навпаки, прилаштування до них і, як він сам указував (Р. Мертон), дія в ім'я реалізації власних цілей на підґрунті чинних норм та законів [221].

Український дослідник В. Калошин розуміє конформність як пристосування, слідування чужій думці, свідомо розраховане на те, щоб не створюючи собі зайвих труднощів у спілкуванні та взаємодії з людьми, досягти поставленої мети. Конформною називають таку поведінку людини, коли вона свідомо, розіходячись в думках з оточенням, все-таки погоджується з ним, виходячи з будь-яких кон'юнктурних міркувань (особистої вигоди на шкоду істині). Саме конформна поведінка перешкоджає становленню самостійної, незалежної особистості, здатної мати та відстоювати власну думку [73, с. 58].

Описані способи реалізації вказаних форм політичної мімікрії — імітація, лицедійство, містифікація та політичний конформізм, звичайно, не є повним переліком всіх форм політичної мімікрії, але автор дослідження вважає їх основними. Крім того, вони мають конкретні засоби свого втілення в соціальному середовищі. Такими засобами слід вважати «комунікативну

політичну мімікрію», «мовну політичну мімікрію», «брехню», «обман», «нещирість», «маніпуляції», «фальсифікації».

Комунікативну мімікрію аналізує російський дослідник В. Дем'янків. Він вказує на те, що, більш досвідчений актор (політик) передує мовне навіювання підготовчою обробкою чужої свідомості, з тим, щоб нове відношення до предмету гармонізувало з усталеними уявленнями — усвідомленими або неусвідомленими. Розпливчата семантика мови сприяє гнучкому впровадженню в чужу свідомість: новий погляд модифікується під впливом системи усталених думок інтерпретатора, а заодно і змінює цю систему [47].

На погляд дисертантки, є сенс приділити увагу такому поняттю, як «мовна політична мімікрія». Воно представляється досить близьким до поняття «комунікативна мімікрія», але, в той же час, якщо під комунікативної мімікрією зазвичай мається на увазі використання маски з метою приховати своє «справжнє обличчя», то мовну мімікрію звичайно розуміють як процес підлаштування під співрозмовника, який може бути пов'язаний з відмовою від власного «обличчя». Зокрема, російський науковець К. Седов вважає мовну мімікрію одним з різновидів кооперативно-конформної мовної поведінки, розуміючи під нею прагнення підлаштуватися під співрозмовника не тільки на рівні змісту промови, але і на рівні мовного оформлення змісту [201].

Інша російська дослідниця Н. Муравйова розглядає мовленнєву мімікрію і мовну гнучкість, як два протилежні варіанти одного з основних мотивів контактної поведінки — контактного підлаштування. Суть його мотиву полягає в ідеї відповідності — «хочу бути схожим на вас, бути таким, як ви». У цьому допомагає не тільки великий мовний досвід, але також уміння оцінювати цей досвід ніби з боку і навіть вміння бути в контактній поведінці гнучкою людиною, «конформістом». Мовна гнучкість — це

здатність знаходити і потім використовувати в тексті такі слова і конструкції, які зближують «мовний простір» одного політика із іншим, чи з відповідною аудиторією. Не менш важлива здатність передбачати можливі «мовні шуми», чути співрозмовника і допускати інше використання мовного засобу, відмінне від його власного. Мовленнєва гнучкість вимагає від політика постійної націленості на «чужу мову», готовність її приймати, але при цьому не відмовлятися від мови власної. В іншому випадку, як зазначає Н. Муравйова, мовна гнучкість обертається мовною мімікрією, втратою власного «голосу» [146].

Важливо розглянути також типологію комунікативної мімікрії, наведену В. Кашкіним, який виокремлює три типи мімікрії в комунікації:

1. Мімікрія учасників комунікації (авторська мімікрія): комунікант видає себе за когось іншого. Цей тип є найбільш загальним явищем загальнокомунікативного рівня, виступаючи на рівні комунікативної ситуації.

2. Мімікрія функцій комунікації (функціональна мімікрія): основна мета ховається під іншою. Така мімікрія виступає на рівні окремих фраз і фрагментів тексту, є маркерами (або псевдомаркерами) комунікативних функцій. У реальному дискурсі перші два типи мімікрії можуть виступати одночасно.

3. Мімікрія елементів комунікації: вибирається непряме вираження ідеї (евфемізми, риторичні запитання та ін.) Це найчастіше пов'язано з мікрорівня, рівнем складу тексту, окремих його елементів [78].

Варто також звернутися до розмежування поняття «комунікативна мімікрія» і таких близьких до нього понять, як «брехня», «обман», «нещирість». На наш погляд, можна вважати справедливим розмежування понять «брехня» і «обман», яке наводить М. Панченко [167].

На її думку, обман є більш широкою категорією в порівнянні з брехнею тому, що крім власне промовляння неправди, тобто мовленнєвого акту, обман має на увазі й дію, тобто поведінковий акт, а також успішність реалізованого задуму. Неправдивими можуть бути, за умов мімікріювання, політичні програми і гасла, фінансові обіцянки, економічні цілі, міжнародні угоди, службові, приятельські та сімейні зобов'язання тощо. По відношенню до поняття «нещирість» сутність поняття «обман» представляється ширшою, оскільки включає в себе нещирість у якості обов'язкового компонента. Але нещирість не завжди є обманом, тобто не обов'язково передбачає успішну реалізацію мети. Лестощі та нещирість мімікріант використовує для того, щоб хитрощами досягти своєї мети. Це можуть бути або нещира похвала, або нещирі компліменти. Лестощі є базовою складовою лицемірства, що уможлиблює поглиблення всіх форм мімікріювання і є одним із його засобів.

Таким чином, в обсяг поняття «брехня» незмінно повинно включатися поняття «нещирість», а поняття «обман» і «нещирість» представляються у вигляді двох пересічних об'єктів, де областю накладання є нещирість, що вводить в оману. Обман зводиться до того, що мімікріант вигадує якісь факти, легенди, історії, яких по відношенню до об'єкта його впливу насправді взагалі не було, і він точно знає, що не буде і в майбутньому. Вигадане існувало та існує лише в його уяві, а за умов маскуванню справжніх цілей набуває вербального втілення для переконання об'єкта впливу в намірах мімікріанта, якому важливо і необхідно переконати оточуючих у їх правдивості [117].

Якщо говорити про комунікативну мімікрію, необхідно визнати, що вона може включати в себе використання заздалегідь неправдивих висловлювань. При цьому той, хто мімікріє, не просто бреше, він ніби маскується, відіграє визначену роль, вибирає певну манеру поведінки, а часом і створює особливий імідж. Брехня може міститися в окремому

висловлюванні, в процесі мімікрії дискурс немов пронизаний брехнею, в той час, як окремі висловлювання можуть бути не помилковими. Від обману, так само, як брехня і нещирість, комунікативна мімікрія відрізняється тим, що може бути як успішною, так і безрезультатною. Нещирість, як і у випадку з брехнею, бачиться нам однією з умов, однією з характерних рис комунікативної політичної мімікрії. Ефективність застосування цього інструменту пояснюється, зокрема, тим, що деякі соціальні верстви пострадянського суспільства до цих пір схильні сприймати пропаганду краще, ніж складну політичну аргументацію. Кожен уряд України звітує про власні успіхи, часто використовуючи перебільшені, або неповні статистичні дані. Ілюстрацією цьому може слугувати рядок новин на єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України. Офіційна інформація про досягнення української влади є звітуванням про запаморочливе «покращення» рівня життя вже сьогодні, що дуже нагадує горезвісне комуністичне гасло сталінських часів «Жити стало краще, жити стало веселіше!» [273, с. 40].

Необхідно також відзначити, що комунікативна мімікрія часто супроводжується маніпуляцією. На думку О. Доценка, маніпуляція — це вид психологічного впливу, виконання якого приводить до прихованого виникнення в іншій людині намірів, що не співпадають із суспільними бажаннями [56].

Фальсифікації — це такий обманний вербальний код, за якого мімікріант спотворює факти, замінюючи дійсне брехливим, уявним. Він підмальовує реальність під необхідну для його мімікріювання підробку, тим самим уводячи в оману оточуючих. До жартів мімікріант вдається тоді, коли має справу з особливо розумними людьми. Досить поширена в повсякденному житті думка про те, що в кожному жарті є частка правди, створює сприятливу атмосферу для реалізації мімікріантом своєї мети. Якщо об'єкт впливу сприймає жарт стовідсотково як жарт і не припускає обману,

то для мімікріанта створюється сприятлива атмосфера для продовження своєї гри. Якщо ж обман підозрюється оточенням, то мімікріант намагається змінити тактику своєї гри. Проте в обох випадках він залишається у виграші, адже жарт, як правило, є безвинним і мімікріант залишається поза підозрою в неправдивих словах та діях навіть тоді, коли обман викривається.

Дослідження феномену політичної мімікрії вимагає застосування різноманітного методологічного інструментарію. Звичайно, важливими є такі методи: метод декомпозиції (відтворення декомпозиційної політичної моделі мімікрії та порівнянні її із суб'єктом чи об'єктом впливу); метод композиції (здійснення процедури об'єднання складових процесу політичного пристосування і перевірки його цілісності); метод дедукції та індукції; метод екстраполяції (поширює спостереження за однією частиною процесу політичної мімікрії на іншу частину з метою визначення загальних тенденцій розвитку цього процесу) та багато інших [11].

Проте цілісне уявлення про процес і явище політичної мімікрії може дати застосування системологічної концепції, в рамках якої політична мімікрія розглядається як ланцюг взаємопов'язаних процесів, які базуються на свідомому і несвідомому підґрунті в межах політичної системи.

Важливим представляється застосування політико-психологічних (біхевіористична методологія і методологія раціонального вибору) і політико-комунікаційних (дискурсна методологія) методів. Вони дають уявлення про природу політичної мімікрії та механізми її реалізації. Так, для дослідження поведінки політичного діяча-мімікріанта використовуються контактні та дистанційні емпіричні методи. Перші вимагають безпосереднього спілкування із політичним діячем. Відповідно, другі дозволяють досліджувати його на відстані (наприклад, через ЗМІ).

Таким чином, при застосуванні контактних методів використовують анкети, опитувальники, тести для визначення політичних цінностей і переваг,

а дистанційні методи не вимагають прямої взаємодії з політиком. Основними методами такого типу є психобіографічні методи, що включають інтерв'ю з однодумцями та родичами людини, яка досліджується, та метод експертних оцінок, що дозволяє отримати думку компетентних в політиці осіб на різні прояви мімікрійної поведінки політика. Якщо аналізувати власне процес взаємодії політичних акторів із громадянами, то досліджувати потрібно дискурси, промови, інформацію у ЗМІ, використовуючи політико-комунікаційні методи.

На погляд дисертанта, такий метод, як контент-аналіз, є одним із самих дієвих політико-комунікаційних методів. Тому, щоб визначити природу мімікрії політика, вивчаються тексти та манеру його виступів, жести, статті й книги, написані цим політиком, відео і аудіо-записи його виступів.

Важливу роль для визначення політичної мімікрії партійних активістів відіграє метод семантичного диференціалу Ч. Олуда. Науковці вивчають штампи і кліше в лексиці політичних партій, партійні документи публічного характеру, та на основі цього будують типологію свідомості партійних лідерів. Для остаточного визначення наявності елементів і ступеня політичної мімікрії, характеру її розвитку та змін, можна використати метод включеного спостереження (коротко-, середньо- і довготривале), але це тривалий і досить незручний процес [182].

Звичайно, сфера політики є раціональною, тому політичні діячі переважно свідомо обирають певну роль для отримання влади. Тут доцільним є застосування теорій раціонального вибору, зокрема, теорії ігор, що є розвинутою математичною теорією з багатьма взаємопов'язаними напрямками та можливістю моделювати різноманітні політичні процеси. Цей підхід дає можливість побачити доцільність для певного політика формування якогось іміджу чи вибору стратегії для отримання політичної

влади. Така стратегія може бути і не корисною для суспільства, але дає можливість для політика отримати більше голосів виборців.

Зрозуміло, що такі стратегії конструюються як для окремих політичних діячів, так і для політичних партій. Відповідно, оскільки політична мімікрія може проявлятися на різних рівнях (особистісний, груповий, міжгруповий та соціальний), то можна застосувати різні класи моделей теорії ігор, а саме некооперативні ігри, в яких передбачається, що гравці не можуть діяти разом в процесі прийняття рішень (особистісний вид мімікрії) та кооперативні ігри, під час яких гравці мають можливість обирати дії разом, об'єднуючись для цієї мети в коаліції [90].

Не менш важливими аналітичними методами є метод моделювання та прогнозування. Так, метод моделювання подає складні для аналізу елементи політичної мімікрії у спрощеному вигляді та допомагає зрозуміти особливості її функціонування та подальшого розвитку, а метод прогнозування надає можливість спрогнозувати поведінку політичного актора, користуючись правилами цього методу. Наприклад, кожен політичний процес має свою циклічність, політична мімікрія не є винятком, тому не важко прослідити збільшення випадків мімікрії політичних діячів під час передвиборчої компанії та одразу після неї. Поєднання цих двох важливих політичних методів надає можливість дослідити явище політичної мімікрії досить системно.

Дійсно, процес політичної мімікрії є динамічним, оскільки змінюються «умови гри» в політичній системі, змінюються електоральні переваги, тому він є ланцюгом взаємопов'язаних процесів, який можна поділити на певні елементи для детального вивчення.

В результаті дослідження політичної мімікрії, вийшли на те, що тільки застосовуючи системний аналіз і психологічні підходи, можна глибоко дослідити природу цього феномену. Так, виходячи із місця і ролі політичної

мімікрії в суспільно-політичних відносинах, на наш погляд, доцільно виокремити такі її види, як деструктивна (не сприяє розвитку відносин в сфері політики, є маніпуляцією свідомістю громадян) і конструктивна (сприяє адаптації, пристосуванню політичних суб'єктів). Тобто, з одного боку, політична мімікрія є політичною грою, а іншого, — механізмом самозахисту політичного діяча чи політичної партії.

Аналізуючи політичну мімікрію в рамках біхевіоризму, враховуючи різні мотивації поведінки політиків-мімікріантів, пропонуємо ще таку класифікацію політичної мімікрії: мімікрія-захист, мімікрія-пристосування і мімікрія-агресія. В залежності від раціональної/нераціональної компоненти вона є: усвідомлена і неусвідомлена. Якщо політик-мімікріант чітко розуміє цілі своєї мімікрійної поведінки, наприклад, перемога на виборах або утримання влади, обирає певні технології для їх реалізації, то мова йде про усвідомлену політичну мімікрію. У разі, якщо ж він знаходиться просто під впливом психологічно-емоційних факторів, таких як жадова влади, заздрість, страх, тоді йдеться про неусвідомлений вид досліджуваного феномену.

Тобто політико-психологічна складова в структурі мімікрії відіграє провідну роль. Мається на увазі, що ступінь усвідомленості можна розглядати як з боку суб'єкта політичної мімікрії, так і з боку об'єкта її сприйняття. Як зазначалось вище, суб'єкт політики є раціональним, але його несвідоме теж впливає в певному ступені на форму політичної мімікрії (імідж, образ, репутація).

Якщо розглядати процес сприйняття форми мімікрії об'єктом впливу (виборці), то переважна більшість громадян сприймають її несвідомо, емоційно, без критичного аналізу. Проте є і та частина громадян, які є освіченими, висококультурними, які раціонально ставляться до політичного життя, і до діяльності політиків, зокрема. Тому вивчати політико-

психологічний аспект політичної мімікрії потрібно, виходячи із особливостей об'єкту, а саме, характеристик адресних груп.

Отже, в процесі дослідження можна зробити висновок, що феномен політичної мімікрії є складним явищем як за структурою, так і за формою. Тому для дослідження різних форм та видів цього явища використовуються як політико-психологічні (біхевіористична методологія і методологія раціонального вибору) і політико-комунікаційні (дискурсна методологія) методи для визначення природи політичної мімікрії, характеру її розвитку та змін, так і аналітичні методи (моделювання та прогнозування), які надають можливість змодельовати ситуацію, спрогнозувати поведінку політичного актора під час певних політичних процесів та навіть прорахувати напрямки, форми та види його мімікріювання.

Стосовно функцій політичної мімікрії у суспільстві, то виходячи із проведеного дослідження, на погляд дисертанта, слід визначити такі важливі функції:

1. Адаптивно-захисна функція. Якщо спостерігати роль і місце політичної мімікрії в суспільно-політичних відносинах, то слід відзначити її як конструктивний так і деструктивний прояви. В залежності від мотивації поведінки мімікріанта слід виділити такі види, як мімікрія-захист, мімікрія-приспосовування. Прикладом може слугувати, так звана «інституціональна мімікрія», яка є окремим випадком інституційних мутацій, під якою розуміється така зміна змісту інституту, яка забезпечується при мінімальній зміні його зовнішньої форми. При інституційній мімікрії інститут може фактично повністю міняти колишні цільові установки при їх формальному збереженні. Таким чином, зовні він залишається колишнім інститутом, в той час як насправді це вже зовсім інший інститут, тобто зв'язок (і спадкоємність) з колишнім інститутом залишається виключно зовнішньою.

2. Агресивна функція. Ця функція у тваринному світі дозволяє хижакові непомітно наблизитися до жертви. У політиці такого роду мімікрія часто притаманна масовій культурі, особливо засобам масової комунікації. Тут простежується агресивна мімікрія вже на рівні функцій, коли під виглядом інформування або обіцянки маскується функція впливу, сугестії.

3. Комунікативна функція. У процесі політичної комунікації відбувається не тільки мімікрія особистості під середовище, але і сама політична культура мімікрує під претензії і очікування реципієнта. В той час, як свідомість учасників комунікативного акту сприймає повідомлення як пряме відображення реальності, комунікант — відправник повідомлення — закладає в нього ту інформацію, а точніше інтерпретацію дійсності, яка дозволяє йому реалізувати свої приховані інтенції (наприклад, ідеологічні установки).

4. Функція ціледосягнення. Мімікрійна поведінка у сфері політики здебільшого має цілераціональний характер, але в окремих ситуаціях може бути визначена як традиційна соціальна дія. Цілераціональна соціальна дія — це дія, в основі якої лежить очікування певної поведінки інших людей та речей зовнішнього світу і використання цього як «умов» або «засобів» для досягнення своєї раціонально визначеної та продуманої мети.

4. Медіативна (посередницька) функція. Поняття «медіація» походить від латинського «mediare» — бути посередником. Медіація — це переговори за участю третьої, нейтральної сторони, яка є зацікавленою тільки лише в тому, щоб сторони розв'язали свій конфлікт максимально вигідно для конфліктуючих сторін. Оскільки під мімікрією прийнято розуміти близьку зовнішню схожість імітатора (в даному випадку — політичного) з іншим (моделлю), який вводить в оману третього (оператора), то мімікрія являє собою навмисне спотворення понять, підміну істинних цілей і намірів, смислів і функцій і відноситься до форм симуляції позитивної діяльності або

псевдомедіації — деструктивної діяльності «мутантів» в образі фальшивих медіаторів.

5. Функція деіндефікації, або нівелювання політико-культурних відмінностей. Засоби масової інформації відкривають нам ситуацію мімікрії як споконвічного наслідування індивіда спільноті. Індивідуальне сприйняття політики через ЗМІ за своєю природою перетворюється на сприйняття клішовані. Нав'язувана політична точка зору формує певне середовище, під яке відбувається мімікрійоване сприйняття. Таким чином, відбувається потрапляння в зону загальних смислів, які всіма поділяються, відбувається злиття з спільнотою собі подібних. Смаки й ідеали цієї безликої спільноти змінюються із запаморочливою швидкістю, і реципієнт також рефлексивно, миттєво міняє маски, втрачаючи свою індивідуальність, що свідчить про кризу політико-культурної ідентичності.

Висновки до першого розділу

Таким чином, феномен політичної мімікрії слід визначити, як комплекс захисних заходів та пристосувань соціально-політичного характеру, які використовуються політичними суб'єктами (особами, групами та силами) для досягнення власної вигоди чи цілей, для отримання або утримання політичної влади за допомогою різних механізмів і форм. Єдиного визначення поняття «політична мімікрія» на сьогодні ще немає, а існуючі є односторонніми. Різноманітність підходів до сутності політичної мімікрії дозволяє висловити думку про недостатній ступінь її наукової розробки, про різноманітність методичних установок на дослідження й про неоднозначність трактування самого поняття. Цілком логічно стверджувати, що поява політичної мімікрії тісно пов'язана із розвитком політичних інститутів,

держави, її форм та політичних режимів. Мімікрія в політиці може існувати на рівнях окремого індивіда, малої групи й соціально-політичної організації. У першому випадку можна говорити про мімікрію конкретного політичного діяча. У другому випадку зазвичай мається на увазі мімікрія невеликої групи людей, які прийшли до влади заради реалізації власних, як правило, корисливих інтересів (наприклад, військова хунта, яка здійснила насильницький антиконституційний переворот), але видають себе за поборників інтересів усього народу. У третьому випадку йдеться про політичну організацію, партію або суспільно-політичний рух, які використовують прийоми політичної мімікрії для завоювання масової підтримки серед населення для здійснення своїх цілей.

До об'єктивних чинників її існування слід віднести:

1. Політичний режим, який визначає характер відкритості чи закритості суспільства, допустимий ступінь прав і свобод членів суспільства.
2. Рівень соціально-економічного розвитку суспільства, політичної культури та свідомості громадян, соціокультурні умови життєдіяльності соціуму.
3. Шаблонність цінностей та стереотипність поведінки; рівень інтелекту, від чого залежить стан політичної мімікрії: чим нижче інтелект, тим вищий ступінь мімікрійної поведінки громадянина.
4. Рівень політичної напруги та конфліктогенності у суспільстві, який визначають характер та стан протистояння різних політичних сил у суспільстві.
5. Тривалість знаходження при владі певної домінуючої політичної сили, коли не дивлячись на протестний стан свідомості, ззовні проявляється готовність підкорятися чинній владі.

6. Вирішальний вплив групи та зовнішніх обставин (необхідність відповідності рольовим очікуванням як обов'язкова умова безпечного та комфортного існування).

7. Соціо- та етнокультурні умови, що характеризували стан розвитку культури, моралі; наявності власної думки та автономії; небажання, внаслідок якого розвивається і нездатність, брати на себе відповідальність і приймати самостійні рішення.

Найважливішими суб'єктивними детермінантами виникнення і функціонування політичної мімікрії, на наш погляд, можна вважати: рівень інтелектуального розвитку людини, особливості його проявів у природному та соціальному середовищах; удосконалення властивостей розуму людини, зокрема хитрощі, для того, щоб захиститися чи досягти будь-якої особистісної чи групової мети; особистісну систему потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій і стереотипів поведінки; психологічні установки людини на маскування своєї ціннісно-нормативної системи задля реалізації визначених потреб та інтересів; погодження самооцінок і прагнень суб'єкта (індивіда, групи) з його можливостями і з вимогами соціального середовища, що передбачає як наявні, так і потенційні тенденції розвитку суб'єкта та його оточення.

За цільовою ознакою слід взяти за основу три основні форми політичної мімікрійної поведінки: мімікрію-захист, мімікрію-гараздування (ціледосягнення) і соціальний міметизм. Основними способами реалізації зазначених форм політичної мімікрії слід вважати імітацію (підробка), лицедійство, містифікацію та політичний конформізм, які запроваджуються шляхом обманних вербальних кодів і відповідного одягу, жестів, рухів, міміки.

Базовим обманним вербальним кодом є неправда (брехня), що становить основу вигадок, лестощів, жартів тощо, які використовуються

людьми під час мімікрювання, спрямованого на досягнення адаптивних переваг. Описані способи реалізації вказаних форм політичної мімікрії — імітація, лицедійство, містифікація та політичний конформізм, звичайно, не є повним переліком всіх форм політичної мімікрії, але автор дослідження вважає їх основними. Крім того, вони мають конкретні засоби свого втілення в соціальному середовищі. Такими засобами слід вважати «комунікативну політичну мімікрію», «мовну політичну мімікрію», «брехню», «обман», «нещирість», «маніпуляції», «фальсифікації».

Серед головних функцій політичної мімікрії слід визначити: адаптивно-захисну, агресивну, комунікативну, ціледосягнення, медіативну, деіндефікації, або нівелювання політико-культурних відмінностей.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА МІМІКРІЯ У ПРОСТОРІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Системні ознаки політичної мімікрії у контексті політичної культури українського суспільства

В українській політичній науці сформувався усталений погляд на політичну культуру як систему орієнтацій, настанов на різні об'єкти політичного життя, на підставі якого сформований досить широкий спектр теоретичних проблем. У дослідженнях політичної культури можна виокремити два головних предмети — фактори формування і шляхи її розвитку. За словами вітчизняної дослідниці А. Зуйковської, — якщо пошук факторів здійснюється у різних сферах суспільного буття — економічній, політичній (в її інституційному аспекті), соціальній, духовно-релігійній, процесах глобалізації, інституціоналізації, легітимації, соціальної стратифікації тощо, то проблематика шляхів розвитку обмежується методами освітнього впливу на політичну культуру [66, с. 5].

В теоретичному аспекті існують різні підходи до інтерпретації і дослідження феномену політичної культури [119; 108; 103; 283; 287; 292]. Політична культура в широкому розумінні — це сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру і способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи [263]. Вона безумовно окреслює межі поведінки політичних суб'єктів, сприяє процесу єднання та взаємодії великих груп громадян, політичних партій довкола певних політичних цінностей і суспільних стереотипів. М. Фарукшин визначає її як «сукупність стереотипів політичної свідомості й

поведінки, властивих даній соціальній спільноті» [244, с. 16].

Дослідження динаміки змін політичної культури українського суспільства представлено у працях таких вітчизняних учених як О. Бабкіна, В. Бурдяк, В. Веденєєва, Є. Головахи, І. Жадана, О. Заславської, А. Зельницького, С. Кисельова, І. Кресіної, А. Лясоти, Л. Нагорної, М. Остапенко, Н. Паніної, А. Постол, О. Проскуріної, М. Розумного, О. Рудакевич, Ю. Руденко, С. Рябова, А. Стегнія, В. Степаненко, В. Ясинської тощо.

Одні автори розуміють політичну культуру як суб'єктивну сферу, що лежить в основі політичної діяльності. Її зводять до орієнтацій, системи цінностей, символів, віруванням і установкам індивідів на політичні дії. Інші трактують її як спосіб духовно-практичної діяльності, наприклад, як реалізацію політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки. В цьому випадку культура розуміється як політична свідомість і політична поведінка. Українська дослідниця Л. Нагорна визначає: «Політична культура — система історично сформованих, відносно стійких світоглядних поглядів, ціннісних орієнтацій, традицій, норм, зразків політичної поведінки індивідів та груп... це переважно культура політичної свідомості й політичної поведінки, на системному рівні це ще й культура діяльності політичних інституцій» [149, с. 578].

Формування конструкту політичної культури під значним впливом традицій філософського сприйняття суспільно-політичних феноменів спостерігається в дослідженнях В. Кривошеїна, побудованих на синтезі різних підходів до осмислення політико-культурної сфери суспільства. За його визначенням, «політична культура — типова, інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки... чим вища

політична культура, тим вужчою є сфера контркультури, яка суперечить домінуючим позитивним політичним і демократичним цінностям» [97, с. 493].

Виходячи з цього визначення цілком логічно припустити наявність діалектичного зв'язку між політичною мімікрією (як явища в цілому деструктивного) та політичною культурою суспільства, що необхідність вдаватися до прийомів політичної мімікрії та їх ефективність в боротьбі за владу пов'язані з рівнями розвитку правової і політичної культури і політичної свідомості громадян України. Цілком очевидно, що при їх достатньому розвитку, в демократичному, правовому суспільстві, з усталеною багатопартійною плюралістичною політичною системою, з масовими навичками розуміння людьми власних інтересів і терпимістю до інтересів інших, необхідність в мімікрії як засобі виживання і самозахисту різко знижується.

Розвиток системи знань про політичну культуру відбувається за рахунок розробки окремих категорій, що відображають явища культурного життя, що значно розширює предметну структуру теорії політичної культури. Зокрема, концептуалізації набули явища суспільних ідей в контексті формування української політичної нації, що було відображено у працях М. Розумного, ідеї державотворення і розвитку національної свідомості в Україні – у працях І. Кресіної. На засадах комунікативного підходу М. Розумним здійснено комплексний аналіз явища «суспільних ідей», розкрито діалектичний зв'язок ідей та дій, абстрактного і дійсного, що втілено у специфічній організації буттєвих смислів суспільства, формуванні «історичної тривалості» проявів його культури, релятивності понятійних систем [189, с. 26]. І. Кресіною здійснено етнополітологічний аналіз української національної свідомості в контексті сучасних політичних процесів, розглянуто різноаспектні прояви української ідеї у сучасному

політичному житті.

Стосовно останнього пункту, слід пригадати достатньо відому сентенцію, що нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом і культура якої піддавалась тотальному нищенню, починає набувати нових ментальних рис. Власне, досвід України показує, що політична культура поневоленої нації дедалі більше характеризується конформізмом, забуттям власних традицій і символів, насиченням суспільної свідомості та суспільних відносин чужоземними цінностями і нормами, посиленням аморальних проявів та рабської психології.

За словами вітчизняного науковця О. Рудакевича, — ментальність як специфічний спосіб сприйняття (апперцепції) і розуміння (інтерпретації) народом свого внутрішнього і зовнішнього світу змінюється, трансформується услід за зміною природного та соціального середовища, статусу й творчого потенціалу народу [195, с. 242]. В умовах підневільного існування у нього розвивається мімікрія, тобто здатність пристосовуватися до чужих порядків, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм як спосіб захисту й збереження власних етнічних рис, комплекс «меншовартості» [246, с. 234]. Стосовно України, слід звернути увагу на позицію О. Киричука, згідно з якою до системоутворюючих ознак української ментальності належать:

— інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

— кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості;

— анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистої свободи, без

належного стремління до державності, коли бракує ясних цілей, достатньої стійкості, дисципліни й організованості;

— перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення [82, с. 11].

У цілому слід зазначити: ментальність української нації, яка тривалий час не мала власної державності і перебувала в неволі, серйозно деформована. На глибинному рівні психіки продовжують функціонувати власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватись набуті в умовах неволі ментальні настанови. Останні все більше блокують, деформують і витісняють компоненти національної ментальності. Аналогічній трансформації піддається і політична культура. Тому не дивно, що в нинішній українській політичній культурі нації одночасно проявляються різні й навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо. Функціонує стійкий компонент проросійської субкультури, який часто успішно конкурує з власне українськими політичними цінностями [269].

Це стосується й потенційної ефективності та привабливості прийомів мімікрії для досягнення особистих, групових чи корпоративних цілей в «коридорах влади». Цілком очевидним є і те, що соціально-політична мімікрія державної влади повсюдно пов'язана з ресурсами цієї влади, під якими слід розуміти сукупність засобів і методів, застосування яких забезпечує можливість суб'єктові влади здійснювати вплив на об'єкт влади, детермінувати соціально-політичні процеси в суспільстві.

Стосовно «перспектив» існування політичної мімікрії в українському суспільстві, слід зазначити, що пострадянські інститути схильні до самовідтворення, оскільки вони стимулюють людей докладати зусиль для того, щоб отримати якусь вигоду для себе у рамках існуючої системи, а не

для того, щоб її змінити або зламати. Молоді політики, що не пам'ятають Радянського Союзу, легко переймають радянські моделі поведінки і адаптуються до нинішньої ситуації. Перехідний період від радянської системи до становлення українських інститутів перетворився на всезагальну імітацію, як прояв соціально-політичної мімікрії. Державні підприємства вдавали, що платять робітникам, а ті, в свою чергу, вдавали, що працюють, розтягуючи по хатах усе, що надавалося вкрати. Було проведено ваучерну приватизацію, яка в реальності виявилася її великою імітацією.

Радянські інституції почали імітувати українські національні інститути: КДБ став виконувати роль Служби безпеки України, міліція продовжила боротьбу з «економічними злочинами», хоча вже мав би запанувати вільний ринок, радянські судді почали імітувати нове справедливе і незалежне судочинство, а парламент вдавав наполегливу законотворчу роботу [257].

Суспільство, де жодна інституція не функціонує адекватно, а тільки імітує діяльність, є хворим і несправжнім. Симулювання і вдавання, можливо, і є доброю захисною реакцією на певний час, але не як постійно діючий і перманентний стан. Українські державні, політичні та соціальні інститути фактично є симулякрами, а українська держава — сукупністю симулякрів.

Наприклад, не є таємницею, що насправді українська армія не є боездатною [194], а від поразки її певний час рятувала відсутність збройних зазіхань на наш територіальний суверенітет. Власне, військові події на сході України сьогодні це підтверджують. Але зброя, яку ще виготовляє і продає Україна, є в кращому випадку зразка двадцятирічної давнини, та навіть вона не йде на переоснащення українських збройних сил, тому що це дорого [238]. Про правоохоронну систему в Україні найбільше говорить такий факт, що більше половини населення держави за жодних обставин не бажає собі зустрічі з українською міліцією. Судова влада «уражена» корупцією, а, отже,

паралізована. Судді живуть в будинках, які коштують мільйони, їздять на найдорожчих авто, а суспільство, нажаль, мириться з цим [171]. Згідно з рейтингом міжнародної організації Transparency International (2013 р.) ситуація з корупцією в Україні не виправляється. Україна зайняла 144 місце в рейтингу — поряд з Нігерією, Папуа — Новою Гвінеєю, Камеруном і Центральноафриканській Республікою [239].

Виборче законодавство «українського зразка» — віртуозний обман і маніпулювання електоратом. В закритих партійних списках — колишня кримінальна «братва» і «різна нечисть». Політики весь час вдають із себе рятівників простого українця, української нації, спасителів України. Але, — за словами П. Човчинського, — їхнє акторство все частіше нагадує дешевий водевіль, цей театр абсурду чомусь завжди вщерть заповнений глядачами, які знову й знову заплатили свої кровні голоси за непотрібну їм виставу [257].

Наведемо основні ознаки імітації, як способу реалізації політичної мімікрії в українському суспільстві.

1. Імітація історичної правди. Насамперед, це сакралізація історичного простору, насичення його фальшивими ідеалами, які «в силу вдалої імітації стають дуже схожими на реальність, що перетворює реальний вимір на ілюзію з особливим акцентом на неповторності, харизматичності окремого лідера чи партії» [133]. За словами Л. Радзиховського, — «імітація історії, поєднавшись із сучасним віртуально-модерністським стилем (який сам по собі і є імітацією), отримала своє вираження в «дикій суміші» – віртуальній імітації феодальних, узалежнених відносин» [184].

Власне йдеться про те, що імітація починала сприйматись та утверджуватись як пластичне явище, якому не притаманна певна фіксація, «застигання», вона піддається постійній видозміні та корекції, новітнім інтерпретаціям, які полярно різняться своїми концептуальними позиціями та висвітленнями. Нажаль, слід погодитися із Я. Мельник та Н. Криворучко в

тому, що наслідком імітації певних подій в історії є те, що країна, в якій відбувається така підміна фактів, імітація історичних оцінок (зокрема Україна), має минуле, але не має історії. Історія України, яку вивчаємо в школах та вузах, яку ми знаємо, — суцільний історичний постмодернізм з періодичним впаданням у надмірно суб'єктивні, емоційні крайнощі, при цьому без відчуття міри, смаку та хорошого стилю [133].

2. Імітація політичної культури владною елітою. Партійно-комуністична верхівка, створивши у пострадянський період родинно-кланові та партійно-кримінальні угруповання, надійно отаборилася в приміщеннях, з яких здійснюється управління оточуючим простором. Оскільки радянська людина формувалася в епоху тоталітаризму, геноциду та безпрецедентного вірнопідданства комуністичним ідеалам, то свідомість більшості представників цієї генерації зазнала значної деформації, зорієнтованої на комуністичну ідеологію та модель світу. Безперечним є те, що керівна політична верхівка перестала зважати на мислячих людей в межах українського суспільно-правового простору, періодично вставляючи їх у певні рамки та перешкоджаючи діяльності. На тлі безперервних розмов про духовне відродження владна еліта кровно не зацікавлена в тому, щоб було більше думаючих людей, тому що вона привласнила собі якості не тільки політичної, а й ділової та інтелектуальної еліти [50].

Конфлікти в парламенті — наслідок невиконання законодавчих приписів, встановлених законодавством України. Народними депутатами не виконуються норми Конституції, зокрема, щодо обов'язковості особистої присутності на пленарних засіданнях, особистого голосування, норми Закону України «Про статус народного депутата України», Регламенту. Ігнорування, викривлення положень закону часто призводить до непорозумінь. Як тільки резонансний законопроект опиняється на розгляді в парламенті: або щодо мовного питання, або щодо виборчого законодавства тощо, народні обранці

щиро демонструють «високий» рівень своєї культури, виваженості та толерантності. Згадати лише конфлікт, що виник під час розгляду законопроекту «Про засади державної мовної політики». Лунають взаємні обвинувачення, трапляються бійки (іноді із серйозними травмами), утім, здається, і постраждалих, і нападників це влаштовує. Депутати не поспішають встановлювати собі якісь обмеження чи заборони. Народні обранці сваряться, ображають та звинувачують один одного, блокують трибуну, запалюють димові шашки, влаштовують бійки. Окрім цього, вони не соромляться голосувати чужими картками, або просто не відвідують пленарні засідання без поважних причин [2]. Сучасний український «політичний олімп» не має єдиного бачення щодо зовнішньополітичного вектора держави. І це цілком природно, адже кожна із сил керується вподобаннями свого електорату та особистими економічними інтересами, що певною мірою характеризує загальний рівень культури політичної еліти.

Характерні ознаки політичної культури нашої еліти яскраво ілюструє її діяльність у внутрішніх справах країни: постійні приватизаційні та реприватизаційні процеси, які дестабілізують поживлення економічного розвитку держави, неконкурентоспроможний бізнес, корумпованість, до безглуздя надмірна бюрократизація, неприховане належним чином зазіхання на стратегічно важливі сфери впливу без відповідного професійного підґрунтя, використання не зовсім «чистих» і, до речі, застарілих PR-технологій, які дедалі частіше всерйоз не сприймаються, лукавий артистизм про патріотичність, безкомпромісність, яка дестабілізує роботу владних структур і характеризує низький рівень дипломатичної гнучкості, розбіжність передвиборчих обіцянок та «реальних дій» в їхній «реалізації», матеріальне всебічне стимулювання позитивного ставлення до певної ситуації (те саме знайоме до болю лобіювання), яке йде в розрив з власними

переконаваннями, та ін. Усій українській еліті нині передусім бракує державницької відповідальності за свої практичні дії і політичної культури.

Найбільші авторитети 90-х рр. ХХ ст. зробили певні висновки, що в корумпованій країні, яка прикривається демократичними цінностями, купити статус, потрібну соціальну роль та «суспільну потрібність», як і будь-які матеріальні речі, досить легко. Звання, статусні ролі таким чином перетворились на основний елемент імітації, стали елементом пристосування до існуючого зразка «незалежності». Як зазначають українські дослідники, імітація бурхливої політичної діяльності серед політичної еліти має схильність до різноманітних форм прихованого тоталітаризму на всіх рівнях державної влади [100].

3. Імітаційна демократії — це така форма устрою політичної системи, за якої, незважаючи на формально демократичне законодавство і формальне дотримання всіх виборних процедур, фактична участь громадянського суспільства в управлінні державою та вплив суспільства на владу (зворотний зв'язок) є мінімальним [70]. Якщо ж говорити про політичну владу загалом та кожну з гілок зокрема, то їх невід'ємною рисою стала тенденція до принципового порушення функцій. Так, законодавча влада покликана створювати законодавчі ініціативи та ухвалювати їх з урахуванням інтересів суспільних груп. Натомість ця її функція стала виключно імітативною. Діяльність вищих законодавчих органів зводиться до лобіювання своїх вузько партійних інтересів, які зазвичай мають чітко виражене матеріальне підґрунтя.

Суд (та інші силові структури) як окрема незалежна гілка влади, теоретично описана ще Монтеस्क'є та Руссо, стала керованим та узалежненим механізмом у руках двох інших гілок влади. Замість правоохоронної системи, що має слугувати захисту прав людини та законності, сформувався черговий каральний інструмент, який стоїть на захисті влади від «злочинних нападів з

боку народу» [133]. Тобто охорона громадянських цінностей стає охороною від громадянського суспільства.

Є підстави стверджувати, що практично усі форми державної влади в Україні, інтегруючи попередній історичний досвід, перетворились на імітацію, симулякр, муляж. Політики, державні службовці, силові структури, ЗМІ та ін. імітують «правильну політичну лінію», але ніхто не займається державотворчою політикою насправді. Наслідком цих явищ та процесів є цілковита недовіра народу до влади, президента, силових структур, депутатського корпусу. На думку більшості або відносної більшості громадян, усі владні гілки до подій на Євромайдані 2014 р. залежали від президента В. Януковича: і уряд (63 %), і парламент (52 %), і судова влада (42 %). У тому, що суд в Україні незалежний, як йому й належить бути, упевнені тільки 23 % громадян. 14 % вважають його залежним від виконавчої влади, 13 % — від парламенту, які залежать від президента [152]. Як слушно зауважив М. Шульга, — Україна «поки що належить до псевдоправових країн і до країн з «імітаційними демократіями» [266, с. 477].

Створення ілюзії вільних і чесних виборів, у результаті чого не відбувається ротація правлячої верхівки, а навпаки, спрацьовує гальмівний механізм та невиправдана мімікрія політичних систем не лише країн пострадянського простору, а й інших країн з недостатньо розвиненими інститутами демократії [296].

Згідно з результатами соціологічного моніторингу «Українське суспільство», відсоток респондентів, згідних із твердженням «Кілька сильних лідерів зможуть навести порядок в країні швидше, ніж прийняття нових законів і дискусії» зросла з 52,3 % у 1992 р. до 63,5 % в 2010 р. [282].

Цікаво, що в тому ж опитуванні 72 % респондентів заявляють, що найкращою формою правління для України є демократія [282]. У таких підходах, власне, найбільш яскраво виявляється роздвоєність сучасної

свідомості українців. Згідно з результатами соціологічного дослідження «European Values Study», 37,2 % українців здатні проявити мімікрійну поведінку: вони виконають вказівки вищого керівництва, навіть якщо вони з ними не згодні [282]. Ця тенденція простежується і в політичній сфері. Ні одна Конституція на народ України не працювала, вона по суті зміцнювала олігархізацію влади в Україні. В результаті виборчих кампаній в країні до влади приходять або одна фінансово-промислова група, або інша [206].

4. Імітація суспільно-політичного діалогу. Це, насамперед, стосунки між громадянами країни, політичними партіями та владою. За умов, коли звинувачувальний монолог став ледь не єдиною формою політичного спілкування, витіснивши діалог на узбіччя, Україна перетворюється на дезінформоване суспільство. Імітації партійними програмами того, що на практиці не буде реалізовано, імітація турботи про народ та ін. є невід'ємними елементами сценаріїв політичної діяльності. Особливо актуальною така імітативність стає у передвиборчі періоди, коли всі партії та їх очільники згадують про ветеранів та пенсіонерів. Політичні партії намагаються запропонувати власну програму дій, однак, зазвичай, це обмежується знаходженням лише оригінального гасла, нетрадиційного формулювання, «вбивчо»-переконливої реклами (наприклад, «почую кожного», «жінки за майбутнє», «Україна для українців» та ін.), щоб виділитись серед широкого загалу своєю неподібністю, але за усіма дешевими інсценізаціями маскується абсолютна індиферентність до виборців і лобіюються виключно свої вузькопартійні та приватні інтереси.

Аналіз сучасного соціально-політичного діалогу в Україні дає можливість стверджувати, що безліч мімікрійних пропагандистських конструкцій у модифікованому вигляді збереглися в риторичі нинішніх політиків.

Приміром, зберігся в політичному дискурсі образ світлого майбутнього. Тільки будівництво світового комунізму (СРСР) поступилося

місцем будівництву демократичної держави та ринкової економіки. Замість розмов про виконання п'ятирічного плану в економіці за три/чотири роки, пострадянські політики схильні міркувати про вступ до ЄС за рекордний термін (п'ять/десять років), скасування безвізового режиму з Євросоюзом або про рекордне збільшення ВВП в найближчі роки. Наприклад, сьогодні багато розмірковують про те, що дасть Україні підписання угоди про асоціацію із ЄС: «Зменшення корупції. Зміни відбудуться в управлінні державними фінансами та плануванні держбюджету... Соціальна політика і освіта. Вводяться додаткові чотири дні відпустки.

Забороняється платити жінкам менше, ніж чоловікам... Сьогодні 66 % українського молока не відповідає стандартам Євросоюзу. Після підписання угоди про асоціацію з ЄС молоко, яке вироблено в Україні, має відповідати всім вимогам і нормам Євросоюзу...» [268]. Отже, мета — інша, а терміни так само мало реалістичні.

Ще однією проблемою соціально-політичного діалогу є девальвація багатьох термінів і загалом вимивання суті слів. Відтак — несприйняття їх суспільством [273, с. 40]. Сьогодні українці, як політики, так і звичайні громадяни — не схильні серйозно і вдумливо ставитися до таких слів та понять як «демократія», «свобода», «права людини». Їх часте вживання, не підкріплене практичними діями, фактично знецінило ці терміни, що негативно позначається на політичному дискурсі в цілому.

Крім того, в Україні також активно культивується «новояз» — специфічна мова сучасної політичної еліти. В основі — закладена лексика, котра була особливо популярною в дев'яностих роках. Такі словосполучення як «гнати пургу», «розвести», «взяти за одне місце» разом з використанням ненормативних словосполучень, стали звичним явищем в українському публічному дискурсі [273, с. 40]. Через відсутність чіткої та виваженої ідеології, як стратегічного вектора партії, виникає необхідність пошуку її

імітативних форм. Звідси впливає низький рівень ідентифікації громадян з тією чи іншою політичною силою. Ідеологічні постулати не представляють для політичних сил в Україні жодної цінності. Одним з пояснень є незацікавленість українців у розвитку ідеологічних політичних проєктів і неприйнятті ідеології як такої [199].

Нинішні політичні сили в Україні досить складно класифікувати за ідеологічною ознакою [135, с. 85]. Тому основною передвиборчою стратегією політичних партій є переважно підтримка позитивного іміджу, бренду через імідж лідера, а не загострення уваги на виконанні своїх передвиборчих програм [231]. Але практично усі програми мають імітативну природу. За всі роки існування незалежної української держави, в країні так і не склалися класичні політичні партії. Є політичні проєкти, з усіма необхідними партійними атрибутами, але створені під певних політиків. Більшість виборців у 2014 р. продовжать голосувати не за партії, а за відоме прізвище лідера. «Саме тому в Україні так поширені такі назви партій як, наприклад, Блок Юлії Тимошенко, «Удар» Віталія Кличка, «Солідарність» Петра Порошенка і так далі», — пояснив директор соціологічної служби Центру Разумкова А. Биченко. Він також відзначив, що українці орієнтуються на тих політиків, про яких вони хоч щось знають, чули і читали: партія «Батьківщина» (Юлія Тимошенко), «Фронт змін» (Арсеній Яценюк), «УДАР» (Віталій Кличко), «Свобода» (Олег Тягнибок) та інші. Відповідно, немає й боротьби між політичними партіями: є запекле протистояння лідерів партій [241].

Жорстка орієнтація на лідерів призводить до того, що у партії немає зв'язку із суспільством, немає можливості мобілізувати своїх прихильників. Це було продемонстровано під час судового процесу над екс-прем'єром Юлією Тимошенко: під стінами суду зібралось лише кілька тисяч чоловік. А оголошення вироку викликало мляву опозицію в країні, в якій на останніх

президентських виборах 2010 р. за Ю. Тимошенко проголосувало 11,5 мільйонів осіб.

5. Імітація політичної опозиційності. Сьогодні українські опозиційні політичні сили не займаються опозиційною діяльністю, а тільки імітують. Партії йдуть на президентську кампанію, не маючи серйозних пропозицій. Імітація опозиційності замінює відсутність серйозних ідеологічних концептів [177]. За словами О. Масловської, — «має місце неузгодженість між стандартним, як для демократії, зафіксованим на законодавчому рівні інструментом впливу парламентської опозиції та змістом, формами впливу і ефективністю її діяльності, що є фактором, який дестабілізує політичний процес. Неправові практики, які характерні для парламентської опозиції, пояснюються наявністю прогалин у нормах права, на які накладається нерозвинена політична культура» [130, с. 12].

Дійсно, опозиція повинна відстежувати рішення влади вже на найбільш ранніх етапах, розкривати антигромадські задуми, «схеми», «ловити за руку» корупціонерів, безпардонних лобістів і виставляти їх напоказ. Зрозуміло, при цьому пропонувати альтернативні рішення, альтернативні законопроекти, дискутувати. Якщо навіть й не вдасться вплинути на владу тепер — народ оцінить зусилля, і до наступних виборів буде що витягнути зі скарбнички заслуг. Натомість багато речей, які належить робити опозиції, замість неї роблять преса і наше фрагментарне громадянське суспільство. Цікаво те, що можна бути яким завгодно опозиціонером, але для того, щоб боротися із владою і навіть мати певну підтримку, можна лише отримавши санкцію самої влади.

«В Україні бути опозиціонером одночасно й вигідно, й не вигідно», — зазначає політолог П. Олещук [160]. Очевидно, — зазначає він далі, — що існує «ліцензування» владою опозиції, що дозволяє через видачу «права на критику» влади контролювати політичний процес. Коли бачимо численні

коментарі «опозиціонерів» у державних ЗМІ, прямі трансляції їх партійних з'їздів, спеціальні програми, присвячені критиці уряду, діалогу з громадськістю і т.д., невже хтось повірить, що олігархічний режим допустить можливість пропагувати свої ідеї засобами підконтрольного телебачення тих, хто може олігархічному режиму бодай чимось зашкодити? Отже, у цьому випадку ми маємо справу із «ліцензованою опозицією» [160]. «Ліцензована опозиція» — це опозиція, що має ліцензію на критику через центральні державні та олігархічні канали телебачення.

Наприклад, «Україна, Вперед» одержує ліцензію на «ліберальну критику», КПУ — ліво-комуністичну, Радикальна партія — радикал-популістську. Кожна «ліцензія» має свої власні умови, але варто узагальнити риси, які характеризують таку опозицію.

По-перше, «ліцензована опозиція» завжди критикує лише прояви, але не саму сутність явища. Вона може критикувати «олігархічний режим», але не чіпає його підвалин — власності олігархів на велику промисловість. Можна критикувати корупцію в країні, але при цьому замовчується сама система корупції. Можна викривати нечесність судової влади, але при цьому замовчується сутність системи, що її породила.

По-друге, сила критики, яку застосовує опозиція, безпосередньо залежить від ступеня конкурентних можливостей тієї політичної сили, яка протистоїть владі. Приміром, зазначає П. Олещук, можна дуже гучно кричати на центральних каналах, переходячи ледь не на нецензурщину, якщо ні в кого немає сумнівів, що він не є конкурентом ні діючому президенту, ні його партії. Наприклад, є занадто маргінальним політиком, має дуже неоднозначну репутацію, очолює партію (крайньо-ліву або крайньо-праву), яка не сприймається більше, ніж половиною виборців. Чим політик потенційно серйозніший, тим м'якшою має бути його критика [160]. Партія регіонів, як передають ЗМІ, вела президентську кампанію О. Тягнибока.

Точніше, власним виступом масштабну інформаційну промокампанію почав перший заступник голови парламентської фракції Партії регіонів М. Чечетов, назвавши лідера «Свободи» «сильним конкурентом» для Януковича у другому турі чергових президентських виборів, якого, втім, чинному гаранту вдасться перемогти [80].

По-третє, критиці підлягають лише конкретні чиновники, але ніколи — основа влади. В нинішніх українських умовах — президент, який санкціонує всю владну вертикаль, і заміна якого може призвести до серйозних наслідків. Тому він залишається поза критикою ліцензованої опозиції. Натомість, нищівної критики зазвичай постійно зазнає уряд на чолі з прем'єром. Причому, більша частина ретранслюється по центральним ЗМІ. Це логічно, адже прем'єр є фігурою залежною, яку можна й замінити.

Приміром, анонсування Об'єднаною опозицією єдиним кандидатом на президентських виборах 2010 р. Ю. Тимошенко мало швидше символічний зміст, провідні політичні гравці (аби не події навколо Євромайдану у 2014 р.) прекрасно усвідомлювали — Тимошенко не вийде з ув'язнення до 2015 р., і на практиці мало б стати тільки своєрідним тимчасовим «пактом про ненапад» серед лідерів трьох найбільших опозиційних сил [80]. Але головне завдання системи «опозиційних ліцензій» довести, що вона краща за тих, кого вона ж сама обрала собі в опоненти.

Отже, уявлення про політику, як про театр займає гідне місце в системі політичних метафор, створюваних будь-якого роду опозицією, ще й тому, що концепт театру як гри, містифікацій тощо дає можливість звертатися до безлічі реалій лицедійства, до прецедентних фактів, політичної афористики, тобто всього того, що може оцінювати «інших» собі на користь. Характерна для опозиційного дискурсу витончена гра смислами може організовуватися шляхом конвергенції — сходженням в одному місці пучка прийомів в єдину функцію — негативно оціночну. Підтвердження цієї позиції, за словами

Л. Синельникової, можна знайти в будь-якому опозиційному політичному дискурсі [207].

6. Імітація реформ. Реформи є явищем складним та характерним для перехідних етапів державотворення кожної держави. Однак їх соціальна роль і призначення в тому, щоб змінювати, переформатовувати ту чи іншу сферу суспільних відносин задля забезпечення виживання та функціонування всієї державної системи. Однак, коли система обмежується голими деклараціями та зорієнтована виключно на політичний імідж та суспільну думку, а також відволікання уваги від актуальних та злободенних проблем, тоді такі явища швидше можемо називати «псевдореформами», імітацією реформування державної системи.

Відомий український політик А. Кінах визначає це в так: «Спроби удосконалення системи влади і підвищення рівня її прозорості та демократичності не повинні перетворюватися на примітивну торгівлю посадами і перманентний перерозподіл економічного і політичного простору. Однак цих висновків зроблено не було. І такий не відновлюваний історичний і політичний ресурс, як час, було використано не на рішення тих завдань, що стоять перед країною, а на імітацію. Імітацію політичної реформи, імітацію удосконалення системи влади. І провал конституційної реформи значною мірою підтверджує цей факт» [83].

Реформи, про які говорить кожна нова українська влада, насправді не відбуваються. Мають існувати соціальні сили, які будуть їх втілювати в життя. Більшість же зацікавлена в тому, аби зберегти свої позиції, аби їх не чіпали. І в пострадянській системі довести будь-яку реформу до якоїсь логічної точки складно. Вона нібито завжди приречена на половинчастість будь-яких змін. Наприклад, заявлене в 2014 р. прем'єр-міністром А. Яценюком зменшення кількості податків в Україні — типова імітація реформування, яка не вирішить проблем бізнесу. Така думка президента

Українського аналітичного центру А. Охріменко. «Сама по собі зміна кількості податків — це не реформа. Це називається імітацією реформи ... Реформа передбачає реальне поліпшення ведення бізнесу. Але те, що ми скоротимо кількість податків, на жаль, пресинг на бізнес не зменшить» [242].

Таким чином, імітація створює своєрідне задзеркалля, де вся система настільки зжилася з цим віртуальним та символічним світом, що часом не розрізняє реальне та імітаційне.

Виходячи з вище переліченої класифікації, варто сказати, що складний шлях українського державотворення, пов'язаний з постійною соціальною нестабільністю, конфліктними та кризовими явищами в усій державній системі, неузгодженням управлінської діяльності та нерівномірним розподілом сфер впливу між соціальними та партійними групами, ставить на часі необхідність ревізії та перегляду адекватності й змістової відповідності як органів державної влади, так і тих суспільних інститутів, що репрезентують громадянське суспільство. Підміна понять, маніпуляція свідомістю, мімікрійна діяльність, видання приватного бізнесу та капіталу за державні та громадянські інтереси, нав'язування соціальних псевдостандартів і догм упродовж десятиліть незалежності стали звичним та укоріненим явищем.

У процесі українського державотворення сформувались окремі інституції, що виконують зовсім не властиві їм функції. Приклад: парламент, який не має ані представницької, ні законодавчої функцій, оскільки де-факто не репрезентує інтереси всіх соціальних груп, представлених у суспільстві, власне тому позбавлений здатності формувати повноцінну політику і обмежується лише її імітацією. Імітація партійної діяльності, що на практиці «активізується» лише на початку виборчого процесу, призвела до псевдоплюралізму, коли майже двісті зареєстрованих партій намагаються «виражати» суспільні інтереси. Така розпорошеність підриває державну

систему і демонструє її нежиттєздатність. Більше того, псевдоплюралізм закладає грандіозні зміни у перспективі (правда, цю перспективу досить важко спрогнозувати та хоч би якоюсь мірою координувати).

Унаслідок тоталізації імітативності в Україні сформувалась картина подвійної моралі (ситуація дещо скидається на Радянський Союз: «одні слова для кухонь, інші — для вулиць») — суспільне життя змушує проявляти певну активність, вливатись у потоки вулиць, заповнювати офіси, а з іншого боку — тотальна недовіра один до одного та до всього, що є реальною дійсністю. Це наслідки надмірної концентрації мімікрії в соціально-культурному та політичному просторі.

2.2. Мімікрія у структурі ціннісних орієнтацій персоніфікованих суб'єктів політичної діяльності

Поставимо відразу запитання: чи є політична мімікрія атрибутивною складовою, чи своєрідною цінністю, яка з необхідністю визначає політичну культуру суб'єктів політичної діяльності, насамперед, представників української політики? В свій час Г. Алмонд та С. Верба визначили політичну культуру саме як суб'єктивний вимір політичної системи — сукупність орієнтацій щодо різних структур і аспектів політичної системи. Вони окреслили й політичний вимір культури суспільства: «Ми говоримо про політичну культуру так само, як могли б говорити про економічну або релігійну культури... сукупність орієнтацій відносно певної сукупності соціальних об'єктів та процесів» [279, с. 5].

Через поняття розвитку особистості, як головній мети будь-якої суспільної системи, Р. Інглгарт пояснює неминучий і необхідний розвиток демократичного політичного ладу. Дослідження соціокультурних і

політичних змін, дозволили Р. Інглгарту виявити певні тенденції культурного розвитку. Зокрема, він емпірично підтвердив два рухи культури: з півдня на північ — від традиційних цінностей до (секуляризованих) цінностей раціональності; зі сходу на захід — від потреб самовиживання до потреб самовираження — в межах яких співіснують доступні для аналізу культурні варіації [285, с. 5–7].

З іншого боку, неминучість соціальної мімікрії історично зумовлена дією загальних і часткових законів суспільного відтворення, пристосування та наслідування. А. Лобанова робить висновок, що соціальна мімікрія є «не різновидом адаптації, а одним із способів її формування, структурування та функціонування. Саме в ситуації адаптивної поведінки (ситуації пристосування) невід’ємна властивість людини — хитрість розуму — модифікується в соціальну мімікрію, яка тим самим виконує інструментальну роль у пристосуванні людини до певних соціальних умов або ситуацій» [110, с. 3]. Розглядаючи проблему взаємовідносин суспільства й особистості, Е. Дюркгейм також стверджував, що людина є двоїстою істотою, так як у ній фізична людина рідниться із соціальною людиною. Останній обов’язково потрібне суспільство, виразником якого вона і є та слугувати якому зобов’язана. Поведінка особи повністю залежить від згуртованості та міцності суспільства, тому, якщо суспільство знаходиться у стані кризи, соціальні регламентації втрачають значення для особистості, наслідком чого є неприборканість бажань та пристрастей [58, с. 218].

Розпад Радянського Союзу хоча і знищив, перш за все, у людей страх бути покараними, але не дав на заміну громадянам усвідомлення жити по-справедливості. Невіддільною характеристикою культури українського суспільства стала, так звана «пострадянськість», що передбачалася, як тимчасовий стан, але затягнулася на довгі роки. Саме вона, на погляд автора, — є важливим живильним середовищем для розповсюдження політичної

мімікрії. Тому, що пострадянськість — це, зокрема, неприродний симбіоз декларованої на словах відданості демократичним інститутам і здійснюваної недемократичної практики. Про це йдеться в матеріалах дослідження «Пострадянськість в українському суспільстві» — проекті Інституту світової політики, виконаному за підтримки Чорноморського фонду регіональної співпраці у 2012 р. [273]. Атрибути пострадянськості присутні в українському політикумі як на рівні ментальних установок, так і на рівні моделей поведінки еліт. До перших слід віднести:

1. Всеохопний контроль як необхідність. У пострадянських країнах влада постійно намагалася установити всеохоплюючий контроль і карати суворо навіть за незначні проступки. В пострадянській реальності, на відміну від радянської, системи контролю і покарання неефективні, пародійні та вкрай корумповані, що лише девальвує саму пострадянську державу.

2. Абсолютизація ієрархії. Пострадянському політикуму особливо притаманно, коли заслуги людини визначаються не рівнем її освіти, знаннями, досвідом та професіоналізмом, а місцем в ієрархії. Як тільки людина опиняється на керівній посаді, вона не сприймає як рівних та не дослухається до думки людей, які знаходяться хоча б дещо нижче в ієрархії.

3. Нетолерантність. Пострадянські політики можуть відверто вдаватися до риторики та дискримінаційних заяв у своїх промовах, що розпалюють ворожнечу. Будь-які санкції за нетолерантність — моральні, електоральні, юридичні — відсутні [273, с. 6].

До моделей поведінки:

1. Домінування непотизму, блату, кумівства, фаворитизму. Зв'язки з криміналітетом, з одного боку, та правоохоронними органами з іншого, телефонне право, кумівство та непотизм — основні інструменти лобіювання та прийняття рішень, вигідних для представників влади або осіб, наближених

до неї. Закони при цьому мають лише декоративне значення. Персональні контакти повністю або частково підміняють формальні правила.

2. Бізнес на державних функціях (влада як бізнес-проект). Система надання послуг громадянам державою націлена не на їх обслуговування, а на заробляння на них грошей. Якість пострадянських послуг зазвичай є дуже низькою, а регуляторні підходи спеціально заплутані, що створює благодатний ґрунт для корупції.

3. Попередження і викорінення неконтрольованої конкуренції. Політичні лідери зазвичай підбирають у свої команди людей, які не можуть з ними конкурувати і кинути їм виклик. Відсутні передумови та умови для істинної меритократії. Політичних опонентів можуть вилучити з політичного життя чи навіть кинути за ґрати з допомогою вибіркового правосуддя.

4. Перевага персоналізації над інституалізацією. У пострадянській системі лідер, політична персона значно важливіша за будь-яку інституцію. Останні можуть бути легко видозмінені чи підігнані під інтереси будь-якого політика.

5. Відсутність санкцій за публічну брехню, плагіат. Характерна риса пострадянських політиків — вони можуть постійно публічно говорити неправду і не несуть за це жодної відповідальності. На відміну від, скажімо, європейських країн, моральні та формальні санкції за публічну брехню у політиці практично відсутні. Розкрита брехня так само може жодним чином не відобразитись на електоральній підтримці політика. Багато пострадянських політиків активно використовують плагіат у різних формах, знову ж таки без жодних санкцій. Наприклад, книга екс-президента України В. Януковича «Україна — країна можливостей», яка вийшла в Європі англійською мовою, містить у собі низку запозичень із різних публіцистичних матеріалів українських авторів. При цьому ніде не зазначене справжнє авторство думок і цілих текстів, які запозичувалися. Екс-голова

Верховної Ради В. Литвин також не раз був схоплений на «запозиченні» чужих матеріалів у своїх текстах [106].

6. Статусні привілеї політиків. Типові пострадянські політики намагаються отримати максимум особистої вигоди від своєї посади і державних ресурсів, доступ до яких вона гарантує. Показна розкіш і поклоніння підлеглих для пострадянських політиків вкрай необхідні для самоствердження. Існують спеціальні котеджні містечка, оточені високими парканами, спеціальні лікарні та санаторії. Подвійні кордони безпеки встановлюються перед входом у будівлі, де відбуваються заходи, в яких беруть участь високопоставлені особи. На шляху президентського та прем'єрського кортежів завчасно перекриваються вулиці. Вони спокійно дозволяють собі, а суспільство дозволяє їм їздити на найдорожчих авто, користуватись VIP-залами аеропортів, насолоджуватись найкращим сервісом, недоступним для більшості громадян. Чого вартий лише 140 гектарний комплекс «Межигір'я», орендований бувшим президентом України В. Януковичем. Журналісти та політики називають «Межигір'я» символом корупції президентського масштабу і «музеєм корупції» [40]. Оренда одного гектара в «Межигір'ї» обходилась В. Януковичу в 314 грн. на місяць.

Так звану українську еліту переважно складають люди, які змогли на початку дев'яностих або легалізувати тіньовий капітал, або конвертувати владу і зв'язки в такий капітал, або взяти участь у відмиванні, так званих, сірих або чорних грошей. Сьогодні великий вплив на формування політичного істеблішменту справляє олігархія, яка фактично стала джерелом влади на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Власне, говорячи про сучасну Україну, то той кризовий стан, в якому вона знаходиться останнім часом, щонайкраще сприяє поширенню політичної мімікрії як способу досягнення певної мети, перетворюючи сферу

політики на театралізоване шоу. У свою чергу, процес здобуття політичної влади є досить складним, і з розвитком суспільства (його політичної культури, інформатизації) дедалі стає більш витонченою справою. Тому для отримання влади політичні діячі вдаються до різних прийомів і механізмів, зокрема, політичної мімікрії, яка, з одного боку, є політичною грою, а іншого, — механізмом самозахисту.

Характерною особливістю українського політичного істеблішменту є також його умовний поділ на кілька груп. Американський дослідник Поль Д'Аньєрі розрізняв дві групи українських політиків: «донецькі» і «дніпропетровські». Цей поділ, насамперед, визначається світоглядними та поведінковими моделями. Для донецької групи політиків, які нещодавно були при владі, характерними є такі риси:

- пострадянська ідентичність, яка включає в себе особливу повагу до радянського минулого і прихильність до практик 90-х років ХХ століття;
- занижене оцінювання методів і цінностей публічної політики і «м'якої сили»;
- прагматизм, схильність досягати угод, тільки з тими, хто «свій»;
- невміння досягати політичних цілей з використанням політичних методів.

Щодо дніпропетровської групи:

- ефективне використання популізму і політичних технологій;
- вміння маніпулювати групами з різною етнічною і культурною ідентичностями;
- схильність до ідеологічної мімікрії [181].

Нинішній український політичний «бомонд» наполовину складається з пристосованців. Багато з них міняли свою політичну орієнтацію по кілька разів, і, незважаючи на це, не відчують докорів сумління, продовжують бути «на плаву». Це свідчить про низьку політичну культуру в суспільстві,

атмосферу брехні і обмани, яка панує в ньому. В українському парламенті можна нарахувати більше 30 депутатів, які не раз демонстрували свою політичну мімікрію. Їх масова поява бере початок з 2002 р., коли переможцями парламентських виборів вперше стали демократи — блок «Наша Україна». Не встиг В. Ющенко розсадити колег в сесійній залі, як вони попрямували в прокучмівські фракцію «За єдину Україну». Першим пішов другий номер виборчого списку, профспілковий лідер А. Стоян. З часом «змінити свої погляди» представники «Нашої України» Тарас Чорновіл, галицькі бізнесмени Ігор Насалик, Петро Димінський. 2 березня 2013 р. партія «Наша Україна», з якою пов'язані найбільші очікування і найбільші розчарування мільйонів українців, де-факто перестала існувати. Учасники XII з'їзду вибачилися перед українцями за свого лідера В. Ющенка, за його співпрацю з нинішньою владою, і оголосили про ліквідацію партії [256].

Чимало приклад мімікрійної поведінки демонстрували представники «Народної Самооборони», фракції БЮТ. Деякі нардепи БЮТ, які свого лідера називали ледь не «рятівницею України», Жанною д'Арк, через деякий час виливали на неї цистерни помиїв. Виборці не забудуть політичної мімікрії А. Мороза, який заради головування у Верховній Раді з «помаранчевої» команди відправився в «біло-блакитну». Так само, як політичного хамелеонства С. Головатого, А. Кінаха, І. Плюща, О. Білозір, Д. Жванії, Є. Лук'янової, М. Бродського, несподіваного кульбіту «демократичної журналістки» А. Герман. У Львівській облраді є депутати, які встигли посидіти в офісах п'яти ідеологічно несумісних партій.

Багато таких, які засвоїли науку подвійних стандартів, говорили, що йдуть в інший табір, мовляли, не можуть змиритися з політикою свого вчорашнього вождя. Але нікому з цих «незгодних» не прийшло в голову на знак протесту просто покласти депутатський мандат. Єдине виключення —

співак-депутат С. Вакарчук, який, розчарувавшись у «слугах народу», добровільно пішов з парламенту [183].

Багато хто, при цьому, продовжують політичну кар'єру, уникаючи згадок про своє «помаранчеве» минуле. Зокрема, у березні 2007 р. В. Кириленко, який незадовго до того вийшов з лав Народного руху, був обраний головою політради Нашої України. Він повинен був стати компромісною фігурою, що об'єднала б прихильників, партійців, а також заспокоїти рядових нашоукраїнців, які почали втомлюватися від міжусобиць лідерів. Але той, у кому бачили миротворця, став черговим розкольником.

У грудні 2008 р. Кириленко подав у відставку з поста голови політради НУ в знак протесту проти створення коаліції «блок НУНС — БЮТ — Блок Литвина». Незабаром в парламенті було створено депутатську групу «За Україну», а трохи пізніше Кириленко очолив черговий демократичний політпроект — партію «За Україну!», привівши частину партактиву Нашої України та кількох відомих політиків. Сьогодні Кириленко — народний депутат від Батьківщини. Відповідаючи на запитання, чи не відчуває він вину за розкол у «Нашій Україні», сказав, що «винні всі, включаючи виборців» [256]. Колишній глава СБУ на посаді голови політради Нашої України В. Наливайченко пішов з партії в травні 2012 р. Він публічно звинуватив В. Ющенка в небажанні йти на парламентські вибори у форматі об'єднаної опозиції. «Самостійна участь або утворення партією сепаратних альянсів на виборах суперечать моїй політичній позиції», — сказав В. Наливайченко, і пішов у партію Віталія Кличка, за списками якої і пройшов до Верховної Ради [256].

Інший, доволі яскравий приклад політичної мімікрії продемонстрував лідер «Сильної України» С. Тігіпко [172]. Рейтинг партії, що досить непогано заявляла про свою опозиційність до Партії регіонів, зійшов нанівець, оскільки її лідер, на угоду якимось своїм інтересам, досить

спокійно зрадив тих, хто стояв за його спиною. Відбулося злиття «Сильної України» з Партією регіонів, яке дуже нагадує злиття в свій час з ПР партії «Нова демократія» Є. Кушнарєва. Сьогодні багато з тих, хто працював на партію «Сильна Україна» — фактично «політичні трупи, скинуті в політичний кювет» [205]. Та, не дивлячись на це, напередодні парламентських перегонів 2014 р. партія С. Тігіпка знову «ожила», взявши до списку колишніх представників Партії регіонів і частину команди Валерія Хорошковського. Тому активісти руху «Чесно» пікетували з'їзд «Сильної України», закидаючи ще Сергію Тігіпку та його соратникам голосування за «диктаторські закони 16 січня» [255].

Тому політична мімікрія, в чому слід безумовно погодитися із А. Лобановою, — це, як правило, мімікрія-газардування (ціледосягнення), до якої вдаються певні політики, партії тощо «з метою досягнення та утримання бажаної владної ієрархічної позиції в політично-управлінській структурі суспільства шляхом найрізноманітніших імітаційних, маскувальних політичних дійств, ідеологічна спрямованість яких не відображає справжніх ідеологічних переконань її акторів, а є лише їх фікцією, вміло вибудованою бутафорією, яка вводить в оману суспільство» [110, с. 4].

Таке пристосування політиків відбувається здебільшого раціонально, тобто враховуються мінливі суспільно-політичні умови, очікування виборців при побудові передвиборчих програм, адекватного іміджу, промов тощо. Проте, на нашу думку, в основі як таких очікувань, так і традицій суспільства, політичних міфів знаходяться політичні цінності.

Попри потужні напрацювання фахівців щодо різних аспектів політичних цінностей, дослідження особливостей їх використання з метою певної маніпуляції свідомістю громадян залишається недостатньо опрацьованим, особливо вивчення процесу використання політиками ціннісної основи суспільства в якості підґрунтя для подальшого політичного

мімікріювання.

Звичайно, політичні цінності змінюються із часом, суттєво відрізняються в різних соціальних групах, залежать від суспільно-політичної ситуації тощо. Почнемо із визначень поняття «політичні цінності», яких в науковій літературі є чимало. Так, в сучасному навчальному енциклопедичному словникові із політології (2014 р.) надається таке — це «погляди, переконання суб'єктів політики щодо важливих для них політичних явищ, процесів та інститутів» [276, с. 741].

Як вважає Ю. Розенфельд, цінності є своєрідними політичними ідеалами, бажаннями та інтересами громадян та політичних діячів, а в методології М. Вебера, система цінностей слугує «ідеальними конструктами», за допомогою яких здійснюється пізнання світу політики. За допомогою політичних цінностей людина отримує своєрідний стандарт оцінки політика, яка допомагає орієнтуватись учасникам політичного процесу при виборі суб'єктів політики.

Звичайно, політичні цінності відрізняються в різних соціальних групах, що враховується політичними гравцями в процесі виборчих кампаній. Тому такі цінності потрібно структурувати, щоб побачити, як вони формуються і в подальшому використовуються політиками-мімікріантами. Так, можна запропонувати схему, на основі якої утворюється певна система цінностей:

- 1) домінуючі ідеї-цінності: свобода, політична стабільність тощо;
- 2) розвиваючі цінності: законність; толерантність; відповідальність; свідоме ставлення до змін; ефективна участь у політичному житті; безпека; рівність; патріотизм; політичний плюралізм; легітимність, що в різному ступені позначається на іміджі політика [188].

А. Ярошенко поділяє їх на такі групи, як цінності-цілі й цінності-засоби [276, с. 742]. В такому випадку, чи не слід припустити, що саме мімікрія-гараздування є також цінністю-ціллю для певної групи політичних суб'єктів? Адже громадяни вибирають політичну

силу, особливо не аналізуючи її сутність, ґрунтуючись тільки на симпатії до лідера, інтуїтивній довірі до його емоційних промов.

Незважаючи на те, що передвиборчі обіцянки в більшості випадків не виконуються і рівень довіри до державних інститутів в Україні є одним із найнижчих в Європі, патерналістські формулювання залишаються ефективним інструментом для досягнення політичних цілей. Політик, який обіцяє державну підтримку у всіх сферах, має на виборах значно більше шансів на успіх, ніж його опонент, який закликає електорат самостійно проявляти ініціативу, покращуючи якість життя власними силами, користуючись при цьому підтримкою держави.

Російський соціолог Л. Гудков пояснює цю тенденцію глибинною сутністю пострадянської людини, яка сформована з допомогою системи обмежень і звикла пристосовуватись до цих обмежень. Ця людина боїться всього нового, невідомого, вона наділена багатьма фобіями, вже не вірить пропаганді, проте не має і чітких уявлень. Вона орієнтується на владу як на патерналістську силу, яка повинна забезпечити її дуже скромне існування і гарантії на майбутнє, але при цьому вона ставиться до цієї влади з великою недовірою, бо не вірить у виконання її обіцянок [219].

Люди реагують на патріотичні гасла і зовсім забувають про те, що держава — це певні функції, блага і ресурси, які повинні ефективно розподіляються в інтересах громади. Але блага замінюються прапорами, а економіка, так званої, політикою. Тому не дивно, що під час виборчих кампаній політичні діячі демонструють свою релігійність, залучають в якості «агітаторів» священнослужителів, що свідчить про професійно «масковане» мімікріювання політичних діячів.

Яскравим прикладом використання цінностей є гасла і обіцянки сучасних українських політиків, які нічим не підкріплюються в реальності та залишаються гарними міфами. Наприклад, Н. Королевська в відеоролику

розповідає про свою мрію про сильну і заможну Україну, що звучить приємно і співпадає із мріями громадян. Але, як політик, реально вона нічого не покращила в суспільно-політичному житті [162].

Звичайно, політичні цінності містять знання, але, як правило, люди не мають достатній обсяг інформації і більше апелюють до емоцій, які й слугують критерієм відбору політичної інформації, прийняття рішень громадянами тощо. До прикладу можна згадати, що всі президенти України в свій час говорили про такий власний здобуток, як наявність миру в державі, хоча зрозуміло, що це не тільки їх заслуга.

Фактично, якщо мова йде про спільну систему цінностей політика та виборців, то це є основою для його підтримки. Проте, коли цінності не співпадають, то політичні діячі їх декларують, але не підкріплюють реальними діями. Тоді як раз мова йде про політичну мімікрію. Крім того, використання політичних цінностей в якості основи для мімікрії залежить й від характеру тих політичних сил, які їх застосовують. Сучасні дослідники все більше звертають увагу на неморальність лідерів, тобто мімікрія політиків стала звичайним і тотальним явищем в політичному просторі.

На такому ґрунті актуалізуються, — за словами Ю. Розенфельда, — негативні політичні цінності (анти-цінності), які отримали значне розповсюдження. Мова йде про політичний нігілізм; політичний абсентеїзм (пасивність, аполітизм); популізм у політиці; політичну істерію і фанатизм (крайні вирази політичного ідеалізму); політичний екстремізм (вкрай радикальна позиція); політичний регіоналізм (противага глобальній політичній інтеграції); політичне (перш за все, нелегітимне) насильство тощо [188]. Доцільно розібратися в сутності деяких антицінностей в політиці, які, нажаль, часто зустрічаються.

Політичний нігілізм має відношення до політичних антицінностей, він є негативним відношенням суб'єкта до певних цінностей, норм, поглядів,

ідеалів. Основною рисою всіх форм нігілізму є заперечення. Варто відзначити, що нігілістичне заперечення не співпадає з діалектичним запереченням, яке обов'язково веде до утворення нової якості (форми) тощо. Нігілізм цікавий тим, що він може бути з одної сторони, як незвичайний засіб політичної мімікрії, особливо в політично-кризові часи, так і полем для маніпуляції з боку політика, якщо нігілізм властивий для виборців.

Наприклад, у першому випадку політичний діяч знаходить свого виборця, заперечуючи всі цінності та погляди, які актуалізувала попередня влада і, якщо, ситуація дійсно кризова, громадяни погоджуються з ним, вони обирають його, лише тому, що він «інший». А в іншому разі, виборці розчаровуються у владі та самі свідомо заперечують всі попередні норми. І, якщо цю тенденцію політичний гравець вчасно розуміє, то можна використати її для політичного мімікрювання, запропонувавши зовсім інші політичний імідж та погляди.

Політичний абсентеїзм — ще одна політична антицінність, яка варта дослідницької уваги. Абсентеїзм — це байдуже ставлення населення до суспільного життя, ухилення від участі ньому, в тому числі від участі в голосуванні на виборах до представницьких органів державної влади, президента та референдумах. Абсентеїзм може мати місце завдяки різним чинникам, як-то технічні чинники, наприклад ускладнена процедура реєстрування на виборах, погано складені списки виборців тощо, кон'юнктурні чинники та ініціативної групи чинників, це цілеспрямований вплив певних політичних сил на електорат з метою збільшення чи зменшення явки на виборах. Можуть знижувати участь у виборах тиск на виборців та погрози, залякування електорату заворушеннями та конфліктами під час голосування. Таким чином, деякі політичні діячі-мікріанти свідомо створювати політичний абсентеїзм для досягнення перемоги у виборах [1].

Ще одна політична антицінність — це політичний популізм, досить

часто вживана форма політичної мімікрії. Термін «популізм» походить від латинського слова *populus*, яке означає народ, і який використовують у більшості європейських мов. Цей термін далекий від однозначного визначення, оскільки його активно застосовують не лише науковці, а й політики, журналісти, прості громадяни щодо широкого кола історичних і сучасних явищ, досить часто у відмінних контекстах. Отож, важко говорити про єдиний, універсальний варіант популізму на рівні доктрини та на рівні суспільного або політичного руху. Тому політична наука має справу з різними варіантами популізмів, які детерміновані культурними, історичними, політичними особливостями багатьох країн світу.

У політичній науці зазвичай називають популізмом особливу логіку політичної дії, яка заснована на своєрідній грі у піддавки між лідером і виборцями, заснована на униканні розумних програм, планів, аргументів, побудована на обіцянках, невиконанні цих обіцянок, гра на емоціях, а не на розумі. Власне кажучи, це і є популізм — уникання справжньої політичної дії [180]. Є правовий, культурницький, цілий ряд різних популізмів. Але, як правило, вони всі засновані з певною метою: отримання влади або контроль за певним ресурсом. І зазвичай, так чи інакше, будь-який популізм зводиться до політичного. Досить вдало його визначає М. Канован: «...рух, який апелює до «народу», протиставляючи себе в рівній мірі існуючим структурам влади, та домінуючим у суспільстві ідеям та суспільним цінностям» [280].

Політичні діячі використовують політичний популізм для маніпуляції свідомістю виборців, він не апелює до знань або інтелекту, а до універсальних людських понять та емоцій. Популізм використовує значну кількість технологій: політичні гасла, політичні міфи, демагогію та нав'язування низько-інтелектуальних ідей [190]. На думку Д. Богуша, розрізняють три види політичного популізму — це реальний популізм, спекулятивний популізм, віртуальний популізм.

Отже, політичні діячі-популісти заграють з народом для того, щоб завоювати увагу та симпатії громадян. Для цього вони «ходять в народ», тобто проводять різноманітні невеликі або масштабні зустрічі з народом. Як правило, такі зустрічі використовуються для маніпуляції свідомістю виборців, це час для необґрунтованих обіцянок та демагогічних гасел. Що стосується обіцянок, то популісти або ж обіцяють все, що хоче чути народ (спекулятивний популізм), або ж пропонують вирішити неіснуючі проблеми (віртуальний популізм) [20]. Тим більше, інститут політичної відповідальності в Україні не працює, а люди забувають про те, які обіцянки були. Навіть ті політики, які хочуть зробити краще для країни в період передвиборчої кампанії, змушені вдаватися до популізму тому, що це приносить голоси. Наприклад, гасла Н. Королевської у передвиборчій компанії 2012 р. «Україна буде жити краще!», або А. Яценюка «українські демократичні сили об'єдналися за для того, щоб змінити країну! Ми хочемо привнести в Україну нову якість політики, нову якість життя, ми хочемо змінити Україну! Перемога в наших руках» — є просто демагогією, але позитивно впливають на почуття і емоції громадян.

За словами А. Дністрового, — «середньостатистичний європеєць, погортавши українську агітаційну макулатуру, на вибори б просто не з'явився. В його розумінні, політична обіцянка має супроводжуватися бодай натяком на механізми її реалізації» [52]. В українській дійсності те, що пропонує популізм, не є відпрацьованою, наперед підготовленою програмою, скоріше за все — це сукупність простих гасел та цілей, які здатні прикривати мімікрію політиків, які є легко зрозумілими, в той самий час вони загальні, не конкретні. Вони критикують або заперечують щось, або все та надають уявну думку щодо майбутніх чудових перспектив, які чекають на народ у разі підтримки партії чи лідера [191, с. 164–169].

Особливий вид популізму — демагогія, яка популярна серед політиків.

Демагогія — це вербальний вид популізму, що ефективно допомагає в процесі політичної мімікрії. Основними ознаками демагогії, на наш погляд, є пишномовні міркування, використання порожніх обіцянок (явно нездійсненних, але все ж подаються), недоведених фактів, а також гіперболізація своїх достоїнств, гіперболізація всього позитивного з точки зору адресата. Важливо відзначити, що дуже рідко зустрічаються люди, які використовують демагогічні прийоми лише для самоствердження, без прагнення змусити адресата зробити щось у своїх інтересах, в основному демагогія пов'язана з маніпуляцією. Особливо в політичній комунікації ці поняття перетинаються, перехрещуються. Наприклад Н. Королевська використовує й прийоми демагогії, й маніпуляції: «Український народ не хоче страждати та терпіти, люди хочуть достойного життя. Головне, у нас є ціль, що може стати національною ідеєю, побудова нової країни, нової економіки, держави можливостей, де кожен зможе реалізувати себе, достатньо заробляти та гарно жити. Людське життя — це є головна цінність!».

Наведення «страшних», але ні на чому не заснованих цифр — демагогічний прийом Н. Королевської «Ми хочемо, щоб мінімальна пенсія була 500 євро, а зарплата 1000 євро» [237]. Для того, щоб популізм спрацював в якості технології політичної мімікрії, потрібно завоювати довіру народу. Яким чином це можна зробити? По-перше, створити собі позитивний, оптимальний, відповідний до смаків народу, імідж. Його адекватність буде тим більшою, чим професійніше і ретельніше попрацюють політтехнологи. Мова йде про вивчення громадської думки, очікувань громадян, використання певних архетипів для створення цілісного позитивного образу. Що стосується архетипів, то, як відомо, існують певні образи, які навіюються громадянам на психологічному рівні: «мудрець»,

який має надзвичайні знання; «воїн-захисник», «добрий молодець»; «добрий цар»; «слуга народу» («борець за справедливість»).

Кожен з наступних архетипів має свою модель поведінки в свідомості виборців, там і є місце самих виборців. Кандидат пропонує такі риси, які дозволяють його ідентифікувати з одним із архетипів [64, с. 914]. Для того, щоб справити позитивне враження на виборця, популіст використовує й багато інших різноманітних прийомів. Самий розповсюджений прийом популіста — це, звичайно, створення видимості людини з народу: «я такий самий, як і ви». Цей прийом може виражатися як в зовнішньому вигляді, наприклад, одягають дешевий одяг під час спілкування з виборцями, чи в поведінці — під час передвиборної кампанії відвідують громадські місця, їздять на громадському транспорті або ж спілкуються простою мовою, навіть використовуючи ненормативну лексику. Відомо, що під час передвиборчої кампанії політичні діячі часто починають знайомити виборців зі своїми родинами, демонструючи тим самим, що в них абсолютно прості родичі, які мають досить звичайні професії, наприклад, вчителі чи лікарі. Тим самим навіюють громадянам думку, що вони такі ж самі вихідці з народу, знають його проблеми тощо.

Крім цього існує ще одна основна формула маніпуляції, властива для популізму: «Воля народу — вищий закон». Основні ідеї якої є нав'язати народу думку про його безпосередню участь в управлінні, так звану, пряму демократію, тим самим, замаскувати власні справжні інтереси в очах народу. Це є досить дієвою технологією політичної мімікрії.

Як зазначалось вище, політики-популісти мають за мету сподобатись громадянам, а для цього вони використовують різні засоби. Так, одним із них є демонстрація підтримки з боку відомих особистостей, «зірок» естради, акторів, спортсменів та ін. Звичайно, улюбленим кумирам довіряють, тому й погоджуються з їх вибором. Наприклад, не останню роль в період

Помаранчевої революції зіграла підтримка таких відомих співаків, як Тарас Чубай («Плач Єремії»), Олег Скрипка («ВВ»), Фома («Мандри»), Марічка Бурмака, Святослав Вакарчук («Океан Ельзи»), гурти «ТНМК» і «Гартак», Олександр Пономарьов, Оксана Білозір. Крім того, нав'язування народу думки слідкувати за шоу бізнесом, а не за інтелектуальною елітою виховує несвідомого, низько інтелектуального виборця.

Досить оригінально М. Мінаков визначає популізм, як особливу логіку політичної дії, яка заснована на своєрідній грі у піддавки між лідером і виборцями, заснована на униканні розумних програм, планів, аргументів, побудована на обіцянках, невиконанні цих обіцянок, гра на емоціях, а не на розумі, власне кажучи, уникання справжньої політичної дії. Нерідко під час передвиборчої компанії, популізм має вираження у вигляді малих, але конкретних справ, про які потім обов'язково з'являється інформація у ЗМІ [190]. Ці незначні дії, з одного боку, не суттєві для суспільства, а з іншого, — привертають до них увагу. Популісти заявляють про себе за допомогою участі в дебатах стосовно зовсім не важливих законопроектів, які відволікають увагу від реальних політичних подій.

Феномен популізму є завжди актуальним і тому його механізми постійно вивчаються політиками та політтехнологами. В науковій літературі можна зустріти і більш складні форми популізму, як політичні міфи. Тобто народу постійно навіюються певні стереотипи, які діють зазвичай більше на підсвідомість громадян. Міфи можуть бути головні, або провідні; за структурою «ми і вони»; героїчні; псевдоміфи [37, с.254-257]. Для політичного популізму частіше використовуються міфи за структурою «ми і вони», ціль таких міфів зобразити себе краще ніж свого попередника чи конкурента. Наприклад, в передвиборчій кампанії «Партії регіонів» використовується постійно порівняння з попередньою владою на свою користь. Дуже часто використовуються героїчні міфи, які зображують лідера, незвичайною

сильною особистістю, взірцем для наслідування, чи псевдоміфи — це міфи тимчасової, короткотривалої дії, які говорять про неправдиві речі. До таких псевдомифів відносяться, наприклад, наступні «голосуй не голосуй — нічого не зміниться», «всі політики однакові», «вибирати потрібно молодих, які не вміють красти», «вибирати потрібно тих, хто був вже при владі, вони вже накралися», «вибирати потрібно багатих, які не будуть красти» тощо.

Отже, популізм — це форма політичної мімікрії, що використовується для маніпуляцією свідомістю виборців, він не апелює до знань або інтелекту, а до універсальних людських понять та емоцій. Популізм використовує значну кількість технологій: політичні гасла, політичні міфи, демагогію та нав'язування низькоінтелектуальних ідей. Популізм використовується як засіб адаптації політика-мімікріанта до політичних умов без використання значних зусиль, просто надаючи обіцянки, заграючи з народом та відволікаючи його увагу від головних проблем. Протидіяти популізму в Україні практично неможливо тому, що, з одного боку, Україна — демократична держава, з другого, — вона не має інституту відповідальності, а з третього, — політична культура та свідомість громадян занадто низька і виборці переважно вибирають емоційно та інтуїтивно. Вони хочуть вірити в краще, несвідомо очікують, що їм це пообіцяють. Тому популістичні технології постійно розвиваються та вдосконалюються.

Популізм не єдина форма політичної мімікрії, тому важливим є дослідити в подальшому й її інші форми та знайти засоби протидії від усіх них, в тому числі й популізму.

Цікаво, що явні політичні антицінності можуть не усвідомлюватись виборцями або через низьку політичну культуру, або через вдале застосування політичних технологій політичної мімікрії, які використовуються політиками для запровадження цих антицінностей у суспільстві, щоб отримати владу. Однак існує реальність, цінність чи

антицінність якої залежить від їх використання. Однією із таких реальностей є влада.

Ставлення до влади, прийняття тих чи інших її моделей, є визначальним, головним компонентом у політичній культурі. Такими є на думку російських дослідників А. Кубанова і В. Старкова, саме система владних відносин (особливості її формування і розвитку), що зумовлює специфіку політичної культури. У своїй праці «Культура влади» вони вводять поняття «культурний генотип влади», яке означає «історично сформовану сукупність суспільних ідеалів і уявлень про владу, способах її затвердження, функціонування і зміни» [39].

Однак, влада може бути як цінністю позитивною, що слугує іншим людям, організовує їх та керує ними, так і антицінністю, що проявляється у підпорядкуванні людей, приниженні, нехтуванні їх інтересами з метою реалізації власного блага. Тобто, розглядаючи владу з позиції політика-мімікранта цінністю для нього є влада у вигляді засобу маніпулювання людьми та пристосування для свої власної користі. А для виборця — це є антицінністю. Кожна сторона має свою власну шкалу об'єктивних цінностей, які використовує як орієнтир у майбутніх її діях. Науковці вважають, що чим більше буде збігів системах цінностей політичних діячів та виборців, тим швидше і успішніше розвиватиметься демократичне суспільство [43, с. 163].

Політична брехня є антицінністю, яка часто використовується політиками для політичної мімікрії (пусті обіцянки, уникання відповідей на питання тощо). За словами О. Саліженка, — «українська політика — це приклад вдалої брехні» [198]. Декларації, концепції, обіцянки, політичні програми та коаліційні угоди — це просто гарно сформульована брехня. Навіть на прес-конференціях та політичних ток-шоу політики цинічно брешуть громадянам в очі, не червоніючи та не картаючи себе за це. В

кращому випадку, вони не дають відповіді на прями запитання чи просто «переводять стрілки» на інших.

Головне, яким чином подати брехню. Це можна зробити у такий спосіб. Ви розумієте, що люди звикли, що всі політики брешуть перед виборами, тому їм в цей період й не вірять. Зрозуміло, якщо Ви почнете раптом говорити про те, що є можливі варіанти, що може бути так, а може бути і сяк, і взагалі те, за що Ви ратували вчора, в нинішній ситуації треба уважно переглянути ще раз, то не досягнете успіху. Вам не повірять, втоплять Вас в нескінченних суперечках і звинуватять, в тому числі, у брехні і лицемірства. Смертельно небезпечно бути половинчастим. І Ви розумієте, що у Вас небагатий вибір. Можливо, Ви в своїй програмі та публічних виступах повинні вимовляти «загальні місця»: небо в нас буде блакитне, економіка потужна і конкурентоспроможна, армія ефективна тощо. Одного цього, зрозуміло, замало — звинуватять у відсутності конкретики і змісту, знову підніметься виття. Тому абсолютно необхідно, щоб в окремих питаннях, найбільш значущих для найактивнішої протестуючої проти Вас частини народу, Ви встали на позицію їхніх лідерів... [136].

Більше того, Х. Арендт, яка розглядала моральне обґрунтування політичного вчинку, критикувала абсолютистські моральні позиції в політиці. Якщо політичний діяч буде постійно казати всю правду, його по меншій мірі не оберуть, або взагалі будуть вважати нерозумним та дивним, оскільки не існує ідеального суспільства, та й громадяни із задоволенням сприймають брехливі обіцянки і несвідомо їх очікують. Навіть власне політики свідомо визнають чесність, як цінність, яка абсолютно не потрібна в суспільстві, тобто антицінність. Отже, говорячи про політичні реальності, варто відмітити, що всі вони можуть бути, як політичними цінностями, так і антицінностями, все залежить від того на кого спрямована дія, від обставин, які складаються і певного історичного часу. Стосовно політичної мімікрії

можна пояснити, що вищий рівень диспозиційної ієрархії політика-мімікріанта створює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення, що детерміновані загальними соціальними умовами, у яких вона перебуває або прагне бути.

Ця система наповнена протиріччями, які проявляються в двох одночасно існуючих системах ціннісних орієнтацій, яким відповідають і певні засоби досягнення мети: 1) латентна (прихованою), яка і є справжньою; 2) наявною (імітаційно підробленою), яка візуально відповідає загальноприйнятим суспільним стандартам. Звідси очевидно, що політики, які вдаються до політичної мімікрії, керуються у житті подвійною мораллю, брехнею, політичною імітацією, хамелеонством тощо. Життєва позиція політика-мімікріанта не вирізняється усталеністю, вона може реалізуватися як шляхом послідовного та принципового дотримання ним своїх переконань у політичній діяльності (конструктивно-функціональна мімікрія), так і внаслідок хитромудрого пристосування з метою задоволення особистісного чи групового (кланового) егоїстичного інтересу або лицемірної комунікативної інтеракції (дисфункціональна, деструктивна мімікрія).

Вибір мімікріантом змісту своєї життєвої позиції визначається панівними в соціумі ідеалами та цінностями, а також можливостями щодо реалізації своїх намірів [110, с. 7]. Політичні актори, публічно розігруючи віртуозно продумані політичні спектаклі, демонструють протистояння, конфліктність, а поза лаштунками — у приватній сфері — разом відпочивають, хрестять один у одного дітей та онуків, святкують національні свята. Фактично лідерів опозиційних партій звинувачують в регулярному і таємному спілкуванні з владою, яку вони критикують [33]. У сучасній Україні мімікрійна поведінка уможлиблюється відсутністю належної правової культури в усіх суб'єктів політичної діяльності, а також відсутністю вимог з боку суспільства до моральності її політичної еліти.

2.3. Політичний імідж як визначальна форма політичної мімікрії

Як було показано в попередніх розділах дисертаційного дослідження, найбільш поширеним прийомом політичної мімікрії в сучасній практиці боротьби за владу є демонстративний популізм — пропагандистська риторика і політичні жести, спрямовані на потреби та очікування електорату, на всілякі, як правило, нереальні обіцянки в ході передвиборних кампаній. Численні приклади такого роду завдали шкоди процесам демократизації українського суспільства в останні роки [260; 28].

Основною і, мабуть, найважливішою проблемою для політичних діячів завжди було питання захоплення (отримання) та утримання влади. Це є досить складним питанням особливо в пострадянських країнах, зокрема, в Україні, оскільки політична ситуація не стабільна, а пересічний виборець не має відповідних знань щодо політичної системи суспільства. Відповідно, прийняття рішень виборцем найчастіше здійснюється емоційно, нерационально. Тому політикам дуже важко в таких умовах залишатись самими собою, і вони змушені вдаватися до мімікріювання, яке може мати багато різних форм, але найбільш дієвою формою, на наш погляд, є політичний імідж.

Існує досить велика кількість наукових праць, в яких вивчається політичний імідж. Визначальний вплив на дану проблематику справили концептуальні підходи зарубіжних дослідників різних галузей знань, зокрема, таких як П. Бірд, Д. Блені, Ф. Буарі, Д. Б'юкенен, Р. Верслін, С. Голдмен, Т. Грінберг, С. Катліп, Е. Кемпбелл, П. Лазарсфелд, М. Різ, Е. Семпсон, М. Сміт, В. Шепель. Серед російських фахівців в цій галузі привертають увагу праці Є. Блажнова, К. Єгорової-Гантман, В. Ільїна, О. Феофанова, П. Фролова, А. Цуладзе та інших.

Значний внесок в дослідження феномену іміджу зробили такі українські науковці: В. Антемюк, В. Бебик, В. Горбатенко, С. Денисюк, Г. Дідух, В. Корнієнко, В. Кривошеїн, С. Недбаєвський, Г. Почепцов та інші.

Проблеми, пов'язані із механізмами утримання влади політиками шляхом пристосування, розглядаються в працях багатьох вчених, як політологів, так і філософів, соціологів, психологів, біологів. Це такі вчені, як В. Шульга, Ю. Яковенко, Д. Ольшанський, А. Лобанова, О. Гарань та ін.

Проте, політичний імідж, як правило, досліджують з точки зору його структури, механізмів побудови і впливу на масову свідомість. Психологічним підходам до проблеми масової свідомості назагал притаманне досить широке розуміння цього явища.

На думку Б. Грушина, масова свідомість — є широкою сукупністю найрізноманітніших за гносеологічною та соціальною природою духовних утворень, не обмежених лише формами психіки, які належать до «розділів», сфер, районів психології та ідеології, емоцій і логіки, образів і реакцій, буденних і теоретичних знань, раціональних та ірраціональних уявлень тощо. Масова свідомість містить усі без винятку форми, які виявляються або можуть виявитися в складі суспільної свідомості загалом [41]. Це стосується й розуміння політичного іміджу. Дослідження в цьому підрозділі присвячене розгляду іміджу в якості певної форми політичної мімікрії.

Спочатку визначимо сутність поняття «політичний імідж». Так, в «Енциклопедичному словникові» імідж в широкому сенсі фактично розглядається як поширене уявлення про характер того або іншого об'єкту; у вужчому (стосовно пропаганди, реклами, «масової культури» тощо) — позначає цілеспрямовано сформований образ-уявлення, який за допомогою асоціацій наділяє об'єкт (явище, особа та ін.) додатковими цінностями (соціальними, політичними, соціально-психологічними, естетичними та ін.) і завдяки цьому сприяє більш цілеспрямованому і емоційному його

сприйняттю.

У професійній літературі, присвяченій проблемам формування іміджу, термін «image» вживається в значенні, яке можна було б сформулювати таким чином: «віддзеркалення в психіці людини у вигляді образу тих або інших характеристик об'єкту або явища». А це означає, що термін «image» інтерпретується як «образ», що розуміється як сукупність не тільки «матеріальних» («видимих») характеристик об'єкту, але і «ідеальних» («не видимих») його характеристик. Тоді слід мати на увазі, — зауважує В. Антемюк, — що вираз «сприйняття іміджу», як і «сприйняття образу» в контексті «сприйняття іміджу — це процес формування іміджу», не слід визнати адекватним, оскільки при формуванні іміджу, при формуванні образу сприймаються (у даному контексті) не образ, не імідж, а зовнішні та (або) внутрішні характеристики об'єкту, з яких і буде складається образ, а згодом — й імідж [7, с. 71]. Ті цінності, якими імідж доповнює об'єкт, можуть і не відповідати його реальним властивостям, але, в той же час, володіють певною значущістю для того, хто сприймає його [165, с. 25]. Ці властивості іміджу дають можливість використовувати його як інструмент маніпулювання масовою свідомістю.

Щодо політичної мімікрії, то вона трактується в якості синоніма таких слів, як неправда, вигода, маскування, політична гра. Розглядаючи політичний імідж, зазначимо, що він може виникати стихійно та сугестивно, створюватись штучно за допомогою іміджмейкерів, що вимагає суттєвих фінансових затрат. Варто зауважити, що в сучасних умовах більшість політиків користується послугами політтехнологів, іміджмейкерів, спічрайтерів. Отже, для того, щоб створити необхідне враження у громадян за допомогою іміджу і отримати якомога більше голосів на виборах, спочатку політики замовляють різноманітні дослідження електорального поля, електоральних переваг тощо.

Зокрема, американські фахівці з питань суспільних досліджень пропонують наступні методи. Перший метод є запозиченим з маркетингових досліджень, відомий як метод контрольної групи. Його сутність полягає в тому, що в кімнаті розміщуються група людей, яка дискутує з питань проведення політичної кампанії, фахівці спостерігають та фіксують для себе найцінніші думки й судження, що їх неможливо отримати в процесі звичайних соціологічних досліджень. Отже, метою цього методу є отримання психологічної інформації (про мотивацію, їх емоційні стани, очікування, основні проблеми) про виборців.

Інший метод дослідження — це «зосередження». Його сутність полягає в такому: група людей слухає промову політика, обговорює її, а потім спеціалісти з іміджу враховують думки учасників обговорення під час створення іміджу політика [12, с. 34]. Ці методи використовують для впливу на свідомість виборців та враховуються для створення програм, виступів та аргументації політичних акторів. Наприклад, для пересічного виборця велике значення має те, що обіцяє політик чи політична партія підчас передвиборчої кампанії. Дуже часто, використавши різні методи дослідження потреб аудиторії, політичний суб'єкт вимушений вдаватися до політичної мімікрії, оскільки, насправді його погляди дещо відрізняються від вимог, очікувань суспільства. Тим не менш, для досягнення перемоги на виборах політичні діячі згодні обіцяти все, навіть те, що вони не збираються/не спроможні виконати. Дуже часто політики говорять те, що хочуть чути виборці, наприклад, тексти промов американського президента пишуться на основі листів виборців, які, звичайно, мають різні інтереси (початковим етапом є опитування населення і формування груп із певними потребами), відповідно, далі створюються різні тексти промов.

Цікаво, що створення виборчих програм є також важливим компонентом раціональної складової іміджу політичного лідера. Написання

програм є також можливістю для політичного мімікріювання, адже вони складаються в залежності від потреб суспільства, актуальних проблем і не завжди реальних стратегій, поглядів самого політичного діяча.

Тому для того, щоб мати вплив на свідомого виборця при створенні програми враховується те, що вона повинна містити відповіді на найактуальніші питання для виборців; виробляючи програму, спочатку до неї вносять «все, що треба», а потім відкидають «все, що можна». Крім того, варто передбачити слабкі місця в програмі, якими зможуть скористуватися конкуренти, намагаючись створити негативний імідж політика. Також слід передбачити ймовірну зміну інтересів виборців [8, с. 223]. Проте, як зазначалось, політичний імідж формується в свідомості виборця не стільки раціонально, скільки емоційно, на чуттєвому рівні.

На думку С. Денисюк, нераціональний рівень сприйняття політичного іміджу включає такі складові, як персональні характеристики політика, соціальні характеристики та символічне навантаження [48, с. 78]. Отже, на погляд дисертанта, іміджмейкери та політтехнологи приділяють значну увагу позитивному висвітленню саме цих складових іміджу, підсиленню існуючих рис і створенню певних характеристик, які не присутні у певного політика.

Говорячи про персональні характеристики політичного лідера, варто зазначити, що часто звертається увага на його зовнішність. Адже, як відомо з психологічних досліджень «красивих вибирають частіше, ніж не привабливих» [69, с. 45]. Проте, що зовнішність має вплив на виборців, свідчить історія перемоги Джона Кеннеді 1961 р., коли ще тільки з'являлося телебачення. Спочатку перевагу в передвиборчій кампанії мав опонент Кеннеді Ніксон. Проте після теледебатів, тенденція швидко змінилася у бік Кеннеді. Політологи, іміджмейкери та психологи, в один голос стверджують, що в цьому головну роль відіграла зовнішність Джона Кеннеді.

Звичайно, «зовнішність політика повинна бути гармонійна з його внутрішнім світом» [62], інакше виборець не сприйме його і не буде ефективною політичною мімікрією. За великим рахунком, зовнішньо привабливий політик може мати крім зовнішності значну кількість інших позитивних якостей, але дуже часто іміджмейкери роблять акцент на ній, враховуючи при цьому, що громадянин обирає несвідомо і тому маніпуляції краще спрацьовують. Крім того фахівці вважають, що красивих людей стереотипно наділяють позитивними рисами характеру.

Тому для пристосування до очікувань громадян політики коректують зовнішність: позбавляються зморшок, фарбують волосся, роблять операції для покращення фігури аби здаватись привабливішими і молодшими. Хіба це не маніпуляція свідомістю?

Крім зовнішності, велике значення приділяється невербальним та вербальним формам спілкування. Здавалося, міміка та жести — це природні властивості людини і дуже важко їх змінювати, але фахівці вивчають, як жести впливають на виборців, та політичні діячі успішно використовують неприродні для них жести з метою маніпулювання емоціями громадян.

Наприклад, майстерно використовує іміджеві жести Ю. Тимошенко: так, неприродній жест прикладати руки до серця є досить дієвим, не дивлячись на те, що він є театральним і неприродним. Інший жест Юлії Володимирівни — складати долоні, який вона використовує як благальний, виглядає досить мило та пом'якшує критичне ставлення до неї, чим вона вміло і користується [69].

Значно більше уваги приділяється іміджмейкерами можливостям політиків вживати різні вербальні технології політичної мімікрії, такі, наприклад, як промова. Відомо, що існує велика кількість засобів та методів, які допомагають переконати виборця під час промов. Одним із популярних зараз методів впливу на свідомість людини стало нейролінгвістичне

програмування (НЛП) — управління людською свідомістю за допомогою лінгвістичних конструкцій, архетипів, візуальних зображень тощо.

Наприклад, такою технікою є «чорна» риторика, сутність якої полягає в підміні інтересів слухача інтересами маніпулятора. Для цього використовують різні елементи психологічного впливу, наприклад, постійне повторення головної думки під час промови, або використання альтернативних запитань, основною метою яких є сформулювати альтернативу, щоб будь-яка відповідь співрозмовника призвела до потрібного для промовця висновку, чи метод Сократівських питань («зелена вулиця» для ствердних відповідей). Діє метод так: слухачу ставлять низку послідовних питань і у такий спосіб підводять його до потрібного, не завжди правдивого, висновку [48, с. 113].

Крім того, в політичних промовах застосовуються специфічні лексичні та стилістичні одиниці, які мають за мету вплив на свідомість слухача. До найбільш поширених у політичних промовах лексико-стилістичних засобів належать: евфемізми — використання емоційно нейтральних замість слів з явно негативним змістом, інтернаціональні слова, політичні терміни та професіоналізми для того, щоб заплутати пересічного реципієнта.

Також велике значення для мовленнєвого впливу на реципієнта під час промов має метафора, яка використовується для створення як негативної, так і позитивної думки стосовно якогось суб'єкта політики. Дія метафори є досить складною, спочатку вона накладає якийсь важливий зміст на вже існуючі у свідомості образи слухача, потім метафора використовує подібності до позитивного чи негативного об'єкту (часто використовуються умовні подібності). В решті решт, метафора дозволяє створити систему асоціацій, які й мають елемент маніпуляції, коли створюється чіткий образ, що виникає у свідомості при появі потрібного слова.

Надалі цей образ використовується постійно в тексті промов, викликаючи стійку потрібну реакцію. Наприклад, якщо використати метафору колишнього американського президента Р. Рейгана «імперія зла» стосовно СРСР, то можна прослідкувати, як діяла метафора на людську свідомість. В свідомості кожної людини був образ зла, на нього накладалося поняття СРСР, потім наводилися приклади, чому країну можна уподібнити до зла, підсилювало дію метафори ще й поняття імперія, що означає могутня сильна держава, і далі лише при нагадуванні про СРСР у американців виникало уявлення про великого, могутнього, небезпечного ворога.

Широко застосовуються й різноманітні лексико-синтаксичні прийоми, найбільш уживаними з яких є перерахування, прийом синонімізації, коли пропонується синонімічний ряд понять, який допомагає зосередити увагу слухача на одному ключовому понятті, прийом інтимізації в політичній промові. Наприклад, говорячи про досягнення або майбутні плани вживаються такі вирази: «Ми досягли» або « Ми , Українці, будемо....» та натякується на наближеність урядовців до народу [69].

Одним з розповсюджених синтаксичних методів є використання безособових речень у промовах, особливо для маскуванню невдалих дій. Наприклад, якщо політик хоче повідомити в промові про свої досягнення, він використовує займенники: «ми, я», або називає конкретний підмет, якщо ж він хоче приховати свою участь в невдалому проекті, він вживає речення без підмета, тобто без діючої особи. Тобто мова йде про політичну мімікрію та її переважно маніпулятивний вплив. Так, можна виокремити три основні види маніпуляції: псевдоаргументація, імітація авторитетності та імітація сили. Найбільш вивченою є псевдоаргументація: навмисні і ненавмисні помилки в аргументації (паралогізми і софізми), «дозволені» і «неприпустимі» виверти, а також психологічні прийоми, що дозволяють отримати перемогу над опонентом в суперечці.

Однак не можна вважати маніпулятивним прийомом будь-яке порушення законів і вимог логіки (аргумент «до аудиторії», аргумент «до вигоди» тощо). Політична мова не може обійтися без засобів навіювання, це її певний атрибут. А звернення до емоцій адресата — закономірний, природний елемент мовного впливу в політичній комунікації. Спекулятивний характер мають не самі прийоми, а їх вживання в мові недобросовісними політиками з метою мімікрії. Виходячи із вищезазначеного, можна розмежувати види маніпуляції в політичних промовах в залежності від характеру інформаційних перетворень.

Референціальне маніпулювання — фактологічне (неправда, підтасування фактів, перебільшення, недомовки) і фокусування (зсув прагматичного фокуса) — пов'язане із спотворенням образу денотата/референта в процесі позначення дійсності. Аргументативне маніпулювання пов'язано з порушенням постулатів спілкування: це порушення логіки розгортання тексту або цілісності тексту (відхід від відповіді, перемикання теми), ухилення від обов'язку доведення, маскування логічних ходів (помилкові аргументи, заперечення під виглядом згоди тощо).

Проблема маніпулятивного впливу включає в себе й безліч інших питань політичної мімікрії, одним з яких є питання про співвідношення понять «маніпуляція» та «демагогія». У словниках іншомовних слів «демагогія» представлена як використання і брехливих обіцянок, і навмисного перекручення фактів, і лестошів для досягнення тієї чи іншої мети, наприклад, для залучення мас на свій бік, для створення популярності. Таким чином, у розумінні слова «демагогія» з'єдналися ознаки і демагогії, і маніпуляції, і мімікрії. Деякі дослідники слушно розглядають мовну демагогію як різновид мовної маніпуляції.

Диференціюючи ці поняття, зазначимо, що основними ознаками демагогії, на погляд дисертанта, є пишномовні міркування, використання

порожніх обіцянок (явно нездійснених, але все ж даються), не доведених фактів, а також гіперболізація своїх переваг, гіперболізація всього позитивного з точки зору адресата.

Демагогія і маніпуляція можуть існувати окремо одна від одної: зустрічаються політики, які використовують демагогічні прийоми лише для самоствердження, без прагнення змусити адресата зробити щось у своїх інтересах. Проте в політичній комунікації ці поняття перетинаються, перехрещуються.

Наведення «страшних», але ні на чому не заснованих цифр — улюблений демагогічний прийом й В. Жириновського. Розуміючи, що не має ніяких шансів на перемогу на виборах, В. Жириновський спробував зіграти на низьких інстинктах обивателів, давав заздалегідь нездійсненні обіцянки, на кшталт «залиття Росії дешевою горілкою». Окрім того роздмухував шовіністичні настрої під гаслом «єдиної та неділимої Росії» тощо.

Стосовно рис характеру політичного діяча, варто зазначити, що й тут є місце для політичного мімікрювання, адже, звичайно, виборець звертає увагу, як на позитивні, так і негативні риси характеру особистості, та, якщо політик не має певних лідерських якостей або не володіє харизмою (на цю рису звертають увагу виборці в пострадянських країнах і країнах, що розвиваються), то його не оберуть. Тому політичні діячі вимушені приховувати деякі свої слабкості та мімікрюють під сильних, розумних, рішучих, справедливих, дбайливих і впевнених в собі осіб. Взагалі, за словами Ю. Мацієвського, — здатність старої партійно-комсомольської номенклатури залишатись при владі, змінюючи імідж, — це приклад пострадянської політичної мімікрії. Саме через збереження позицій старої номенклатури в Україні стало можливим формування складного симбіозу сімейної влади та кланової олігархії в період десятилітнього президентства Л. Кучми [131, с. 18].

Кризові явища в суспільстві допомагають створити чи підтримати позитивний імідж політичної сили та її лідера, якщо в певний момент вона відповідає соціальним запитам громадян. Ця криза поглиблювалася не тільки деструктивним протистоянням різних гілок влади, які персоніфікувалися особами колишнього Президента В. Ющенка та Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, але й протиборством політичних сил які їх підтримували — «помаранчевих» і «біло-блакитних».

Наприклад, з огляду на відносно «провальні» результати місцевих виборів 2010 р. партії «Батьківщина» і «Громадянська оборона», Ю. Тимошенко та Ю. Луценко активно брали участь в акції підприємців на Майдані Незалежності проти введення Податкового кодексу, що певною мірою сприяло підвищенню рейтингу їх політичних сил.

Якщо вибирати політиків України за ярликами (націоналіст, комуніст, демократ тощо), то це означає вибрати свідомо непридатний товар. Як на базарі: ніхто не дивиться на етикетки, а тільки на якість тканини, так і в політиці не треба звертати увагу, кого політик зображує, а те, що і для кого він робить. Завдяки вмінню перефарбовуватися, у нас досвідчені олігархи очолюють соціалістичні і трудові партії, бюрократи — ліберальні, колишні секоти компетентних органів СРСР — патріотичні [159]. В повній мірі це відноситься не лише до політичних лідерів, але й до політичних партій.

На цей, останній момент звертає особливу увагу М. Кармазіна, оскільки політична мімікрія, «вживання» в ту іпостась, яка б виявилася зручною в швидкоплинній політичній реальності України й приносила б тій чи тій політичній силі безсумнівні дивіденди (у вигляді електоральної підтримки), згодом стала характерною рисою не тільки соціалістів чи представників інших лівих партій (зокрема, Селянської партії України, створеної 1992 р., чи тих, хто на законних підставах позиціонував себе як членів Комуністичної партії України та інших (правих чи центристських)

політичних партій, які на початку 1990-х рр. починали швидко множитися — Народного руху України (котрий з кінця 1992 р. функціонував як політпартія), його «уламку» — Всенародного руху України, «Нової України» та інших. Перехід з одного боку барикад на інший, а потім — у зворотному напрямі, — за словами М. Кармазіної, — «став морально нескладним» [74, с. 51]. М. Кириченко ще в 1993 р. зазначав, що лідери деяких партій, зважаючи на людську психологію, «вдаються до мімікрії: передусім підшукують привабливу назву, дарма що вона розходиться з політичним кредо партії. Поширені назви з атрибутами «ліберальний», «демократичний», «національний», «християнський», «зелений», «справедливий» [81, с. 95].

Передвиборчі програми політичних сил є швидше формальними текстами, підготовленими на вимогу Центральної виборчої комісії, в них часто важко знайти відмінності. Однак контент-аналіз текстів програм п'яти політичних сил, що потрапили до Верховної Ради за підсумками парламентських виборів восени 2012 р., дозволяють зробити кілька цікавих висновків. Програми політичних сил рясніють обіцянками підвищити заробітні плати, а частота вживання епітету «державний» вказує на апелювання до ностальгійних настроїв суспільства. Апелювання до минулого як до «золотої епохи» характерно саме для пострадянських країн. На заході політичний дискурс частіше націлений на майбутнє [253].

Найбільш вдало тематику минулих «золотих» днів використали в українській парламентській кампанії-2012 комуністи. Такі гасла як «Податок на розкіш!», «Повернемо країну народу!», «Олігархів в тюрму!», допомогли комуністам збільшити кількість виборців удвічі [14]. Цікаво, що формулювання, присутні в програмі комуністів, активно використовує і праворадикальна партія «Свобода». Серед них — націоналізація великих промислових підприємств, деолігархізація, перегляд результатів приватизації, боротьба проти великого капіталу, заборона на продаж землі,

заборона на розвиток іноземних банків і так далі. Тобто, близько 20 % або навіть більше пропозицій «Свободи» ідентичні програмі Компартії [277].

В цьому тексті неможливо оминати увагою таке цікаве західноукраїнське явище, як ВО «Свобода». Ця партія є цікавою ще й тому, що є класичним прикладом колективної соціальної мімікрії. «Свобода» не приховує, що її історія розпочинається із Соціал-національної партії України. Все в цій партії було змімікрійовано з нацистського аналога Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Лише замінено місцями слова в назві партії. Партійна символіка нагадувала дзеркальне відображення рунічного символу Вольфсангель (Wolfsangel), який використовувався німецькими нацистами і тепер використовується різними неофашистськими організаціями. Відтворення відповідних ритуалів, які практикувалися фашистами та німецькими нацистами: барабанні марші, нічні факельні походи, культ (свято) героїв — практично все було «змавповано» з НСДАП.

Особливістю поведінки членів цієї організації є те, що вони не йдуть протестувати до органів державної влади, а вправляються в агресивній риториці під пам'ятником Степанові Бандері, який символізує своєю поставою збірний образ вождя: Леніна, Держинського та лідера революційної ОУН. Зовсім не смішною є картинка, яку створює ця бутафорна організація, влаштовуючи свята вишиванки з факельним походом та штандартами СС Галичина, або з перевернутими нацистськими символами. Це картинка, яку вони підготували на експорт, щоб також і зовнішній світ повірив у цю імітацію [257].

Таємні з'їзди та збори партій є проявом закритості та прихованості діяльності політичних партій. Партія «Наша Україна» до недавнього моменту всі свої з'їзди проводила відкрито у присутності преси. Проте, з'їзд, що відбувся у 2008 р. вперше проходив у закритому режимі. Всі учасники з'їзду після цієї події утрималися від будь-яких коментарів (хоча й обіцяли

виступити із офіційними заявами). Деякі учасники взагалі надали перевагу тому, щоб не «світитися» і покинули захід таємно. Лідери та керівництво, як правило, організують таємні з'їзди тоді, коли робочий план, питання, які виносяться та й навіть рішення вже заздалегідь відомі, щоб не було небажаного результату. Лише все затверджують. Саме тому і проводяться закриті з'їзди, щоб не було журналістів, які б могли побачити той факт, що характер з'їзду більше схожий на театральну виставу, ніж на офіційний захід.

Кадрові питання всередині партії є дуже важливою частиною мімікрійної політики, оскільки постійно перетворювалися у внутрішньопартійну боротьбу за владу.

Ще один аспект сучасної політичної мімікрії — формування списків депутатів. Більшість партій висвітлює для громадськості лише першу десятку членів партії — майбутніх депутатів. Про наступних діячів інформація не висвічується, а це можуть бути особи із кримінальним минулим, які матеріально підтримують партію.

Процес фінансування партії — один з найбільш конфіденційних у її діяльності. Сучасні політичні партії для здійснення своєї різноманітної діяльності потребують значних коштів, причому потреба в них постійно зростає. У зв'язку з цим першорядного значення набуває питання про джерела, з яких формуються фінансові ресурси партій. Від його вирішення залежить досягнення основних цілей.

Також конфіденційною справою у внутрішньопартійних відносинах є процес розколу партії (прикладом може бути розкол РСДРП на меншовиків і більшовиків у 1903 р). Не менш цікавими тут можуть бути і певні аспекти новітньої української політики. Наприклад, щодо розколу РУХу, який відбувся у січні 1999 р., коли частина керівництва Руху на чолі з Ю. Костенком пішла на цей розкол, виступивши відкрито проти В. Чорновола. 28 лютого вони організували нестатутне зібрання і

проголосили Ю. Костенка «головою НРУ». 7 березня 1999 р. у Києві відбувся з'їзд, який розглянув внутрішньопартійну ситуацію та визначив політику Руху на виборах 1999 р. З'їзд підтвердив повноваження В. Чорновола як Голови Руху.

Організація необхідних прихованих видів роботи партії є внеском у створення ефективної системи мімікріювання політичної сили. Організувати — означає належним чином визначити ті функції і дії, які потрібні для реалізації певних завдань або виконання тієї або іншої роботи, об'єднання цих функцій і дій у рамки відповідної організаційної структури.

Сюди можна віднести роботу із регіональними осередками. Наприклад, коли центр партії приймає на з'їзді важливе політичне рішення, обов'язок щодо його виконання покладається на всі регіональні відгалудження партії. У протилежному випадку це призведе до втрати можливості реалізувати дане рішення або лише до часткового його виконання [170].

Наприклад, коли було прийняте рішення організації «Громадський контроль» співпрацювати з Партією регіонів після «помаранчевих» подій 2004 р., виявилось, що осередки організації в Донецькій та деяких інших областях вже були заангажовані «помаранчевими» і відмовились підтримувати В. Януковича. Це, в свою чергу, призвело до нездійснення задуманого керівником «Громадського контролю» В. Волгою плану допомогти регіоналам [29].

Одним із шляхів досягнення певних політичних цілей — є організація інтриг та змов. У звичайному сенсі політична інтрига — складний, заплутаний, часом загадковий збіг подій та обставин, що веде до несподіваних наслідків, які буденній свідомості важко спрогнозувати. Внутрішньо, з погляду механізмів, інтрига є плодом цілеспрямованих зусиль, політико-психологічної гри політичних сил і/або окремих лідерів, які ведуть

події до потрібних результатів. Це один із найдавніших способів боротьби за владу або її утримання.

Отже, політична мімікрія (хамелеонство) є складним комплексом прихованих захисних заходів та пристосувань соціально-політичного характеру, що використовується у діяльності політичних партій. Одним з найбільш поширених різновидів сучасної політичної мімікрії є подання політичним діячем себе як звичайної людини з народу, створення іміджу «свого хлопця», навіювання політичними лідерами простим людям (або працівникам апарату партії) думки, що «всі ми знаходимося в одному човні», тобто однаково страждаємо від життєвих проблем, економічних негараздів.

Специфічним різновидом політичної мімікрії, що виявляє себе у площині конфіденційного менеджменту, є навіювання в процесі утворення блоку партій або парламентської коаліції уявлень про схожість, або, навіть, однаковість принципів інтересів та позицій учасників цих об'єднань, їх монолітну єдність, утаювання суперечностей чи налаштованості лідерів перегризти у політиці один одному горло у боротьбі за владу.

Інший формат зовнішньопартійного мімікрювання — це «партія і бізнес-структури». У логічному ланцюзі «бізнес-структури-партії-органи державної влади» дуже неоднозначним є феномен лобізму. Лобізм — це специфічний інститут демократичної політичної системи, який де-факто є механізмом впливу приватних осіб чи певних груп (політичних партій, профспілок, корпорацій, компаній) на процес прийняття рішень парламентом та іншими державними установами.

Щодо того, коли бізнес-структури почали створювати власні політичні партії в Україні і хто був «першим», О. Долженков вважає, що цей процес почався у середині 1990-х рр. [53, с. 4], О. Сич стверджує, що першою такою партією була НДП (Народно-демократична партія) [209, с. 6]. Проте, можна сказати напевно, що нині у складі багатьох політичних партій є представники

великого капіталу, але дуже важко сказати скільки коштів вони витрачають на лобістську діяльність, яка їх роль (окрім хіба що слова «велика») у прийнятті партійних рішень.

Наступний аспект зовнішньополітичної партійної мімікрії спостерігається у відносинах «партії влади» та опозиції. Спектр їх взаємодій може мати різну спрямованість — від здійснення таємних переговорів з опозицією, до її повної ліквідації. Наприклад, проведення таємних переговорів між владою та опозицією зі «спільних» питань. Зокрема, так було коли одна з «партій влади» — БЮТ — шляхом домовленостей з опозиційною партією (Партія регіонів) «протискувала» у Верховній Раді низку делікатних законопроектів. Подібні домовленості, зазвичай є таємними, бо, по-перше, в боротьбі за електорат їх висвітлення може негативно відбитися на рейтингах як перших, так і других; по-друге, якщо про ці домовленості конкуренти дізнаються раніше, то поставлених результатів вони навряд чи досягнуть. Винятком може бути необхідність домовленостей під час певної кризи (економічної, політичної, етнічного конфлікту тощо). Проте, зазвичай «партія влади» прагне зменшити вплив опозиційних партій на прийняття державних рішень. Тут можливе застосування, так званого, «адміністративного ресурсу» партією влади в період передвиборчої боротьби [102]. Некомпетентність, професійне безсилля, інколи злочинна безвідповідальність, жага збагачення, аморальність — ці риси, що так чи інакше були притаманні людям, які приходили у владні структури. Це по-своєму відбилося на стані економіки країни, яка невпинно деградувала.

Цікаво, що столичні кандидати-мажоритарники, що балотувалися від Партії регіонів в 2010 р., всіляко намагаються не афішувати свою приналежність до осередку влади. Інші члени Партії регіонів взагалі вирішили не асоціювати себе з рідною партією та пішли на вибори як

самовисуванці. Як повідомляє ТВі, агітатори кандидата в депутати Ігоря Лисова переконують перехожих, що їхній шеф не має стосунку до жодної політсили. Хоч на сайті ЦВК й зазначено — його висунула Партія регіонів. Та й сам він дійсний народний депутат-регіонал. Але агітаційні намети в кандидата — зелені, без символіки партії.

Усі спроби журналістів з'ясувати у самого кандидата причину такої сором'язливості завершилися невдачею — депутат не знайшов часу, аби поспілкуватися з журналістами. Колега Лисова по партії — Максим Луцький — теж не афішував свою партійність. Для агітації він обрав помаранчево-сині кольори. Агітатори обранця пояснюють — зрадили біло-блакитній символіці заради яскравості. Сам Максим Луцький стверджує — головне для перемоги не політсила, а яскрава особистість. До того ж кандидат переживає, що ставлення продавців на ринку, куди він ходить за продуктами, буде гіршим, якщо вони знатимуть, яку політичну силу Луцький представляє. «Ми і моя команда вирішили, що будемо вести кампанію так. Коли я приходжу на ринок купувати продукти, мені приємно, що люди через одного кажуть «добрий день» і посміхаються, а не показують пальцями: «Дивіться, хто це пішов?», — каже кандидат. Список кандидатів, що соромляться свого партійного походження, можна продовжити: сторониться партії на виборах нардеп-регіонал Василь Горбаль та екс-генпрокурор Святослав Піскун. Без партійної символіки йде на вибори і Володимир Мельниченко. Чоловік Інни Богословської, він депутат Хмельницької облради від біло-блакитних. Та у агітації на цьому вирішили не акцентувати. Натомість регіонали зняли на його окрузі свого офіційного кандидата.

У керівництві партії до такого відречення кандидатів від партії ставляться із розумінням. Кажуть, що це свідчить про розум претендентів, який у партії цінують більше, ніж відданість. «Зрілість політичної сили проявляється в тому, що вона на перше місце ставить професіоналізм, рівень

державного мислення та порядність людини», — зазначає «регіонал» М. Чечетов. Експерти ж пояснюють таку партійну таємничість кандидатів від провладної партії тим, що на заході та в центрі України ця сила має не надто позитивний імідж [170].

Однак, попри існування в Україні понад двохсот партій, на політичному небосхилі так і не засіяла жодна з якоюсь адекватною програмою. Більше того, навіть назви провідних політичних сил не корелюють з їхнім ідеологічним змістом. Ліберальна, по суті, партія «Фронт змін», містить в назві однозначно мілітарний елемент, натомість партія, очолювана відставним міністром оборони називається «Громадянська позиція». За словами П. Човчинського, «партія регіонів — це реальний оксюморон, навіть не симулякр» [257].

На підставі проведеного аналізу публікацій з проблеми іміджу, В. Антемюк визначає імідж політичної партії як емоційно забарвлений образ — уявлення, що має характер стереотипу, який наділяє об'єкт шляхом асоціацій додатковими цінностями (соціальними, психологічними, естетичними тощо), які необов'язково мають підстави в реальних властивостях самого об'єкту, але наповнені соціальною значущістю для тих, хто сприймає такий образ [7, с. 67]. Політичний імідж — це політико-мімікрійна взаємодія із зворотним зв'язком: він повинен не тільки підлаштовуватися під очікування аудиторії, але і весь час змінюватися, щоб задовольняти і встигати за очікуваннями громадян в повному обсязі. Імідж є особливою комунікативною формою мімікрії, свого роду дзеркалом «для героя»: він активізує в аудиторії ті якості, якими вона володіє.

Висновки до другого розділу

Таким чином, можна зробити висновок про те, що сучасна модель політичної системи, що характеризується як олігархічна гегемонія, перебуває в процесі соціально-політичної мімікрії, коли за демократичною формою приховується антисоціальний, а отже, і антидемократичний зміст. Подібна мімікрія припускає рішення системного завдання, саме на засадах маніпуляції суспільною свідомістю, без прямого застосування насильства.

Влада, що здійснювалася до недавнього часу партноменклатурою, а зараз новою елітою, успадкувала від старої еліти майже все, що дає змогу назвати її дзеркальним відображенням останньої. Вони складаються з людей, що виховувалися в одних і тих же тоталітарних умовах, а звідси, отримавши колосальний досвід прихованої, закамуюфльованої підприємницької діяльності, вони придбали досвід брехні, мімікрії, що у повному обсязі перенесли до ринкової економіки.

Невіддільною характеристикою культури українського суспільства стала, так звана «пострадянськість», що передбачалася як тимчасовий стан, але затягнулася на довгі роки. Саме вона є важливим живильним середовищем для розповсюдження політичної мімікрії. Тому, що пострадянськість — це, зокрема, неприродний симбіоз декларованої на словах відданості демократичним інститутам і здійснюваної недемократичної практики. Атрибути пострадянськості присутні в українському політикумі як на рівні ментальних установок, так і на рівні моделей поведінки еліт. До них слід віднести: всеохопний контроль; абсолютизація ієрархії; нетолерантність; домінування непотизму, блату, кумівства, фаворитизму; бізнес на державних функціях; попередження і викорінення неконтрольованої конкуренції; перевага персоналізації над інституалізацією; відсутність санкцій за публічну брехню, плагіат; статусні привілеї політиків.

Політична мімікрійна поведінка породжується саме відповідною політичною системою та політичною культурою суспільства. Але остаточно істинною таку точку зору вважати не слід. Існують також і генетично-психологічні основи розвитку особистості поза політичною системою і владою, де людині іманентно властива розумова здатність відшукувати різноманітні шляхи для пристосування в природному та соціальному (як у небезпечних, так і цілком сприятливих) середовищах. Для отримання влади політичні діячі вдаються до різних прийомів і механізмів, зокрема, політичної мімікрії, яка, з одного боку, є політичною грою, а іншого, — механізмом самозахисту. На такому ґрунті актуалізуються негативні політичні цінності (анти-цінності), які отримали значне розповсюдження. Мова йде про політичний нігілізм; політичний абсентеїзм (пасивність, аполітизм); популізм у політиці; політичну істерію й фанатизм (крайні вирази політичного ідеалізму); політичний екстремізм (вкрай радикальна позиція); політичний регіоналізм (противага глобальній політичній інтеграції); політичне (нелегітимне) насильство. Стосовно політичної мімікрії можна пояснити, що вищий рівень диспозиційної ієрархії політика-мімікріанта створює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення, що детерміновані загальними соціальними умовами.

Ця система наповнена протиріччями, які проявляються в двох одночасно існуючих системах ціннісних орієнтацій, яким відповідають і певні засоби досягнення мети: 1) латентна, яка і є справжньою; 2) наявна, яка візуально відповідає загальноприйнятим суспільним стандартам. Звідси очевидно, що політики, які вдаються до політичної мімікрії, керуються у житті подвійною мораллю, брехнею, політичною імітацією, хамелеонством тощо. Життєва позиція політика-мімікріанта не вирізняється усталеністю, вона може реалізуватися як шляхом послідовного та принципового дотримання ним своїх переконань у політичній діяльності (конструктивно-

функціональна мімікрія), так і внаслідок хитромудрого пристосування з метою задоволення особистісного чи групового егоїстичного інтересу або лицемірної комунікативної інтеракції (дисфункціональна, деструктивна мімікрія). Вибір мімікріантом змісту своєї життєвої позиції визначається панівними в соціумі ідеалами та цінностями, а також можливостями щодо реалізації своїх намірів. Політична мімікрія є певним пристосуванням політика/політичної партії до очікувань і вимог виборців за допомогою політичних технологій. Політична мімікрія виступає маніпуляцією свідомістю громадян і основною формою її є політичний імідж як посередник між політиком і громадянином.

Політичний імідж є штучним, технологічно сформованим утворенням, який базується як на реальних характеристиках його носія (носіїв), так і на певних «приписаних» йому (їм) якостях. Його ефективність залежить від максимального наближення до сутності політичного лідера/партії і виявляється через певний період часу. Одними з головних ознак політичного іміджу є: зовнішність, вербальні (продумані промови), невербальні (жести, пози тіла, вираз обличчя) характеристики. Політичний імідж сприймається виборцями переважно несвідомо, тому його дія, як форми мімікрії, спрямована на емоції громадян, якими простіше маніпулювати. Можна виокремити такі етапи конструювання політичного іміджу як форми мімікрії: визначення вимог аудиторії, порівняння реальних якостей кандидата з очікуваннями аудиторії, відбір тих характеристик, які затребувані електоратом (вони будуть основою майбутнього образу), вибір додаткових характеристик, визначення складових іміджу, переведення обраних характеристик у різні знакові контексти (візуальний, вербальний тощо). Отже, політична мімікрія є складним комплексом прихованих захисних заходів та пристосувань соціально-політичного характеру, що використовується у діяльності суб'єктів політики.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІ ПОЛІТИЧНІЙ МІМІКРІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Соціетальні детермінанти політичної мімікрії як форми деформації політичної культури

Як визначилося, виходячи із результатів дослідження у попередніх розділах дисертаційної роботи, в сучасному українському суспільстві політична мімікрія має деструктивний характер, оскільки спрямована на задоволення політичними акторами власних інтересів за допомогою маскуванню з кінцевою метою — зберегти, або завоювати політичну владу.

Політична мімікрія, безумовно, є також своєрідною формою деформації як суспільної свідомості так і політичної культури українського суспільства. Власне, слід уточнити, що йдеться саме про демократичну політичну культуру активістського (за Г. Алмондом, С. Вербою) типу. Як видається, в політичній культурі «підданського» типу за відомою класифікацією вказаних авторів, політична мімікрія, як і в цілому соціальна, може бути навіть органічно пов'язана із суспільно-політичною свідомістю громадян, відображаючи її суть. Підтверджуючих історичних прикладів цього чимало. З іншого боку, якщо це так, то стан демократичної політичної культури сучасного українського суспільства безумовно пов'язаний із наявністю і ефективністю існування різноманітних форм політичної мімікрії. І те, що вона існує сьогодні, суттєво корегує оцінку і стан політичної культури та політичної свідомості як таких. Вочевидь, що політична мімікрія загрожує розгортанню демократичних процесів й надовго може залишити за

Україною статус «псевдоправової» країни з «імітаційною демократією», чи спрямувати її реформаторський шлях до авторитарного режиму.

Цілком очевидно, що поширення і укорінення політичної мімікрії детермінується як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, але, на жаль, можна переконливо стверджувати, що політична мімікрія є універсальним соціальним феноменом, який має всеохоплюючий характер в українському суспільстві. Тому, на погляд дисертанта, слід поставити запитання доволі конкретно: як протистояти політичній мімікрії, чи можливо з нею боротися? Чи існують для цього соціетальні умови в українському суспільстві?

Звернення саме до цього терміну пов'язане, насамперед, з бажанням знайти комплексний підхід для розв'язання проблеми політичної мімікрії в просторі політичної культури українського соціуму. У наш час поняття «соціетальне» міцно закріпилося в науковому тезаурусі в широкому сенсі загальносистемного — характеризує суспільство як цілісну систему. Поняття «соціетальне» з'являється в соціологічній теорії на рубежі XIX-XX ст., коли виникла потреба в поняттях, здатних відбити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, тоді як традиції вживання терміна «соціальне» в західній соціології не відповідали цьому завданню.

Американський соціолог Т. Парсонс застосовував поняття «соціетальне», характеризуючи процеси, що відбуваються в суспільстві в цілому, а поняття «соціальне» — до соціальних явищ і процесів. Інший соціолог У. Самнер, з його допомогою прагнув виділити закономірності певної колективної або групової організації діяльності індивіда [295].

У більш широкому суспільно-історичному контексті слід зазначити, що соціальний (соціально-матеріальний) і психосоціальний (соціетальний) фактори немов у фокусі збирають та відображають всі складнощі й перипетії суспільно-історичного процесу і, зокрема, перипетії суспільно-

трансформаційного процесу. Як зазначають О. Донченко та Ю. Романенко, термін «соціетальний» указує на феномени, які формуються й діють на рівні суспільства в цілому»[55, с. 72]. Одним з таких феноменів є соціетальна психіка [54, с. 60]. Згадані автори наголошують, що «соціетальна психіка як інтегральна властивість соціуму являє собою певну царину, з якої індивід бере в готовому вигляді все те, що дає йому змогу *вижити* (виділено мною — А. Б.), а потім і досягти життєво необхідної внутрішньої структури, внутрішнього гаранта його індивідуальності. Соціум та індивід немов би обмінюються своїми суб'єктивними цінностями» [55, с. 76]. В цьому розумінні феномен соціально-політичної мімікрії має безпосереднє відношення до соціетальної психіки, саме в тому сенсі, що дозволяє «вижити», пристосуватися індивіду до тих чи інших соціальних умов.

До цього слід додати, що й успіх нинішніх суспільних реформ перебуває в контексті відносин, що складаються між зовнішнім і внутрішнім, соціальним і психічним в людській природі. Конфлікти ж, супроводжуючі суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно в психосоціальної культурі людини, політико-управлінської еліти та суспільства в цілому. Саме на цю обставину звертає увагу французький соціолог С. Московічі, чії ідеї полягають в тому, що:

- 1) психічне та соціальне нероздільні;
- 2) психічне частіше, ніж це прийнято вважати, лежить в основі соціального (суспільних структур, продуктів, інститутів тощо) [144]. Тому ця площина вимагає свого більш глибокого вивчення для кращого розуміння закономірностей і особливостей існування явища політичної мімікрії в українському суспільстві.

Отже, щоб дати відповідь на поставлені запитання, слід звернути увагу на об'єктивні й суб'єктивні умови існування політичної мімікрії в

українському суспільстві. Тому, відповідно, можна виокремити дві групи умов: 1) особистісні умови; 2) макросоціальні умови.

Щодо першої групи умов, то існує декілька припущень, звідки береться це явище. В особистому аспекті воно пов'язується із рисами характеру. Одна з теорій говорить про те, що з дитинства людина просто копіює моделі поведінки оточуючих його значимих дорослих. Інша теорія спирається на те, що маленьку людину «вчать» бути безпорадною, коли з дитинства батьки і соціум всіляко підкреслюють її неспроможність як людини, створюючи умови, в яких від дитини не залежить нічого.

Але, якщо уважно придивитися до цих теорій, то можна виявити, що в обох випадках йдеться про досить безбарвне існування людини без яскравих вражень. І подібний уклад, сформовані правила не дають ніякої можливості навіть подумати, що може бути інакше, що можна проявити себе, що-небудь змінити. І ось тоді починає з'являтися невпевненість у собі, а коли людина з дитинства не приучена до відповідальності або налякана нею, то відчуває постійний тиск з боку навколишнього світу. Кожну хвилину їй доводиться щось вирішувати, а йому це дається непросто. Не страшно, якщо проблеми з вибором стосуються лише купівлі одяжі (хоча й тут негативу з боку продавця або друзів-порадників не уникнути). Гірше, коли необхідно визначити свою долю, а, можливо, і долю інших людей, якщо вдалось зайняти посаду керівника.

Але треба зазначити, що відповідальна посада для такої людини — це постійний стрес. На перший погляд, не так багато людей страждає на цю «недугу», проте якщо придивитися уважно, то серед оточуючих людей завжди можна знайти чимало невпевнених у собі особистостей. Вони старанно маскуються, ухиляються, «ховаються» від прийняття рішень. Власне, з цього і починається мімікрійна поведінка [151], яка згодом стає надбанням і політичної культури, і політичної свідомості суспільства.

Важливим є те, що суспільна свідомість разом з індивідуальною утворює те, що, зазвичай, називають духовністю особистості, суспільства, народу, держави, людства. У системі духовності свідомість індивідів і свідомість їхніх соціальних спільнот, тобто індивідуальна і суспільна свідомість, становлять діалектичну єдність. Індивідуальна свідомість формується і розвивається під впливом суспільної свідомості, а суспільна свідомість поглиблює свою сутність і поповнює свій зміст за рахунок індивідуальної. І якщо вони просякнуті «вірусом мімікрійності», то це накладає певний відбиток й на поведінку індивідів, й на суспільні відносини в цілому.

Коли ж цей «вірус мімікрійності» акумулюється в політичній сфері, насамперед, через мімікрійну поведінку політиків та й громадян, то наслідки цього явища розповсюджуються й на інші сфери суспільного життя, тому що політика, як соціальне явище має певні властивості: універсальність, інклюзивність та атрибутивність. Як відомо, універсальність політики полягає у її всеосяжному характері, здатності впливати практично на будь-які сторони та елементи життєдіяльності суспільства, починаючи з масштабів держави й закінчуючи індивідуальними рисами характеру людини. Інклюзивність (від лат. «*includere*» — включати) політики — це її здатність необмежене проникати в усі сфери суспільного життя. Атрибутивність політики проявляється у її здатності поєднуватися з неполітичними суспільними феноменами, відносинами і сферами, утворюючи інші види суспільних відносин і сфери суспільного життя [25].

Широковідомим є той факт, що суть політики багато в чому характеризують методи її проведення, арсенал і природа яких вельми різноманітні. Крім загальноприйнятих (нормальних, традиційних, властивих «високому мистецтву»), в ній здавна використовувалися і такі прийоми, як хитрість, лестощі, обман, брехня, віроломство, лукавство, інтриги, усунення

суперників тощо. Політика є сферою і мистецтва управління, і мистецтва маскування, тобто міміювання.

Отже, у сфері політики в кризових суспільствах унаслідок мімікрійної поведінки політичними акторами конструюються та реалізуються відповідні (мімікрійні, імітаційні) правила гри, за яких справжні їх умови та наслідки приховуються однією із сторін, а іншій стороні оприлюднюються зовсім інші правила, такі, які відповідають її очікуванням. Життєва позиція політика-мімікріанта не вирізняється усталеністю: вона може реалізуватися як шляхом послідовного та принципового дотримання ним своїх переконань у політичній діяльності (конструктивно-функціональна мімікрія), так і внаслідок хитромудрого пристосування з метою задоволення особистісного чи групового (кланового) егоїстичного інтересу або лицемірної комунікативної інтеракції (дисфункціональна, деструктивна мімікрія).

Вибір мімікріантом змісту своєї життєвої позиції визначається панівними в соціумі ідеалами та цінностями, а також можливостями щодо реалізації своїх намірів. За таких умов, вважає А. Лобанова, практично неможливо з'ясувати істинність намірів, справжність постулатів і зобов'язань політиків. Заручником таких конфігурацій стосовно ціннісних орієнтацій політичних акторів стає електорат. Пересічному громадянину важко проникнути в сутність мімікрійної гри політиків, оскільки засобами масової інформації йому пропонується чітко визначена доза необхідної інформації для того, щоб він повірив у «чесність» намірів того чи іншого політика, тієї чи іншої політичної сили [110]. Найважливішим результатом мімікрії політиків є забезпечення свого виживання у «несприятливих» умовах.

На думку А. Лобанової, суб'єкти мімікрійного процесу слід поділити на такі групи як «мімікріни» й «мімікрати». За її словами мімікріни (певні службовці, керівники) не претендують на матеріальні статки, винагороди, високі соціальні статуси, а обмежуються тільки реалізацією своїх адаптивних

потреб стосовно забезпеченості впорядкування і хоча б відносної сталості свого життєвого простору.

Мімікракти (певні депутати, урядовці, очільники управлінських структур різного рівня тощо), які, навпаки, прагнуть отримати максимальний ефект від своєї маскувальної ролі, спрямовуючи всі свої знання, сили, хитрість, можливості посередників (інших людей чи процеси) на досягнення поставленої кінцевої мети, яка може мати як матеріальну винагороду, так і соціально-статусну, тобто суспільно престижну. Вони постійно сподіваються на отримання соціального, матеріального, політичного чи будь-якого іншого прибутку. Їх мімікрійна діяльність регулюється прагматичним принципом «бути, щоб мати», реалізації якого посадовці-мімікракти підпорядковують свою поведінку і свою діяльність, вибудовуючи їх хитрий сценарій [109].

Друга група умов існування політичної мімікрії в українському суспільстві — це макросоціальні умови. Розвиток і структурне утворення нових форм соціальної організації сьогодні нерозривно пов'язується з особливостями конкретних історичних умов діяльності соціальних суб'єктів, розглядається як результат досвіду їх економічної, культурного і політичного життя одночасно визначає особливості інституціональних форм суспільної організації. Криза сучасного політичного моделювання, яка особливо проявилася на пострадянському просторі, виявила цілий комплекс феноменів «конвертованої демократії» (демократій-хамелеонів). В інтересах виживання їм однаково властиві як змістовні риси місцевого колориту, так і формальна відповідність зовнішнім вимогам з боку світової спільноти [157].

Якщо в минулому (модерному) суспільстві організуючим початком виступають соціально-матеріальні чинники, то в сучасному (постмодерному) суспільстві власне психосоціокультурне середовище (в якому є місце мімікрійним процесам) визначає особливість та успішність функціонування

соціальних, у тому числі державних інституцій, діяльність економічних і політичних суб'єктів.

Існуючі інституційні форми та практики формують домінуючий в конкретно-історичну епоху психосоціальний тип особистості — соціально-історичного суб'єкта, який одночасно виступає і «винуватцем» інституційної даності. Наприклад, колективний суб'єкт «Ми», який визначав соціальний порядок в модерному суспільстві, поступається в постмодерному суспільстві місце на користь індивідуального суб'єкта «Я», який стає панівним елементом соціальної структури постмодерного суспільства.

На умовній шкалі цінностей можна відзначити властиві суб'єкту «Ми» морально-етичні цінності та властиві суб'єкту «Я» — раціонально-прагматичні, егоїстичні цінності, схильність до конформізму та мімікрії, особливо це стосується політики. Моральні аспекти політики набувають у наш час першорядне значення. Все частіше ставиться запитання: а чи сумісні взагалі поняття моральності і політики, чи не є ці категорії взаємовиключними? В ідеалі вони, звичайно, не повинні розходитися, але на практиці ми спостерігаємо інше. «Брудні методи» в політичній діяльності стали звичайною справою (у виборчих кампаніях; в боротьбі за владу, пости, посади, вплив; в протиборстві з супротивниками). Виникають найгостріші колізії між етикою і політикою. Це — тіньова сторона політики, її «виворіт». Широкого поширення набули ідеологічне хамелеонство, мімікрія, брудні «виборчі технології». Широко відомі макіавеллівські постулати: «для досягнення цілей всі засоби хороші»; «мета виправдовує засоби»; або більш пізні — «переможців не судять», «нехай совість мучить тих, у кого вона є», «хто не з нами, той проти нас», «ворог мого ворога — мій друг»; «владу не віддають, її беруть» тощо.

Неспроможність знайти політичне рішення нагальної суспільної проблеми, постійні політичні зради, перманентні «кидки» політичних

партнерів, політичне переслідування опонентів з використанням каральних органів, «здача» національних інтересів у стратегічних сферах (зокрема, енергетичній), ухвалення відверто лобістських державних рішень, застосування в політичній діяльності такого способу досягнення мети, як мімікрія, хамелеонство — усе це свідчить, що в основі діяльності носіїв політичної влади лежать намагання отримати особисту вигоду (матеріальну чи політичну, яка потім також конвертується в матеріальну) [142].

Усвідомлена, відкрита й інституціоналізована політика пактів тут часто підмінюється закулісними операціями елітних груп, що укладаються тільки з метою виживання і максимальної реалізації егоїстичних інтересів. Українські еліти проявляють нездатність до поступок і домовленостей, що вимагають самообмеження амбіцій, ухвалення зобов'язань і так далі. У цьому причина багатьох політичних конфліктів і криз останніх років.

Якщо для колективного суб'єкта категорія «Я» по суті є еманациєю «індивідуальних проявів народності», то для суб'єкта-індивіда категорія «Ми» — персоніфікацією конкретного суспільного. Суб'єкт «Я» особисті цілі ставить над цілями певної соціальної групи, його самоідентифікація здійснюється на основі особистісних атрибутів, а не через ототожнення себе з групою. Суб'єкт «Ми», навпаки, перевагу віддає цілям соціальної групи, а не особистим завданням, саме суспільні зв'язки обумовлюють поведінку людини і визначають його соціальний статус, самостійність суб'єкта «Ми» означає не «робити по-своєму», а «бути відповідальним» [218]. Відповідно вибудовуються комунікативні зв'язки між соціальною психікою, характеризує параметри соціуму як цілісності, та індивідуальною психікою окремої особистості.

Протягом більш ніж 20 років в Україні відбуваються радикальні суспільно-трансформаційні зміни, пов'язані з рухом від тоталітаризму до демократії, які стосуються всіх аспектів суспільного життя. В їх процесі

формувалися своєрідні ставлення до різних політичних сил, які приходили до влади. Позиції громадян України не відрізнялися стабільністю, часто будучи продуктом амбівалентної свідомості, вихованої на перипетії політичних подій з моменту розпаду СРСР і швидкою зміною політичних сил. Саме в такі нестабільні періоди феномен політичної мімікрії мав місце як серед представників політичних еліт, які зазнали поразки в боротьбі за владний трон і намагалися зберегти свій владний ресурс за рахунок приєднання до чужої по суті політичної сили, але тієї, що захопила владу, так і серед громадян України, які сповідували принципи мімікрії-захисту для збереження свого матеріального статусу, бо він міг бути втрачений у зв'язку з втратою роботи.

Аналіз динаміки соціетальних змін українського суспільства за період з 1990-2014 рр. дозволив виявити не лише хвилеподібну (циклічну) кон'юнктуру змін соціетального фактора і домінуючих в суспільстві тенденцій, але й ознаки політичної мімікрії у свідомості громадян, яка може як сприяти так і протистояти державним перетворенням.

Якщо пригадати 1990 р., то це був такий період життя, який характеризувався своєю непередбаченістю: назрівали протестні настрої населення, а партійно-чиновницька номенклатура прагнула всіма можливими і неможливими засобами утримати пануючу роль у суспільстві, хоча це було нелегко. Командно-адміністративна система вичерпувала свій виробничий і людський потенціал. Широкі маси населення зневірялися в її ефективності. З одного боку, це начебто розкривало людям більш широкі можливості висловлювати свої думки, оцінки, судження, з іншого – вони були обережними: попереднє життя привчило не виступати відкрито проти існуючої системи. Тому цілком зрозумілим було те, що люди приховували свої думки, висловлюючи лише те, що треба було говорити вголос.

Можна пригадати досвід референдуму 17 березня 1991 р., який було проведено відповідно до аксіоми радянської доби про необхідність перетворення референдуму в повсякденний, стабільний елемент практики державного будівництва. Громадяни СРСР відповідали на запитання: «Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій будуть повною мірою гарантовані права і свободи людини будь-якої національності?» Його результати засвідчили, що абсолютна більшість населення дала позитивну відповідь на це запитання. Але коли фактично через 9 місяців 1 грудня 1991 р. до бюлетеня для всенародного голосування був включений Акт проголошення незалежності України (від 24 серпня 1991 р.) і запитання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України, «Так» відповіло 90,32 % громадян, «ні», не підтверджую» – 7,58 % [270; 105].

За даними А. Лобанової, У 1994 р. кількість людей, які приховували власну позицію, зменшилася проти 1990 р. на 5,8% і склала 20,4%. Здобуття Україною незалежності створило певну ейфорію в населення стосовно демократичних змін. Мислення людей почало позбавлятися «елементів мімікрійності», кількість тих, хто приховував свої думки, у 1994 р. природно зменшилася на 15,9 %. Але тривала, всеохоплююча криза, привласнення більшої частини національного багатства кланово-мафіозними структурами, корумпованість державно-чиновницького апарату загальмували процес «розкріпачення мислення», і люди знову під тиском олігархізації влади почали повертатися до захисної мімікрії в сподіванні на кращі часи, про що свідчить збільшення кількості тих людей, хто, як вважають опитані, приховує свої думки [118, с. 266-267].

За оцінками респондентів стосовно фактів приховування людьми своїх думок, то вимальовується така картина: фіксували факти подвійної моралі у

оточуючих («говорять одне, а думають по-іншому») у 1990 р. – 72,3 % респондентів; у 1994 р. – 56,3 %; у 1998 р. – 65,3 %; у 2002 р. – 68,8 %; у 2003 р. – 84,4 %. Стрімке зростання у 2003 р. фіксується за рахунок зростання різних форм і типів мімікрії-гараздування [118, с. 268]. Але події пов'язані із «помаранчевою революцією» 2004 р. і особливо із «революцією гідності» 2014 р. змінили картину. Головними відмінностями помаранчевої революції і Євромайдану експерти називають відсутність політичних лідерів і політичних цілей як таких. Якщо в 2004 р. люди виходили боротися проти несправедливих результатів виборів, то цього разу на майдан українці вийшли заради того, щоб висловити власну думку з приводу майбутнього країни.

Справедливими є з цього приводу слова Ю. Луценка: «Українська Радянська Соціалістична Республіка загинула не в 1991 р. Тоді її перефарбували у жовто-блакитні кольори і в такому вигляді проіснувала всі ці роки. І раніше політична боротьба зводилася за право бути начальником у цьому пострадянському баракові. У нас змінилося декілька президентів, але цей барак залишався. Майдан 2013-2014 рр. зніс цей барак, так само як і будь-які надії повернутися в нього...» [122].

Особливо важливою проблемою з точки зору існування політичної мімікрії в українському суспільстві — є проблема міжпартійного протистояння, особливо з огляду на те, що сьогодні їх кількість складає біля 200 (згідно з інформацією Міністерства юстиції України на 16 червня 2014 р. в Україні офіційно зареєстровані 208 політичних партій [176]). Виникнення (2000-2004 рр.) впливових партійних блоків і чіткий поділ політичних сил на лівий (насамперед комуністи) і правий («Наша Україна» — В. Ющенко) фланги, а також сформування й утвердження владного партійного блоку «За єдину Україну» на чолі з В. Литвином (на той час главою Адміністрації Президента), виникнення Партії регіонів України на чолі з В. Януковичем (на

той час Прем'єр міністром України) значно змінили не лише інституційний імідж політичних партій України, але й стан мімікрійної поведінки громадян.

Наслідком певного ставлення вищого керівництва держави до голів місцевих державних адміністрацій стала активна діяльність чиновників з організації застосування адміністративного ресурсу на виборах президента у 2004 р., що зумовлювалось прагненням бюрократів зберегти свої посади після очікуваної ними перемоги кандидата від влади. Однак, подібний масовий тиск на виборців призвів до масового виходу на вулиці громадян України, що і призвело до «помаранчевої революції». В такий спосіб українське чиновництво отримало негативну реакцію на свої дії з того боку, із якого не очікувало — не від чинної у 2004 р. влади, а від опозиції і народних мас, які її підтримували.

Однак «помаранчева» команда не змогла дати адекватну відповідь викликам часу, що вимагало здійснення наступного етапу реформ, пов'язаного з демократизацією регіональної влади та місцевого самоврядування. Нереалізовані владою демократичні реформи і нездійснені очікування широких верств суспільства спричинили «хворобливий» соціально-психологічний стан, який загострився ще більше у зв'язку із кадровими пересуваннями, закликами до люстрації тощо. У подібній ситуації виконання головами місцевих державних адміністрацій функцій «політичних» чиновників, при відсутності захищеності чиновників законом й невіддільності чиновників від політики, що відзначив голова Головного управління державної служби Т. Мотренко, призвела до того, що «відбулося вимивання професійного прошарку чиновників», особливо його середнього й вищого прошарків, коли одночасно державну службу залишили 10 тис. чиновників [145].

А можливості голів ОДА і РДА по формуванню кадрового складу керованих ними органів призвели до того, що за даними моніторингу

формування органів виконавчої влади (здійсненого Комітетом виборців України) в усіх областях (за винятком АР Крим, Донецької області, міст Києва та Севастополя) на обласному та районному рівнях органи виконавчої влади зазнали суттєвих змін, аж до посад начальників управлінь [86]. Слід зазначити, що на початку 2005 р. спроба провести крізь Раду законопроект про люстрацію вже мав місце. Тоді його зареєстрували народні депутати Андрій Шкіль (БЮТ), Василь Червоний та Сергій Олексіюк («Наша Україна»). Автори так само акцентували на потребі виявити в лавах держчиновників екс-кадебістів, а окрім цього, наполягали й на тому, що претенденти на високі крісла мають також довести власну «непричетність до фальсифікації виборів президента України 2004 року» [104].

Безумовно, що за цих обставин кількість громадян, які демонструють мімікрійну поведінку з метою зберегти власні посади набагато збільшилося. Але більшість людей все ж таки хотіла б жити і діяти в соціальному просторі, не вдаючись до мімікрії навіть у небезпечних та несприятливих для життя умовах. Лише в середньому кожний сьомий респондент зізнався, що в несприятливих умовах він радше обере шлях пристосування через приховування своїх справжніх намірів або схитрує, щоб запобігти збиткам [110, с. 279]. Після 2006 р. в Україні склалися реальні (соціально-психологічні) передумови для становлення авторитарного режиму. Міжнародні експерти відзначають погіршення ситуації в сфері прав людини, основних свобод і верховенства права, зниження рівня поваги до фундаментальних свобод, зокрема, до свободи ЗМІ, свободи зібрань та демократичних стандартів [185]. Науковий співробітник Університету Джонса Гопкінса (Вашингтон, США), доктор Тарас Кузьо, багато в чому звинувачує В. Ющенка, в тому числі, в його мімікрійній поведінці.

За його словами, — «Ющенко — це не політик, його небажання нести відповідальність за власні вчинки та підтримка ув'язнення Юлії Тимошенко

засвідчують, що він — не європейський політичний діяч. Це найменш зрозумілий західними лідерами президент України, діяльність якого не збігалася з тим, у що він, здавалося б, вірив. Ющенко цинічно і таємно підтримав Януковича в 2010 р. (навіть незважаючи на те, що біло-блакитна контрреволюція зруйнувала все те, що він раніше обстоював) і в обмін на зраду отримав право безстроково жити у президентській резиденції. Третій президент хотів збудувати хуторянську Україну без жодної економічної активності (за винятком бджільництва), одягнувши всіх у шаровари і вишиванки... Ющенко і його «любі друзі», котрі фінансово підтримали Помаранчеву революцію, ніколи й не збиралися виконувати обіцянок, проголошених на Майдані. Вони не надавали першорядного значення європеїзації України, на відміну від короткотермінового власного збагачення, що показує приклад Петра Порошенка, який, прийшовши в політику в пізніх 1990-х, комфортно почувається у візантійській політико-економічній системі» [225].

В 2010 р. Президентом України став В. Янукович, що не могло не позначитися на розкладі політичних сил. Партія Регіонів фактично зосередила в своїх руках важелі виконавчої влади, ігноруючи вимоги й пропозиції опозиційних сил та їх виборців, а з іншого — опозиція повністю зайнята виключно боротьбою за повалення уряду [23]. Все це не могло не позначатися на бажанні громадян вдаватися до політичної мімікрії, приховувати власні думки щодо політичної позиції, прихильності до тієї чи іншої політичної сили, політичного лідера та ін. Живильним середовищем для розповсюдження політичної мімікрії, й одночасно лакмусовим папірцем, який вказує на можливість виходу з неї — є, на погляд дисертанта, стан із свободою слова в Україні.

Згідно зі щорічним звітом, Україна станом на січень 2013 р. опустилася зі 116 місця на 126 і опинилася між Алжиром й Гондурасом у щорічному

рейтингу світового індексу свободи преси, складеного міжнародною організацією «Репортери без кордонів». Україна відзначається найгіршим становищем ЗМІ від часу Помаранчевої революції 2004 р., хронічно високі рівні насильства щодо журналістів досягли нового піку, а безкарність за це залишалася повною [208].

Отже, як відається, основними соціетальними проблемами, які впливають на стан рівня політичної мімікрії на сучасному етапу трансформаційних процесів в Україні є:

- зловживання політичними свободами, відсутність демократичного контролю та безкарність влади;
- відсутність механізмів забезпечення балансу інтересів груп населення;
- повернення до міфологізму і державному міфотворенню, особливо в контексті проголошених реформ;
- формування квазіопозиційного протистояння, квазіантагонізм між представниками малого та середнього бізнесу (опозиційне ядро) і представниками великого бізнесу (олігархи) і держави, що захищає їх інтереси;
- зловживання і маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства — рівень усвідомлення ціннісних розбіжностей між регіонами і спільнотами нашої країни коливається від фактичного невизнання цього факту до соціальної поляризації — поділ країни на «своїх» і «чужих», «хороших» і «поганих»;
- громадянська недовіра, дистанціювання громадян, внаслідок розчарованості та психологічної втоми від політиканства, їх капсулювання в мікросередовищі сімейно-родинних, дружніх відносин, які містять достатньо високий рівень довіри, соціально-психологічної та моральної підтримки. З одного боку, це дає можливість підтримувати стабільність суспільства, а з

іншого — стає перешкодою для розвитку демократичних інституцій та діалогу суспільства і влади;

— амбівалентність (двоїстий стан) державно-управлінської діяльності, наслідком якої є ситуаційний характер поведінки, висока інформаційна залежність людей (54,75% — за даними моніторингу соціетальних змін [224]), до якого додаються також психопатологічні неврози і моральна втома від результатів дії влади.

3.2. Створення ефективної моделі демократичного політичного дискурсу як засобу протидії політичній мімікрії

Як було визначено у попередніх розділах дисертаційного дослідження, здатність до мімікрії — універсальна складова суспільного буття. Мімікрійна поведінка у своїй сутності передбачає родову властивість людини ідентифікувати себе з конкретними соціально-психологічними типами, яким відповідають певні соціальні статуси та символи (вербальні гасла, елементи й атрибути одягу, інтер'єру, поведінкові стереотипи тощо). Ідентифікація — це початковий і визначальний етап підготовки та здійснення процесу мімікріювання, який продовжується доти, доки у його суб'єкта є потреба маскуватися, щоб у такий спосіб досягти мети — виживання або успіху, гараздвання. Пристосування, солідарність, підпорядкованість створюють умови для соціалізації і самореалізації людини. Але до межі, за якою мімікрія руйнує людську особистість. У процесі суспільної трансформації ціннісні орієнтації українських громадян перебувають у стані суттєвих змін, що виражається в наявній індивідуалізації особистісної поведінки, яка, нажаль, позбавлена духовного наповнення.

У політиків — у посиленні розриву між декларованими суспільними цінностями та реалізованими в практиках поведінці, мімікрійних практиках для досягнення життєвих цілей, зниженні почуття відповідальності за наслідки своїх дій, прагненні відкласти вибір життєвих цінностей на майбутнє, бажанні отримати неадекватну винагороду за свій трудовий внесок. Поведінковий аспект політичної мімікрії уможлиблюється завдяки таким поняттям, як маскування, імітація, соціальна роль-маска та імітаційна рольова гра.

Яка засоби існують для визначення політичної мімікрії? Одне — це поведінковий аспект політика-мімікранта. Інше — це те, що говорить політик, окреслюючи власну позицію і репрезентуючи себе певним чином. Третє — це співвідношення його політичної поведінки із тим образом, іміджем, репутацією які представляють політика та його позицією. Отже, сама по собі політична поведінка без співвідношення з його позицією, яку він висловлює стосовно того, або іншого політичного явища, не дозволяє стверджувати про ступінь його політичної мімікрії, тому що сама по собі політична мімікрія — це певна форма неузгодженості між словами, думками, мотивами якоїсь особистості та його конкретною поведінкою. До того ж мімікріювання, увійшовши у фазу практичної реалізації, набуває безперервного характеру, хоча його тривалість може визначатися виключно й самим мімікріантом.

Таким чином, як уявляється, посередником між політичною діяльністю політика та його справжніми мотивами, бажаннями та цілями може бути політичний дискурс (в широкому та й вузькому розумінні цього терміну), завдяки якому можна простежити за думками та фіксувати конкретні висловлювання політика, в яких він презентує власне бачення до політичних подій і конкретних моментів.

Саме розвиток демократичного політичного дискурсу та формування його ефективної моделі, на погляд дисертанта, слід вважати важливим засобом протидії й подолання в кінцевому підсумку політичної мімікрії. В чому полягає його роль та значення в контексті дисертаційного дослідження?

Термін «дискурс» сьогодні використовується по відношенню до найрізноманітніших сфер людської діяльності (дискурс ЗМІ, постмодерністський, політичний дискурс тощо). У всіх культурах розвивається сфера політичного дискурсу, яка є ареною прояву універсальних стратегій агресії і примирення в дискурсивних практиках, пов'язаних з поділом, затвердженням і проявом влади. Дискурсивна сфера має особливості як з точки зору типового набору для певної культури, так і з точки зору її мовної реалізації. Наприклад, американський політичний дискурс включає такий традиційний жанр, як «суботнє звернення президента» (фактично, різновид політичної молитви, яка має на меті об'єднання нації, підтвердження влади та національних символів) [79].

Для українського політичного дискурсу подібні регулярні президентські виступи не характерні. У той же час виділяється жанр «новорічного звернення президента», в якому концептуальний зміст по функціях і засобам їх виконання зіставлено з вищезазначеним американським. Сучасний політичний дискурс зберігає характерні риси публічної мовної діяльності цього типу, які склалися на пострадянському просторі в 90-х рр. ХХ ст.: активність негативної оціночної номінації, заздалегідь заданий характер оцінок, різноманітна маніфестація впізнаваних адресатом оцінок, переважання інтерпретації тощо [207].

Однак багато що змінилося, оскільки сьогодні визначається змістовна структура безлічі політичних сил. Це і багато іншого розташувало названі вище ознаки політичного дискурсу в контекст розуміння сутності політичної мімікрії, а також додало ряд додаткових характеристик з метою визначення

його оптимальної моделі для подолання політичної мімікрії в українському суспільстві.

Коли розглядається модель саме демократичного політичного дискурсу в контексті дослідження, то, насамперед, мається на увазі формування опозиційного демократичного політичного дискурсу, тому що основу сучасного політичного дискурсу становить безперервний діалог-двобій між «партією влади» і опозицією [261, с. 31]. Тому слід звернути увагу на таку важливу проблему реалізації політичного діалогу, як стан із свободою слова в Україні.

Як приклад, фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 22 травня по 3 червня 2013 р. провів опитування журналістів «Стан свободи слова в Україні». Усього було опитано 52 журналісти: 30 із Києва та 22 з інших регіонів. Стан свободи слова в Україні опитані журналісти оцінили в 3,8 бали за 10-бальною шкалою. Порівняно з 2012 р. оцінка стану свободи слова знизилася (в 2012 р. — 4,5 бали) і відповідає рівню 2010 - 2011 років (у 2011 р. — 3,7 бали, у 2010 р. — 3,6 бали). У 2007 та 2009 рр. експерти оцінювали стан свободи слова в 5,9 бала, а в 2005 р. у 7 балів. При оцінці сучасного стану складових свободи слова в Україні за 5-бальною шкалою, де «1» означає вкрай поганий стан, «5» — дуже добрий, жодний показник не набрав більше ніж 3,4 бали. Найгірше оцінили економічну самодостатність медіа (1,6), незалежність діяльності журналіста від тиску власників (1,7) та незалежність медіа від важелів економічного тиску (1,8). Найвище оцінили: запит у суспільстві на вільні незалежні ЗМІ (3,4) та законодавче забезпечення свободи слова і незалежності медіа (3,3) [200].

Серед основних чинників, які заважають забезпеченню свободи слова та преси в Україні, журналісти зазначили позицію власників ЗМІ, які використовують їх для забезпечення власних інтересів, та економічну неспроможність, збитковість ЗМІ [200].

Опозиція «свій—чужий» в політичному дискурсі має універсальний характер і завжди організовується на жорсткій аксіологічній основі: «свій» розташовується на шкалі «добре», «правильно», «чужий» — на шкалі «погано», «неправильно», що цілком відповідає сутності влади. На певному етапі боротьба за владу може стати чи не основним видом політичної діяльності і складати основу політичних комунікацій, і такий стан справ народжує нові конфігурації розподілу «свого» і «чужого» здебільшого на підставі біполярного типу оцінки. Але проблема полягає якраз в тому, що політична мімікрія в цілому і мімікрійна поведінка конкретних політиків суттєво корелюють цю аксіологічну шкалу. Причому завдяки політичній мімікрії форма залишається незмінною, а наповненість видозмінюється. Самий по собі політичний дискурс не виявить ознаки політичної мімікрії, якщо не буде істино відомо «хто є хто».

Отже, коли говориться про ефективну, демократичну модель політичного дискурсу, то слід зауважити, що цю демократичність повинні внести, насамперед, незаангажовані засоби масової інформації. Тобто, ретранслятором опозиційного дискурсу є видання з різко вираженою політичною орієнтацією. Але такі видання й активізують увагу до тієї чи іншої інформації, блокують її, або довільно спотворюють інформацію іншого роду. Інформаційним посередником якогось повідомлення, формованого в рамках опозиційного дискурсу, є певні політичні сили, мета яких «відфільтрувати» інформацію і відповідним чином інтерпретувати її.

З іншого боку, слід зазначити також і те, що найефективнішим механізмом трансляції інформації про діяльність влади, про можливості співпрацювати з нею — є громадські організації, які здатні забезпечити ефект реального залучення громадян до процесів ухвалення політичних рішень. Для визначення рейтингу розвитку громадянського суспільства зарубіжні експерти беруть до уваги: кількісне зростання неурядових організацій

України (НУО), їхню організаційну спроможність та фінансову стабільність, правове та політичне оточення, в якому вони функціонують, розвиток незалежних професійних спілок, рівень участі груп захисту інтересів у політичному процесі.

Показово також, що рейтинг розвитку громадянського суспільства Nations in Transit в Україні (2,75 бала) кращий або значно кращий, ніж в інших пострадянських країнах (окрім країн Балтії). Аналогічний показник за 2012 р. складає: в Азербайджані — 6,0 балів, у Білорусі — 6,25 балів, у Вірменії — 3,75 бали, у Грузії — 3,75 бали, у Казахстані — 6,0 балів, у Киргизстані — 4,75 бали, у Молдові — 3,25 бали, у Російській Федерації — 5,25 балів, у Таджикистані — 6 балів, у Туркменістані — 7 балів, в Узбекистані — 7 балів. Водночас в Естонії, Литві, Латвії, Словаччині, Чехії він складає 1,75 бали, у Польщі — 1,5 бали, в Угорщині — 2 бали [291].

Опозиційні сили, верстви суспільства, що стоять за ними, поділяються насамперед інформаційно — через різну інтерпретацію одних і тих же подій. При цьому дія прагматичних чинників на всьому просторі опозиційного політичного дискурсу підпорядковується універсальному комунікативному модусу — спонукати адресата до певної реакції на зміст висловлення [207]. Цілі опозиційного дискурсу — вплив, переконання, компрометація спрямовані на формування й підтримку певної ідеології, соціальних цінностей і виправдання «правил гри» політичної еліти, яка поділяє цю ідеологію.

Істотним сегментом опозиційного політичного дискурсу є етноцентризм: приписування собі (особливостям своєї культури, культурних традицій, мови) тільки позитивних рис іншим — тільки негативних. Семантика протиставлення активно експлуатується в політичному дискурсі як такому. В опозиційному дискурсі структури і прийоми протиставлення поповнюються за рахунок приховуваного, але доволі відомого політичного

опонента — узагальненого суб'єкта, що стоїть на іншій позиції. Мовні засоби пристосовуються до певного способу існування в системі політичних комунікацій. Вибір мовних засобів тими, хто намагається домогтися влади, рветься до неї, ґрунтується на правилах соціальної рецепції, так як підпорядковується інтенції викликати підтримку певного сегмента суспільства через чітку розстановку політичних сил.

Необхідна для опозиційного дискурсу розстановка сил підтримується завдяки прийому, який можна назвати жорстким поділом дефініцій. «Засвоїти слова, в яких представлено все те, що визнане групою, — значить отримати велику перевагу в боротьбі за владу» [89, с. 84]. Актуальні для певного етапу боротьби за владу слова з політичного лексикону починають виконувати роль ключових, навколо яких розгортаються політичні баталії.

Як приклад, наведемо такий факт. Сесія Луганської обласної ради направила на адресу Генеральної прокуратури і Комітет Верховної Ради з питань депутатської етики колективний запит з вимогою порушити кримінальну справу стосовно нардепа від ВО «Свобода» Ірини Фаріон «за фактом образи молоді Луганщини». На адресу обласної ради надійшло звернення від кількох депутатів облради, які повідомили, що після проведення акції «Молодих регіонів» в Луганську І. Фаріон назвала луганську молодь «ублюдками, виродками і недоучками» [121]. Депутати Луганської обласної ради вважають поведінку І. Фаріон неприпустимим і вимагають від ГПУ порушити кримінальну справу, а також домогтися розгляду даної проблеми в Комітеті ВР з питань депутатської етики.

Зло, в трактуванні пані Фаріон, послідовно втілюється в більшовиках, «владі Януковичів, Азарова і Тігіпка», «ліберальній п'ятій колоні» і сучасних комуністах. Такий світогляд привертає своєю зручністю. Удавана однозначність «чорного» і «білого» робить дійсність простою і зрозумілою: он «наші», ось «не наші», «наші» — це абсолютне добро, «не наші» — не

гідні жити. Але це саме та політична мімікрія, що гірше злочинства, тому що ідеологи на кшталт пані Фаріон можуть призначити ворогом абсолютно будь-якого, пославшись на «спадкоємність», історичний символізм або ще чогось [243]. Хоча, як свідчать факти, у свій час І. Фаріон була активним членом КПРС [259]. В результаті таких ось «ідеологічних» експериментів з історією в суспільну свідомість запускаються химери, викривлюють сприйняття реальності в результаті чого львів'яни починають ненавидіти луганчан за витівки більшовиків, а луганчани львів'ян — за витівки ОУНівців, при тому, що абсолютно більшість нині живих львів'ян і луганчан знають про ці події тільки з книжок.

Чи, наприклад, значну кількість новоутворень з коренем «євро» можна вважати одним з показників мімікрійного ставлення до проблеми євроінтеграції: «єврозаклопотані» політики, «євродеградація», «єврогордість», «європрорив», «єврочленство», «євроскептики» тощо. Подібне словоскладання саме по собі є носієм подвійної модальності (предметної, тобто об'єктивної, і оціночно-суб'єктивної), що обумовлює стислість висловлювання і дає можливість для реалізації будь-яких іллокутивних установок (іллокуція — мовленнєва дія, яка реалізує комунікативний намір автора) — від аналітичних резюме до дискредитуючого стану мовної гри смислами.

Опозиційний політичний дискурс також являє собою особливу сферу евфемізації. Евфемізм (грец. *ευφήμη* — «утримування від неналежних слів, пом'якшений вираз») — нейтральне за змістом і емоційно «навантаженні» слово або описовий вираз, зазвичай використовуване в текстах і публічних висловлюваннях для заміни інших, що вважаються непристойними або недоречними, слів і виразів [59]. Особливо у політиці евфемізми часто використовуються для пом'якшення деяких слів і виразів, з метою введення громадськості в оману і фальсифікації дійсності.

Евфемізми нерідко вуалюють, маскують суть явища, наприклад: «говорити неправду» замість «брехати», «лібералізація» цін замість «підвищення цін», «більш жорсткі методи допиту» замість слова «катування» і т. п. Комунікативні моделі опозиційного політичного дискурсу можуть бути описані передусім за ознакою оцінки, яка передається за допомогою специфічних мовних засобів і риторичних прийомів. Семантика оцінки (позитивної або негативної) виявляє основні установки політичної комунікації: вплив на ціннісну картину світу і маніпулювання громадською думкою.

У опозиційно орієнтованому політичному дискурсі евфемізми важко кваліфікувати як прояв політичної коректності, завдання якої — пошук способів мовних виразів, що не зачіпають почуттів і достоїнств людини. Однак, гідність політиків і політичних партій нерідко замінюється набором навіюваних громадській думці мімікрійних ознак, і конкуруючі сили воліють застосовувати сценарії, спрямовані на «пониження» іміджу. Евфемістичні висловлювання в політичному дискурсі найчастіше виявляються способом дискредитації опонента, внаслідок чого вони, по суті, стають дісфемізмами. Декодування евфемістичних висловлювань у політичному дискурсі вимагає від адресата в ряді випадків чималого когнітивного напруження. Ось, наприклад, як в одному з видань характеризується команда А. Яценюка.

«Партія нового кандидата в українські «месії» А. Яценюка називається, як відомо, «Фронт змін». Можна поставитися до цієї назви з гумором, оскільки ці «зміни» суспільство вже проходило багаторазово. А все тому, що знає, яких «чесних і порядних» людей закликає Арсеній Петрович у свою фракцію в Київграді.

Перший потенційний кандидат у «Фронт змін» у Київграді — якийсь (тут і далі слово виділено автором — А. Бобрук) Кононенко Ігор Віталійович. Прийшов у столичну владу в команді Блоку Леоніда Черновецького. Другий

потенційний кандидат у столичний «Фронт змін» — *якась* Галина Герега. Пройшла в Київраду від шарашкіної контори під назвою «Громадський актив Києва». Відома більш широко як співвласниця мережі будівельних гіпермаркетів «Епіцентр К». Наступний потенційний клієнт Яценюка — *якийсь* Сергій Іванович Березенко, всього лише 1984 року народження, екс-начальник Головного управління у справах сім'ї та молоді Київської міської державної адміністрації. Березенко — племінник лідера УРП «Собор», народного депутата України від НУ-НС Анатолія Матвієнка ... Що об'єднує всіх цих перерахованих вище політиків? Та багато чого. Політичне хамелеонство ... » [179].

Стилістичний компонент значення мовної одиниці в політичному дискурсі тісно пов'язаний з соціальним. Політичний опозиційний дискурс не має ознаки табування. Не випадково майже повна відсутність у ньому «пробачливих» лапок як знака відстороненості від ненормативного слововживання. На евфемістичних висловлюваннях в опозиційному політичному дискурсі найчастіше ґрунтується риторичний прийом іронії. Іронія проявляє діалогічність структури думки мовця і здатна якісно змінити значення слова. Через іронію вибудовується драматургія стосунків з опонентом як носієм позиції. Іронія виявляється текстовою категорією, специфікує опозиційний дискурс. Людина з жорсткими, авторитарними установками може дозволити собі іронізувати над чимось чи над кимось. Але як правило, це злі жарти, що принижують гідність іншої людини (згадаємо «гумор» Сталіна).

В опозиційному дискурсі оціночні номінації можуть вибудовуватися за принципом висхідної градації, в тому числі розгорнутої в метафоричний образ: «Те, що насправді відбувається у вищих ешелонах влади України, можна назвати розбрід і хитання, а простіше — сутичкою бульдогів». Колись

глибокодумні опоненти і лояльні публіцисти називали наш політикум «серпентарієм». Але сьогодні це звичайний свинарник...» [207].

Таким чином, уявлення про політику як про театр займає міцне місце в системі політичних метафор, створюваних будь-якого роду опозицією, ще й тому, що концепт театру як гри, містифікацій дає можливість звертатися до безлічі реалій політичної мімікрії, до прецедентним фактам й іменам, політичної афористики, тобто до усього того, що може оцінювати «інших» собі на користь. Характерна для опозиційного дискурсу витончена гра смислами може організовуватися шляхом конвергенції — сходженням в одному місці тексту пучка прийомів в єдиній стилістичній функції — негативно оціночної. Підтвердження цієї позиції можна знайти в будь-якому опозиційному політичному дискурсі.

Якщо говорити про необхідність створення ефективної моделі демократичного політичного дискурсу з метою подолання політичної мімікрії, то слід визначити особливу роль засобів масової інформації (ЗМІ) в цьому процесі.

Широко відомо, що комунікація між владою і громадянами найчастіше опосередковується діяльністю ЗМІ, тобто сучасна політика поступово стає медіаполітикою, набуває рис медіа комунікації, що характеризує її як більш оперативний і водночас епізодичний спосіб підтримки контактів влади з громадянами. Отже, професійно побудована медіакомунікація свідчить про перехід суспільства до нової форми його синтезу з державою. По суті, ми маємо справу з медіаполітичною організацією влади, якій властива політична культура «нового зразка». При цьому медіапримус стає елементом проектного правління, засобом втілення консенсусної політичної інженерії, а за змістом — формою інформаційно-комунікативного завоювання і управління масовою свідомістю [49, с. 314]. Управління інформаційними потоками в сучасному світі — суттєвий чинник завоювання та утримання

влади. Публічне протиборство відноситься до числа інформаційних ризиків, це особливий режим управління громадською думкою і свідомістю, покликаний забезпечувати контроль за сприйняттям динамічних процесів в соціально-політичній сфері.

Тому відразу підкреслимо ту очевидну логіку, що засоби масової інформації, щонайменше обов'язково повинні бути не заангажованими, а опозиційність їх безумовно повинна бути справжньою, бо саме за цієї важливої умови є сенс говорити про унеможливлення проявів політичної мімікрії політичних акторів. В опозиційних ЗМІ є можливість використовувати семантичні реєстри, що позиціонують політичних діячів у повній відповідності з дискурсивними стратегіями опозиційної комунікації: «газовий метелик», «фурія Помаранчевої революції» (про Ю. Тимошенко), «грузинський кум Ющенко», «тбіліський намісник Вашингтона», «головне грузинське горе» (про М. Саакашвілі), «Пан-Руки-Які-Ніколи-Не-Крали» (про Ющенко), «термінатор» (про Луценка). Всі перифрази, що стосуються персоналій політикуму, являють собою заміни дисфемістичного характеру. Такий спосіб номінації перетворює його в суттєвий ресурс політичної оцінки.

Стандартні форми набули особливого поширення в телевізійних новинах, враховуючи їх складність з технологічної точки зору (і, отже, необхідність тісної координації дій різних працівників) і наявність візуального ряду (і, отже, необхідність утримувати увагу глядачів на запропонованому сюжеті). Проте на телебаченні ці форми не «впадають у вічі» і не заважають відбиттю реальності у природний спосіб — візуальні засоби від графіки до зміни кута зйомки дають змогу урізноманітнити ту чи ту форму. Проте у газетах використання цих форм часто є очевидним: подання інформаційних матеріалів під спільним заголовком, застосування риторичних порівнянь і протиставлень, історичних та інших метафор («Ю. Тимошенко — це Гітлер в спідниці» [147; 271]), приховані оцінки

реальності, загальний тон статей, лексичні прийоми — застосування «ярликів» на зразок «борець за свободу», «терорист» або «повстанець» — та граматичні конструкції (використання активних і пасивних зворотів для окреслення, хто є агресором, а хто просто захищається або відповідає на агресію) тощо [98].

Сьогодні саме електронні ЗМІ за незначний час створили в масштабах суспільства динамічну гнучку систему політичної комунікації. Практичний досвід показав їх здатність підтримувати осмислені інформаційні контакти еліти і громадян, створювати такі комунікаційні канали, які були засновані, з одного боку, на політичних відчуттях, а, з іншого, — задовольняли потреби правлячих кіл у виконанні функцій з керівництва суспільним розвитком і об'єднання населення. Насамкінець, технотелемедіумам вдалося інституалізувати нову інформаційну вертикаль у суспільстві, що цілком відповідає завданню підтримки стабільності в суспільстві [49, с. 311].

Найбільш авторитетним джерелом інформації 35,3 % українських користувачів вважають онлайн-ЗМІ. Такі дані містяться в результатах онлайн-дослідження, проведеного компанією iVOX за замовленням «AİN». Майже 9 % користувачів найбільше довіряють записам у соціальних мережах. Але найправдивішими джерелами інформації, на думку українців, є пошукові системи — їм довіряють майже 40 % респондентів [99].

Звичайно за умов різноманітності джерел інформаційного простору еліта вже не може претендувати на унікальність своїх ідейних продуктів, які традиційно були основою інформаційних зв'язків з населенням. Таким чином, і еліта змушена вдаватися до нових способів комунікації з громадянами. Тому комунікація влади і громадян, побудова потужної інформаційної вертикалі починає складатися у процесі не звичайного зіткнення цілеспрямованих потоків повідомлень і знань, але й з врахуванням

особливого характеру розповсюдження інформації саме в масовому суб'єкті [49, с. 310].

В плані дослідження особливостей політичної культури й застосування засобів мімікрійної поведінки суб'єктів політики, досить вдалим є приклад політичної комунікації в розвинених країнах, де президент не може запровадити жодну ініціативу, якщо за цим не стоїть консенсус суспільства, тобто політик здійснює такі заходи і кроки, які потрібні і підтримані суспільством. Іншими словами, владна еліта повинна працювати в таких умовах, коли функціонує досить багато активних протидіючих структур, з якими постійно потрібно підтримувати зв'язок, звітувати щодо результатів діяльності. Такими протидіючими структурами або гравцями у політико-комунікаційному просторі є: сильна опозиція, незалежні ЗМІ, активне населення з високим рівнем культури і свідомості та ін. Тому, отримавши підтримку громадян, владна еліта «не відпочиває», а продовжує розв'язувати протиріччя з іншими політичними суб'єктами [49, с. 315].

Наприклад, під час політичної кризи наприкінці 90-х років ХХ ст., викликаній нечуваним секс-скандалом у Білому домі, республіканці всіляко намагалися привернути увагу громадськості до особистих рис Президента: поставити під сумнів його чесність та правдивість (згодом, на листопадових виборах, ці спроби обернулися проти самих їх ініціаторів), демократи ж, навпаки, прагнули відволікти увагу електорату від особистих «слабкостей» Білла Клінтона, наголошуючи на його досягненнях у сфері економіки та зовнішньої політики. Коли публіка усвідомлює, що ті чи ті партії особливо сильні в одних питаннях і відверто слабкі в інших, то, як свідчать дослідження, селективний добір засобами масової інформації питань для висвітлення може певним чином, навіть ненавмисно, впливати на результати виборів.

Оскільки люди не можуть звертати і не звертають увагу на всю інформацію, яку вони отримують, їх оцінка ефективності діяльності політиків, в тому числі вдавання до політичної мімікрії, зазвичай будується на підвалинах аналізу кількох головних тем та евристичних схем. У такий спосіб добір засобами масової інформації певних питань для висвітлення у новинах впливає на критерії, за якими виборці, наприклад, оцінюють роботу уряду: «якщо телебачення робить наголос на матеріали, присвячені питанням національної оборони, люди оцінюватимуть ефективність роботи президента переважно за тим, як він, на їхню думку, забезпечує стан національної оборони; якщо перевага віддаватиметься матеріалам, що стосуються рівня інфляції, люди оцінюватимуть президента за тим, наскільки він здатний із нею впоратися й утримувати ціни на низькому рівні тощо» [220].

Чесність, порядність, незаангажованість журналістів, тобто, людей, які займають опосередковану ланку між істинністю інформації та рівнем її подання — посідають важливе місце в демократичній моделі політичного дискурсу в контексті унеможливлення політичної мімікрії політиків. Форми подання інформації сприяють створенню значень, що самі по собі не «закладені» у згадуванні події. Навіть у «найоб'єктивніших» інформаційних повідомленнях подіям повинно бути надано певне значення шляхом постановки їх у рамки відповідного контексту.

Як і представники інших літературних жанрів, журналісти і їхня аудиторія мають взаємно задовольняти певним умовам: говорити однією мовою; оперувати однаковим набором культурних концепцій та уявлень з приводу того, що існує, а що ні, що є добро, а що є зло, та що із чим пов'язано. Безумовно також, що на перший план виходить відповідальність журналіста перед засновником (власником) видання, радіостанції чи телеканалу. Що стосується відповідальності перед читачами, то тут простежується цілком логічна зв'язок — від думки споживачів

інформаційних послуг, їх відгуків залежить популярність, імідж, місце журналіста і його роль в редакції, а в кінцевому результаті і заробіток [156].

Наприклад, у «сучасній Росії більше немає такої професії, як журналістика» [173]. Цей сумний діагноз визначила людина, у чий компетенції в цьому питанні сумніватися не доводиться — генеральний секретар Союзу журналістів Росії І. Яковенко. За його словами, в нинішніх російських умовах, те, що прийнято називати журналістикою, насправді є пропагандою. Під пропагандою керівник професійного об'єднання журналістів увазі ретрансляцію через ЗМІ «генеральної лінії партії та уряду» шляхом розміщення на телеканалах і в періодичних виданнях матеріалів позитивно оцінюють будь-які дії керівників держави, і, відповідно негативно, всіх, хто є противниками чинної влади.

За даними, наведеними Яковенко, обсяг матеріалів пропагандистського спрямування у випусках новин на федеральних телевізійних каналах за останні роки неухильно збільшувався. Якщо в 2000 р. пропагандистські матеріали займали близько 20 відсотків новинного телефіру, то в 2004 р. їх частка зросла до 47 %. Восени 2007 р., перед виборами до Держдуми п'ятого скликання, рівень пропаганди на ТБ досяг рекордних 96 %, а зараз стійко тримається в районі 90 % від усіх новинних сюжетів, присвячених внутрішній політиці в Росії. «Поле політичної журналістики в Росії міцно захоплене пропагандою, — заявив Яковенко. — А логіку пропаганди найкраще сформулював Йозеф Геббельс, який сказав, що чим жахливіше брехня, тим правдоподібніше вона виглядає» [173].

На думку А. Костирєва, сьогодні в Україні лишається гострою проблема вибору механізмів для організації відкритого комунікативного дискурсу як засобу демократизації та консолідації суспільства. Аналіз тенденцій розвитку відносин між владою, засобами масової інформації, їх власниками та громадськістю свідчить, що застосування ліберально-

ринкових інструментів для трансформації тоталітарної моделі не змогло повною мірою забезпечити виконання українськими ЗМІ функції ефективного каналу політичної комунікації. Використовуючи західний досвід та враховуючи особливості функціонування вітчизняних ЗМІ, можна зазначити, що в сучасних умовах в якості орієнтира слід розглядати соціально-відповідальну модель взаємодії політичної та медіа систем, яка відповідає потребам і політичній культурі українського суспільства [92].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що, з одного боку, сконструйоване публічне видовище і сформовані механізми політичного спектаклю, що транслюються ЗМІ, можуть сприяти поширенню і закріпленню політичної мімікрії політичних акторів, але з іншого боку, вони апелюють до ціннісних орієнтирів мас й до їх політичної культури та свідомості. Тому й медіаполітика може розвиватися тільки в культурному просторі, де класові і групові конфлікти не викликають у людей різких сенсоорієнтаційних суперечностей. Цікаво, що така декоративна репрезентація владних відносин неминуче створює й ефект неполітичного, не ідейного, а життєвого, примітивного розуміння політики [217, с. 68].

Нажаль, українські ЗМІ не виконують завдання з організації діалогу в суспільстві, не формують порядок денний питань для обговорення. Щоб це робити, замало індивідуальної сміливості журналіста. Потрібен відповідний інформаційний простір, що складається таких телеканалів, радіостанцій та інших медіа, готових транслювати не прес-релізи про покращення, а свіжі ідеї та критичні погляди [215].

Отже, ефективна модель демократичного політичного дискурсу, як засобу протидії політичній мімікрії в українському суспільстві, повинна містити на погляд дисертанта, що принаймні, такі складові як:

— наявність реально існуючої, дієвої і впливової політичної опозиції;

— налагоджену систему політичного діалогу, як способу публічного висловлення політичних поглядів, думок, оцінок, стилів політичного мислення суб'єктів, який загалом є визначальною умовою розвитку демократичної політичної системи, так як відображає багатопартійну систему суспільства. У процесі політичного діалогу можна розрізнити лояльні і нелояльні, мімікрійні прийоми проведення суб'єктами політики тощо [175];

— наявність демократичних, незаангажованих засобів масової інформації, різноманітність джерел інформаційного простору;

— розробити та ввести в дію демократичні механізми регуляції і саморегуляції ЗМІ;

— завершити роздержавлення засобів масової інформації шляхом запровадження системи громадського телебачення та радіомовлення; забезпечити демонополізацію ЗМІ, засобів їх виробництва, доставки (трансляції) та технічного обслуговування за допомогою громадських, в тому числі й міжнародних фондів підтримки незалежних засобів масової інформації;

— сприяти прискореному розвитку національної складової мережі Інтернету;

— журналістів із власною позицією і незалежними політичними поглядами, які об'єктивно й не заангажовано подають інформацію;

— відповідний рівень політичних знань громадян, їх активістську політичну культуру та активну громадянську позицію по відношенню до дій влади.

3.3. Розвиток політичної культури як основа подолання політичної мімікрії в українському суспільстві

Піднімаючи питання про можливі шляхи викорінення політичної мімікрії, ми повинні ще раз усвідомити наступні позиції.

По-перше, мімікрія як соціальне явище не є родовою властивістю людини, а, за словами А. Лобанової, експлікується нами як одна із ситуативних (історичних) модифікацій «хитрості розуму», яка поєднує в єдине ціле хитрість розуму (як родову характеристику людини) і специфіку її прояву в критичних, складних, небезпечних для людини умовах або в ситуаціях, що уможливають досягнення нею успіху, гараздкування. «Хитрість розуму» пов'язує мімікрію з адаптацією в усіх її проявах, а здатність людини до мімікріювання лише побічно, опосередковано, модифіковано пов'язується з її сутністю [110].

По-друге, як представляється, політична мімікрійна поведінка породжується саме відповідною політичною системою та політичною культурою суспільства попри те, що існують також і генетично-психологічні основи розвитку особистості поза політичною системою і владою, де «людині іманентно властива розумова здатність відшукувати різноманітні шляхи для пристосування в природному та соціальному (як у небезпечних, так і цілком сприятливих) середовищах» [117].

Як зазначав К. Гаджієв, «...будучи вираженням колективного... культура включає в себе спосіб життя народу, структуру і рівень матеріальних і духовних інтересів та потреб людей, рівень освіти, системи моральних норм поведінки» [32, с. 129]. Разом із тим, слід погодитися із українським науковцем І. Вороновим у тому, що «культура завжди є національною, оскільки в ній тісно поєднуються національне і загальнолюдське. З кращих досягнень усіх національних культур складається

єдина загальнолюдська культура» [31, с. 290].

Деякі автори прирівнюють її й до «політичної етики», тобто поведінки політиків у тій чи іншій ситуації [35]. Тобто, безперечним є те, що політична культура українських громадян — це та загальна основа, яка дозволяє аналізувати діяльність політичних лідерів і партій й одночасно оцінювати їх поведінку (в тому числі й мімікрію). Слід, отже, припустити, що прояви політичної мімікрії, до якої вдаються політичні діячі, знаходяться у безпосередній залежності від стану політичної культури громадян. Однак, безперечним є і те, що цей підхід є занадто однобічним, тому що до політичної мімікрії можуть вдаватися й пересічні громадяни. Але якщо громадяни вдаються до політичної мімікрії завдяки об'єктивним обставинам, які вже склалися (тут можна говорити про політичний режим в цілому, про конкретну політичну силу та її ідеологію, яка не до вподоби громадянам тощо), то політична мімікрія представників влади, формує те загальне тло політики, яке існує в державі. Від ступеня політичної мімікрії представників політичної еліти, її «технологічного оформлення», особливо в період виборчих перегонів, залежить вибір громадян, який безпосереднім чином буде впливати на майбутнє суспільства. Отже, навіть в якості гіпотези дослідження слід припустити, що чим вищим буде рівень політичної культури у суспільстві, (а це повинна бути, безперечно, культура саме активістського типу за відомою класифікацією), тим менше проявів політичної мімікрії буде серед представників вищих ешелонів влади.

Вибори Президента України у 2010 р. засвідчили, однак, не тільки наявність, а й глибоку укоріненість політичної мімікрії в українському істеблішменті, оскільки провідні політики висловлювали абсолютно протилежні судження стосовно фактичного економічного стану України, й тільки після виборів можна було з'ясувати, хто з них говорив правду, а хто вводив громадян в оману. Але в цілому фактично всі учасники виборчого

процесу демонстрували елементи політичної мімікрії. Варто зазначити безпідставно амбітні соціальні плани, якими рясніли програми більшості кандидатів у президентській кампанії 2010 р., які були досить дивними з огляду на те, що відповідно до чинного законодавства Президент не наділений достатнім обсягом повноважень для їх реалізації [26].

Практика президентських 2010 р. й парламентських виборів 2014 р. підтверджує й той факт, що населення найчастіше орієнтується саме на особистісні характеристики політика. Це пояснюється тим, що, з одного боку, їх пересічному виборцеві простіше зрозуміти й уявити, а ніж розв'язання якоїсь складної проблеми. Вони містять емоційний компонент і тому легко проникають в масову свідомість.

На думку Т. Кузьо, основи домінантної політичної культури українського суспільства, були закладені в останні дві декади існування СРСР. В «епоху стагнації», що припала на правління радянських лідерів Л. Брежнєва і В. Щербицького. За його словами, — «комуністична ідеологія звелася до трьох речей: кар'єризму, цинізму і хамелеонства. Ці явища витворили культуру аморальності, байдужості до людини, жадібності та сформували еліти, котрі розглядають народ як «гарматне бидло» [225].

Громадянам доволі важко визначити мімікрійну поведінку та інтриги політиків, оскільки ЗМІ, зазвичай заангажовані, пропонують дозовану інформацію для того, щоб вони повірили у «чесність» намірів того чи іншого політика. У такій ситуації, на думку А. Лобанової, формується ще одна конфігурація нерівностей: між політичними акторами-мімікріантами й електоратом, яка стосується неоднакового доступу до правдивої інформації стосовно ціннісних орієнтацій політиків. Виборці впевнено обирають, на їх погляд, найбільш «чесний» варіант з інших «чесних», тоді як усі вони є імітаціями, підробками, і жоден з них не має під собою справжнього — чесного підґрунтя [110].

Наприклад, Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) на позачергових парламентських виборах 2007 р. отримав більше 30 % голосів виборців завдяки передвиборчим обіцянкам Ю. Тимошенко. Це стосується і переходу з 1 січня 2008 р. на професійну армію, і виплати заощаджень колишнього Ощадбанку. Як відомо, вони не були виконані. Однак, це було приховано за красивими обіцянками Ю. Тимошенко: «Кожна виборча кампанія ставить на меті щось пообіцяти людям... Безумовно, всі розповідатимуть, як вони красиво подолають кризу після того, як прийдуть до влади... Я під час цієї виборчої кампанії планую звітувати, а не обіцяти. Я проходитиму по кожному пункту і розповідатиму, що зроблене і що зараз робиться» [148]. Але за політичні обіцянки й навіть дії українські політики, на жаль, юридичної відповідальності не несуть.

Досить часто політик для посилення власної репутації «мімікрує» під репутацію інших лідерів. Тому кабінети державних чиновників прикрашають портрети президентів, а у виборчій кампанії кандидати в президенти намагаються оточити себе знаменитостями.

Наприклад, лідер жіночого департаменту вінницької організації партії «УДАР Віталія Кличка», кандидат у депутати по виборчому округу № 11 Л. Станіславенко стверджує: «Треба голосувати за ту партію і її кандидатів, які здатні на реальні зміни. Нашому лідеру Віталію Кличку не потрібно йти у політику, щоб потім грабувати... у нього є світова репутація, і він її не зруйнує. Він — самодостатня, чесна і благородна людина. Я — також» [42].

Ринат Ахметов мав у суспільстві, особливо у помаранчевому таборі, суто негативну репутацію людини, яка нажила свої неймовірні капітали незаконним, а за виразом декого — злочинним шляхом. Репутація Ахметова надовго здавалася «заплямованою». Та обрання його народним депутатом України, а потім постійна інформація про контакти Секретаріату Президента України з Ахметовим, сенсаційна поїздка В. Ющенка, котрий сам сів за

кермо, до будинку Ахметова, в якому вони наодинці провели пару годин і про щось довго говорили, призвела до того, що репутаційні оцінки Ахметова почали потроху змінюватися.

Паралельно цьому, потужна підтримка, на грані культу особи, яку має Ахметов на Донеччині, як людина, що створила потужний футбольний клуб та стала головним спонсором регіону, призводить до того, що сьогодні в Україні майже не лунають негативні іміджеві оцінки особи та діяльності Ахметова, а його самого все частіше іменують у пресі шанобливо — Ринатом Леонідовичем [187]. В. Пінчук також уже зробив чимало, щоб сприйматися на рівних із цивілізованим бізнесом заходу – це й діяльність Фонду Пінчука, і організації Yalta European Strategy з просуванню України до Європи [34].

Повертаючись до політичної культури, як загальної основи подолання політичної мімікрії в українському суспільстві, доцільно поставити запитання: які ж конкретні чинники, «конструктивні параметри» політичної культури могли б сприяти унеможливленню політичної мімікрії?

По-перше, як видається дисертанту, — це конкретна політична участь громадян, в тому числі протестна участь, яка відображує ціннісні їх установки й одночасно демонструє відповідний рівень політичної свідомості і культури. І, насамперед, тут мається на увазі саме активістська політична культура, бо, виходячи з класичної характеристики, за умов «патріархальної», чи «підданської» політичної культури говорити про унеможливлення соціально-політичної мімікрії не варто.

З точки зору саме активної, протестної політичної поведінки громадян, сьогодні українське суспільство не є консолідованим, а після Помаранчевих подій – і політично активним. Його участь у політичних процесах обмежується відносно високою явкою на вибори (парламентські — близько 60 %) та спорадичними й розрізненими виступами проти окремих ініціатив влади, які торкаються переважно економічних інтересів (пільг) певних

соціальних груп [240].

Водночас, вибори-2012/2014 рр. супроводжувались очевидною активізацією громадських рухів і ЗМІ, спрямованою на забезпечення чесності, демократичності і прозорості виборчого процесу, а їх результати — засвідчили наростання в суспільстві протестних (у т.ч. радикальних) настроїв і запиту на позитивні зміни у країні. Результати виборів засвідчили, що суспільство певною мірою навчилося протистояти підкупу, залякуванню, силовому тиску з боку влади. Водночас, воно все ще не має імунітету від мімікрійних дій представників влади, які маніпулюють на чутливих темах — мови, національно-етнічної, релігійно-конфесійної, культурної належності, історичної пам'яті. Ці теми, що їх (з різною метою) використовують політики, здатні легко відволікти суспільну увагу від неналежних дій влади, спровокувати суспільні протистояння, під час яких, як правило, виграють політики — а не суспільство, влада — а не громадяни.

Переважна більшість громадян однак не готові до активного обстоювання своїх прав і свобод у разі їх порушення владними інститутами. Спостерігається схильність до примирення і вичікувальної позиції у сподіванні на те, що ці проблеми розв'яже політична опозиція, громадські організації, та інші, більш активні громадяни. Наприклад, факти свідчать, що сьогодні 27% киян, гідно з даними опитування Центру Разумкова, готові протестувати, якщо влада відмовиться призначити вибори міського голови Києва та Київської міської ради, 54,9 % мешканців столиці не готові, 18,1 % — не визначилися [17].

Проте висловлена готовність брати участь і власне участь — це різні речі. 27 % людей могли би вийти, але це залежить від дуже багатьох зовнішніх обставин. Вони зробили б це, якби ситуація розвивалась кардинально, рівень життя різко погіршився. Тобто четверта частина населення Києва, понад 500 тис. громадян, можуть вийти на вулиці через

вибори. Акція, у якій взяли б участь хоча б сто тисяч, була би дуже неприємною для нинішньої влади. В цілому, у разі значного погіршення умов життя вийти на вулицю з протестом виявляють готовність 50,1 % українців [240, с. 17].

Участь українців у політичному житті обмежується виборами. Будь-які затрати зусиль і часу в суспільстві із низьким рівнем життя відбувається за екстремальних умов. Тож 49,9 % не готових протестувати, як вважається — цілком нормальний показник. Ці люди швидше за все свій вільний час витрачають на те, щоб прогодувати себе і свою родину. Хоча, ймовірно, частина з тих, хто не визначився, також може взяти участь у масовому прояві невдоволення.

По-друге, це формування політичного критичного мислення громадян, що конкретно відображає їхню політичну свідомість і сьогодні, на погляд дисертанта, повинно стати важливою характеристикою політичної культури українського суспільства, насамперед, в контексті розпізнавання мімікрійної діяльності політиків.

Новація «критичне мислення» прийшла до нас зі США, де активно впроваджуються його рефлексивні начала, починаючи з другої половини минулого століття. Відомими є наукові праці таких дослідників критичного мислення, як М. Ліпман, Д. Клустер, Д. Халперн, А. Кроу-Халперн, А. Кроуфорд, К. Мередіт, С. Метьюз, Р. Пауль, Р. Стернберг, Д. Стіл, Ч. Темпл та ін. Самий термін «критичне мислення» – це умовна назва, яка закріпилася за науковим типом мислення для розв’язання нетривіальних практичних проблем.

Критичне мислення розглядається як науковий підхід до розв’язування широкого кола проблем – від житейських до професійних [228]. Так, професор Колумбійського університету (США) М. Ліпман розглядав критичне мислення як нагальну потребу для життя в сучасному світі,

оскільки це складене уміння дозволяє правильно розв'язувати широке коло практичних проблем у будь-якій професійній діяльності, в людських взаєминах (ситуації морального вибору), в науковій діяльності, в повсякденному житті тощо [288, р. 2]. Отже, критичне мислення розглядалось М. Ліпманом як навчання умінню розмірковувати.

Важливим є те, що саме критичне мислення — це вагомий чинник існування і формування демократичного суспільства, оскільки в демократичному суспільстві на перше місце виходить здібність та готовність оцінювати ситуацію критично, критичне мислення виявляється необхідною умовою досягнення успіху у вільному демократичному суспільстві. Цей факт визнавався філософами [68], економістами [132], педагогами [275].

Мислення вимагає зусиль, виборів, зважування доказів. Якщо цей процес розвинений недостатньо, то люди відчують труднощі в тому, щоб мислити самостійно. Вони не можуть оцінити ступінь переконливості доказів, зрозуміти, коли їх уводять в оману чи засоби масової інформації, чи політичні лідери, чи екстрасенси, чи виробники реклами, чи навіть власна пиха й гонор. Такі люди не знають, якого кандидата чи партію підтримати.

У зв'язку з цим потрібно вказати на концепцію громадянської культури, розроблену Сергієм Рябовим. Зазначимо, що культуру громадянськості дослідник розумів насамперед як «морально-духовний стан свідомості особистості, який ґрунтується на розумінні та відчутті свободи і відповідальності, вірі у суспільні цінності» [63, с. 9]. Громадянськість має глибокий емоційний вимір, пов'язана із почуттям суспільної солідарності та цінування суспільної злагоди. Такий стан формується на підставі досвіду співіснування громадою. Співіснування громадою означає «зорієнтованість суб'єкта суспільного життя не на боротьбу з іншими, а на співпрацю, здійснення спільних справ, шанування приватності, лояльність до чинного

ладу та критичність у ставленні до уряду, участь у розв'язанні спільних проблем, причетність до життя громади» [197, с. 8].

Громадянськими чеснотами є: законослухняність, відповідальність, соціальна і політична активність, толерантність. Когнітивний вимір культури громадянськості передбачає освіченість людей щодо своїх прав і обов'язків, власних інтересів і можливостей їхньої реалізації, проблем, що перешкоджають їх задоволенню і ресурсів, що можуть бути використані. Як неодноразово підкреслює С. Рябов, громадянин не бере участь у політичній боротьбі, однак звертається до влади у вирішенні нагальних для нього і громади питань.

Ураховуючи специфіку української політичної культури, дослідник наголошує на необхідності використати механізми цілеспрямованого впливу у формуванні громадянської культури — громадянської освіти, об'єктами якої і повинні стати зазначені вище цінності. У результаті громадянин повинний знати не тільки основні параметри функціонування суспільства і політичної системи, норм і правил, яких він повинний дотримуватися, а мати навички критичного мислення щодо оцінки політичних подій і навички самоврядування — вміти розв'язувати спільні проблеми.

Наприклад, в ході нещодавньої передвиборної кампанії один кандидат повідомив виборцям, що він проти корупції, забруднення навколишнього середовища, злочинності і бюрократів, яким занадто багато платять. Його мова була зустрінута гучними оплесками. Однак він фактично нічого не сказав. Точно так ніхто ніколи з нас не почує, щоб хто-небудь з кандидатів був за корупцію, забруднення навколишнього середовища, злочинність або високі оклади для чиновників. Виборцям потрібно було б попросити його назвати більш конкретні цілі і пояснити, як він збирається їх домогтися і звідки він візьме гроші на фінансування своїх проектів тощо.

Взагалі владі, що проводить справжні реформи, важко вигравати вибори. Вона розуміла, що проведення справжніх, болісних реформ обернеться для неї втратою захисту власного бізнесу. Тоді й почав формуватися «золотий закон української політики»: кілька років імітації роботи, далі — шквал передвиборчого популізму, перемога на виборах, а тоді — знову імітація політики та управління державою. Так виникло замкнуте коло української влади, де жонгливання темами на зразок мови, релігії, територіальної цілісності держави або ж взагалі доцільності її існування ставали нормою [163]. Апогей цієї імітації спостерігаємо зараз, коли Президент України В. Янукович заявив про саботаж славнозвісних реформ. Спочатку на гаслах економічного реформування виграються вибори, потім, кілька років громадян переконують, що реформи йдуть повним ходом, а коли стає очевидним, що нічого насправді не відбувається, оголошують, що реформи саботують чиновники-шкідники.

Тому стосовно теми наявного дослідження, критичне мислення фактично передбачає засіб визначення політичної мімікрії, що його суб'єкт має пересвідчитись у логічній досконалості, фактичній обґрунтованості та ціннісній доцільності будь-яких знань про суб'єкта політики та його дії, визначаючи, наскільки вони тотожні, або не тотожні завам конкретного політичного діяча, чи пересічної особистості. Ф. Станкато слушно зазначав, що критичне мислення — «це формулювання суджень відносно правдивості та реальності заяв або відповідей щодо розв'язання проблем» [294].

Важливим є питання про властивості критичного мислення. Тут необхідно встановити ознаки, які відрізняють процес критичного мислення від його антиподу — мислення догматичного [229]. Догматичному політичному мисленню, яке в цілому було притаманне радянському суспільству, й, фактично активно нав'язувалося владою, була притаманна некритичність (відсутність критики та сумнівів), консерватизм (нездатність

сприймати інформацію, що суперечить догмам), сліпа віра в авторитети. За словами О. Картунова, — «догматичне етнополітичне мислення культивується, перш за все, в закритих суспільствах з тоталітарно-авторитарними режимами» [77].

В науково-методичному посібнику «Критичне мислення: як цьому навчати» читаємо: «У нас ніколи не розвивали критичне мислення, а ті, хто мав його від природи і використовував, були під тиском цього режиму» [227, с. 20]. Справді, в радянські часи «критичне мислення» мало класовий характер і використовувалось дуже специфічно: лише до виявлення недоліків «капіталістичного світу». Освітня система піклувалась про виховання молодого покоління у душі догматизму, а тому ні про який дослідницький дух у радянській школі не доводиться говорити.

У свою чергу, догматичне мислення покоїться на сліпій відданості колись напрацьованим прийомам, способам пізнання та діяльності. Натомість для критичного мислителя характерна відкритість для сумнівів (пошук та усвідомлення суперечностей), самостійність та гнучкість (пошук нової інформації, нових прийомів пізнання та діяльності), пошук доказів та перевірка обґрунтованості будь-яких знань. Психологічно критичне мислення покоїться на прагненні до творчого пошуку, жадобі до знань.

Отже, критичне мислення — це мислення, що характеризується самовдосконаленням. Воно постійно відшукує проблеми (в той час як догматичне мислення їх не бачить), розв'язує їх, тим самим просуваючи суспільство до нових звершень. Затребуваність такого типу мислення зумовлюється особливостями інформаційного суспільства, яке характеризується змінами, що прискорюються.

По-третє, важливим елементом політичної культури українського суспільства повинна стати політична відповідальність як представників вищих ешелонів влади за свої обіцянки й дії, так і пересічних громадян.

Видається, що саме реально існуючий інститут політичної відповідальності буде певним гарантом унеможливлення майже тотальної політичної мімікрії, яку ми спостерігаємо в нашому суспільстві сьогодні. В цьому відношенні цікавою є й дисертаційна робота В. Торяника [232], в якій автор визначає сутність і механізм функціонування інституту політичної відповідальності за умов сучасної правової держави. Ним обґрунтовується сутність політичної відповідальності, яка полягає у застосуванні політичних санкцій до суб'єктів політики, що порушують політичні норми і домовленості та не дотримують взятих на себе політичних зобов'язань.

Погодимось з В. Торяник, який розкриває положення про те, що політична відповідальність державної влади перед громадянами є сукупністю легітимних політичних заходів, які забезпечують примус влади до виконання прийнятих зобов'язань і схвалених суспільством програм, а у поєднанні з політичною відповідальністю громадян перед державною владою вона є необхідним інструментом стабілізації політичних відносин. Цікавою є його думка, що у сучасній правовій державі діє презумпція політичної відповідальності народу, який не може існувати поза державно-організованим порядком, а всі громадяни певної держави колективно відповідальні за результати її дій.

Сьогодні політична відповідальність, як один із видів соціальної, а також її взаємозв'язок з іншими видами відповідальності та її іманентність, як категорії політико-владних відносин у політичному керівництві й державному управлінні, досліджуються в різних наукових працях [120]. Однак відзначимо, що, незважаючи на високу значимість цього поняття, воно ще не заслужило на пильну увагу політологів. Слід, насамперед, звернути увагу на вельми цікаву наукову роботу І. Кресіної та С. Балан [96], в якій досліджено природу феномена відповідальності. Детально проаналізовано політичну відповідальність як самостійний вид відповідальності в

дисертаційному дослідженні Т. Неприцької, розкрито моральний аспект її функціонування, особливості політичної відповідальності як формотворчої складової політичних цінностей української владної еліти [153].

Привертає до себе увагу фундаментальне дослідження Г. Малкіної, в якому проаналізовано та систематизовано політико-правові інститути політичної відповідальності в системі вищих органів державної влади в контексті президентської, парламентарної та змішаної республіканських форм правління [127]. Українські дослідники І. Кресіна, А. Коваленко, С. Балан, Ю. Барабаш, Н. Нижник, В. Плахотнюк також розробили окремі інституційні аспекти проблеми відповідальності влади, що знаходяться на перетині політичної та правової сфер, як то питання інституту імпічменту, парламентської відповідальності уряду тощо [71; 10; 154]. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади в розумінні юридичної відповідальності політичного характеру розглядалася у роботі В. Шаповала [258].

Безперечно, цікавою є робота Т. Бутирської, в якій зачіпається нагальна проблема відповідальності політиків за політичні обіцянки. Зокрема, слід погодитися з авторкою в тому, що «в Україні вкрай необхідно ухвалити закон про відповідальність за виконання політичних обіцянок, що зобов'яже політиків ставити перед державною службою реальні, а не популістські цілі» [24]. Ф. Рудич політичну відповідальність розглядає як різновид відповідальності соціальної, яка передбачає спрямування дій і побудову поведінки в рамках розуміння раціональності і логічності рішень, що приймаються, та їх наслідків [196, с. 157]. В свою чергу «загострення почуття відповідальності за доручену справу обумовлює здатність партійних і політичних керівників своєчасно виконувати поставлені завдання...» [233, с. 428]. Звідси очевидно, що відповідальність є соціально набутою

властивістю особистості, яка проявляється у її діяльності, насамперед у її вчинках.

Визначення рівня політичної відповідальності відбувається через оцінку прийнятих рішень стосовно проголошених цілей соціального, економічного та політичного реформування з боку певних «інстанцій». В якості таких експертів виступають державні органи і громадськість. Здійснюючи вплив на коригування цілей розвитку, вибір векторності зовнішньої політики, стратегічних програм, громадськість тим самим визначає рівень легітимації прийнятих рішень та їх наслідків для суспільства. Таким чином, зміна цілей веде до їх удосконалення і реалізації через наявність контролюючих механізмів громадянського суспільства.

Безвідповідальність політичної еліти повинна каратися, бо вона деформує суспільство і політику. Конкретна політична сила, чи лідер повинні також усвідомлювати відповідність їх ресурсів, можливостей, якостей тим умовам і завданням, які ставить час. Про це говорить В. Серебряніков, зазначаючи, що політична відповідальність пов'язана з усвідомленням партійними керівниками, членами партії життєво важливих інтересів суспільства, здатністю виробляти якісну політику, прийняттям оптимальних рішень, здійснення її з найбільшою користю для суспільства [203, с. 18].

В якості складових компонентів відповідальності сьогодні називають цілий ряд якостей та умінь особистості. Серед них: чесність, справедливість, принциповість, готовність відповідати за наслідки своїх дій. Ці якості не можуть успішно реалізуватися, якщо у людини не розвинуті емоційні риси: здатність до самовідчуття, чуйність стосовно інших людей. Виконання будь-якого обов'язку вимагає прояву інших вольових якостей: наполегливості, стійкості, витримки тощо. Як слушно зазначає М. Пірен, співвідношення норм суспільства та відповідальності індивіда можна визначити терміном «соціальна адекватність», тобто — відповідність конкретних дій та вчинків

вимогам і нормам поведінки в соціумі, ефективність цих вчинків в суспільно-політичному просторі [174, с. 31]. Але рівень політичної відповідальності владної партійної еліти в сучасній Україні слід охарактеризувати як доволі низький. Це зумовлено слабкістю самих політичних партій як інститутів, більшість яких залишається політичними клубами або «клубами за інтересами» і об'єднуються не для відстоювання суспільних інтересів, а для досягнення особистих цілей. Частина депутатів, втративши політичну відповідальність і людську гідність, перетворилися на «тушок».

Сьогоднішній Парламент настільки політично мімікріював, що фактично став додатком до Адміністрації Президента: закони приймалися з голосу, без належного вивчення, попри рішення профільних комітетів тощо. Деякі з них підривають українську державність та її перспективи. Це перший в історії України Парламент, в якому підконтрольна президентській Адміністрації більшість добровільно відмовилася від багатьох важливих повноважень на користь Президента та виконавчої влади. Тож найперше завдання, яким його бачать громадяни України — це повернути до Верховної Ради політичну відповідальність. Тому ми поділяємо точку зору М. Хавронюка стосовно необхідності закріпити законодавчо Конституційну відповідальність в її розумінні як політично-правову — Президента України, Уряду, Верховної Ради, народних депутатів та інших суб'єктів конституційних правовідносин, передбачених безпосередньо Конституцією України, чи тих, що безпосередньо впливають з неї [251, с. 68]. Це той важливий крок, який буде сприяти унеможливленню політичної мімікрії, як деструктивного явища в українському суспільстві.

Для цього, як уявляється, суспільству слід також дотримуватися такої характеристики кандидатів у депутати: непричетність до корупційних дій; відсутність фактів порушень прав і свобод людини; незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців; прозорість задекларованих

доходів і майна та їх відповідність способу життя; допомога, яку кандидат надав людям.

Відповідно, важливою для виборців є інформація про: виконання / невиконання кандидатом його попередніх зобов'язань і його моральні якості, про наявність/відсутність зв'язків з кримінальними структурами і звинувачень у корупції, про його дії, спрямовані на вирішення головних політичних та економічних проблем, та рівень професіоналізму [60, с. 80].

Слід безумовно підвищити відповідальність народних депутатів України за недотримання Присяги народного депутата через віднесення порушення присяги до підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України; запровадити практику щорічних публічних Звітів про виконання передвиборних програм (зобов'язань, обіцянок) депутатів, обраних в одномандатних виборчих округах; максимально обмежити їх депутатський імунітет; внести до підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України порушення ним принципу особистого голосування. Але залишається ще один найважливіший аспект. Щоб політична відповідальність стала структурним компонентом політичної культури українського суспільства замало лише юридичних норм та санкцій. Політична відповідальність повинна диктуватись, насамперед, моральними цінностями як еліти так і пересічних громадян суспільства.

Висновки до третього розділу

Політична мімікрія є своєрідною формою деформації як суспільної свідомості так і політичної культури українського суспільства. Слід звернути увагу на об'єктивні й суб'єктивні умови існування політичної мімікрії в українському суспільстві. Тому, відповідно, можна виокремити дві групи умов: 1) особистісні умови; 2) макросоціальні умови.

Щодо першої групи умов, то в особистому аспекті явище мімікрії пов'язується із рисами характеру. У сфері політики в кризових суспільствах унаслідок мімікрійної поведінки політичними акторами конструюються та реалізуються відповідні (мімікрійні, імітаційні) правила гри, за яких справжні їх умови та наслідки приховуються однією із сторін, а іншій стороні оприлюднюються зовсім інші правила, такі, які відповідають її очікуванням.

Друга група умов існування політичної мімікрії в українському суспільстві — це макросоціальні умови. Розвиток і структурне утворення нових форм соціальної організації сьогодні нерозривно пов'язується з особливостями конкретних історичних умов діяльності соціальних суб'єктів, розглядається як результат досвіду їх економічної, культурного і політичного життя одночасно визначає особливості інституціональних форм суспільної організації.

Основними соціетальними проблемами, які впливають на стан рівня політичної мімікрії на сучасному етапу трансформаційних процесів в Україні є: зловживання політичними свободами, відсутність демократичного контролю та безкарність влади; відсутність механізмів забезпечення балансу інтересів груп населення; повернення до міфологізму і державному міфотворенню, особливо в контексті проголошених реформ; зловживання і маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства — рівень усвідомлення ціннісних розбіжностей між регіонами і спільнотами нашої країни коливається від фактичного невизнання цього факту до соціальної поляризації — поділ країни на «своїх» і «чужих», «хороших» і «поганих»; громадянська недовіра, дистанціювання громадян, внаслідок розчарованості та психологічної втоми від політиканства, їх капсулювання в мікросередовищі сімейно-родинних, дружніх відносин, які містять достатньо високий рівень довіри, соціально-психологічної та моральної підтримки. З

одного боку, це дає можливість підтримувати стабільність суспільства, а з іншого — стає перешкодою для розвитку демократичних інституцій та діалогу суспільства і влади.

Посередником між політичною діяльністю політика та його справжніми мотивами, бажаннями та цілями може бути політичний дискурс (в широкому та й вузькому розумінні цього терміну), завдяки якому можна простежити за думками та фіксувати конкретні висловлювання політика, в яких він презентує власне бачення до політичних подій і конкретних моментів. Саме розвиток демократичного політичного дискурсу та формування його ефективної моделі, на погляд дисертанта, слід вважати важливим засобом протидії й подолання в кінцевому підсумку політичної мімікрії.

Цілі опозиційного дискурсу — вплив, переконання, компрометація спрямовані на формування й підтримку певної ідеології, соціальних цінностей і виправдання «правил гри» політичної еліти, яка поділяє цю ідеологію. Ефективна модель демократичного політичного дискурсу, як засобу протидії політичній мімікрії в українському суспільстві, повинна містити такі складові: наявність реально існуючої, дієвої і впливової політичної опозиції; налагоджену систему політичного діалогу, як способу публічного висловлення політичних поглядів, думок, оцінок, стилів політичного мислення суб'єктів, який загалом є визначальною умовою розвитку демократичної політичної системи. У процесі політичного діалогу можна розрізнити лояльні і нелояльні, мімікрійні прийоми проведення суб'єктами політики; наявність демократичних, незаангажованих засобів масової інформації, різноманітність джерел інформаційного простору; демократичні механізми регуляції і саморегуляції ЗМІ; журналістів із власною позицією і незалежними політичними поглядами, які об'єктивно й не заангажовано подають інформацію.

Політична культура українських громадян — це та загальна основа, яка дозволяє аналізувати діяльність політичних лідерів і партій й одночасно оцінювати їх поведінку (в тому числі й мімікрію). Прояви політичної мімікрії, до якої вдаються політичні діячі, знаходяться у безпосередній залежності від стану політичної культури громадян.

Основними чинниками, які б сприяли унеможливленню політичної мімікрії в українському суспільстві дисертант вважає:

— конкретну політичну участь громадян, в тому числі протестну, яка відображає ціннісні їх установки й одночасно демонструє відповідний рівень політичної свідомості і культури;

— формування політичного критичного мислення громадян, що конкретно відображає їхню політичну свідомість і сьогодні, на погляд дисертанта, повинно стати важливою характеристикою політичної культури українського суспільства, насамперед, в контексті розпізнавання мімікрійної діяльності політиків; для критичного мислителя характерна відкритість для сумнівів (пошук та усвідомлення суперечностей), самостійність та гнучкість (пошук нової інформації, нових прийомів пізнання та діяльності), пошук доказів та перевірка обґрунтованості будь-яких знань. Затребуваність такого типу мислення зумовлюється особливостями інформаційного суспільства, яке характеризується змінами, що прискорюються.

— формування реально діючого інституту політичної відповідальності в українському суспільстві; реально існуючий інститут політичної відповідальності буде певним гарантом унеможливлення майже тотальної політичної мімікрії, яку ми спостерігаємо в нашому суспільстві сьогодні.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу було зроблено ряд висновків та запропоновано деякі рекомендації.

Аналіз джерел свідчить про те, що політична мімікрія об'єктивно існує в усіх суспільствах, є необхідним і специфічним феноменом людського буття, його організації та життєдіяльності. Політична мімікрія – це складний комплекс захисних заходів і пристосувань соціально-політичного характеру, що дозволяють вижити і вберегтися тим особистостям, соціальним групам, силам і прошаркам, для яких у суспільстві виникли невідповідні їх уявленням умови життя і діяльності; вимушений засіб самозахисту в кризових ситуаціях. Поява політичної мімікрії тісно пов'язана зі розвитком політичних інститутів, держави і її форм, політичних режимів.

Процеси, пов'язані зі політичною мімікрією, перебувають у постійній динаміці. Характер відповідних безперервних змін однаково залежить як від дій конкретних особистостей, так і від суспільства в цілому. Політична мімікрія виявляється у тому, що людині іманентно властива розумова здатність відшукувати різноманітні шляхи для пристосування у природному та соціальному середовищах, як у небезпечних, так і цілком сприятливих умовах. Сфера політики є особливо привабливою для реалізації майстерності політичних акторів до маскуванню, імітацій, насамперед тому, що вона сприяє завойовуванню і використанню влади, задовольняє амбітні особистісні або вузькокланові (групові) егоїстичні інтереси.

За цільовою ознакою слід взяти за основу три основні форми мімікрійної поведінки: мімікрію-захист, мімікрію-гараздування (ціледосягнення) і соціальний міметизм. Означені форми соціальної мімікрії можуть мати як деструктивний, так і конструктивний, як дисфункціональний, так і функціональний характер – все залежить від мети мімікріанта та

наслідків застосування мімікрійної поведінки. Зазначені форми політичної мімікрії можуть реалізовуватися за допомогою таких засобів як імітація, лицедійство, містифікація, політичний конформізм, нещирість, маніпуляції, фальсифікації тощо. До основних ознак імітації як способу реалізації політичної мімікрії в українській політиці відноситься імітація історичної правди; імітація політичної культури владною елітою; імітаційна демократія; імітація суспільно-політичного діалогу; імітація політичної опозиційності; імітація реформ. Базовою основою мімікріювання є неправда, що підтримується за допомогою вигадок, лестоців, фальсифікацій, жартів, які використовуються мімікріантами задля досягнення певної мети.

Описані способи реалізації форм політичної мімікрії мають конкретні засоби свого втілення у соціальному середовищі. Зокрема, невід'ємною характеристикою політичної культури українського суспільства стала, так звана, «пострадянськість», тобто неприродний симбіоз декларованої на словах відданості демократичним інститутам і реалізованих недемократичних практик. Водночас рівень розвитку політичної культури і політичної свідомості громадян, стан громадянського суспільства перебувають в діалектичному взаємозв'язку зі практиками політичної мімікрії. Кризові прояви суспільно-політичного життя сприяють поширенню політичної мімікрії як способу досягнення певної мети, перетворюють сферу політики на театралізоване шоу.

Особливої уваги потребує вивчення шляхів і способів використання політиками ціннісної основи суспільства в якості підґрунтя для подальшого політичного мімікріювання. У політичній культурі сучасного українського суспільства одночасно проявляються різні й навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість і т.д. Функціонує стійкий компонент проросійської субкультури, який часто успішно конкурує зі власне українськими

політичними цінностями. Система ціннісних орієнтацій політичних мімікріантів детермінована загальними соціальними умовами. Ця система, обумовлена протиріччями, має двоїстий характер: 1) латентна (прихована), яка і є справжньою системою ціннісних орієнтацій; 2) наявна (імітаційно підроблена), яка візуально відповідає загальноприйнятим суспільним стандартам. Політики, які вдаються до політичної мімікрії, у діяльності керуються подвійною мораллю, брехнею, політичною імітацією, хамелеонством тощо.

Вказаним ціннісним установкам відповідають й певні засоби досягнення мети у політиці. Найпоширенішим прийомом політичної мімікрії слід вважати демонстративний популізм, який уособлюється у пропагандистській риторичі, нереальних обіцянках у ході передвиборних кампаній з метою отримання якнайбільшої кількості голосів електорату. Важливою формою політичної мімікрії є також технологічно створений імідж політика, який фактично не відповідає реальним властивостям останнього, але наповнюється значущими рисами з точки зору адресної категорії громадян. Мімікрія визначає можливість використовувати імідж як інструмент маніпулювання масовою свідомістю.

Політична мімікрія є універсальним соціальним феноменом, який носить всеохоплюючий характер в українському суспільстві. Поширення та укорінення політичної мімікрії детермінується як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Політична мімікрія є своєрідною деформацією суспільної свідомості і політичної культури українського суспільства. Основними соціетальними проблемами, які визначають рівень політичної мімікрії на сучасному етапі трансформаційних процесів в Україні є зловживання політичними свободами, відсутність демократичного контролю та безкарність влади; недостатня розробленість механізмів забезпечення балансу інтересів груп населення; повернення до міфологізму і державного

міфотворення, особливо в контексті проголошених реформ; формування квазіопозиційного протистояння, псевдоантагонізм між представниками малого, середнього бізнесу (опозиційне ядро) та представниками великого бізнесу (олігархи) і держави, що захищає їх інтереси; зловживання і маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства тощо.

Розвиток демократичного політичного дискурсу та формування його ефективної моделі слід вважати важливим засобом протидії й подолання політичної мімікрії. Чесність, порядність, незаангажованість журналістів, тобто, людей, які займають опосередковану ланку між істинністю інформації та рівнем її подання – посідають важливе місце в демократичній моделі політичного дискурсу на шляху унеможливлення політичної мімікрії політиків. В умовах інформаційного суспільства найбільш прийнятною є соціально-відповідальна модель взаємодії політичної та медіа систем, що дає змогу забезпечити відкритий комунікативний дискурс. Означена модель базується на принципах незалежності ЗМІ від влади уряду чи фінансових потоків, визнанні взаємної відповідальності масмедіа і громадянського суспільства.

Політична мімікрійна поведінка породжується відповідною політичною системою і політичною культурою суспільства. Демократична політична культура громадян дозволяє аналізувати діяльність політичних лідерів і партій, адекватно оцінювати їх поведінку (в тому числі й мімікрійну). Основними чинниками, які б сприяли унеможливленню політичної мімікрії у сучасній Україні, слід вважати розвиток протестної діяльності громадян, яка відображає ціннісні установки й одночасно демонструє відповідний рівень політичної свідомості та культури; формування політичного критичного мислення у людей; прагнення політичної обізнаності та відповідальності.

Феномен політичної мімікрії є досить складним, а тому вимагає подальших наукових розвідок. Постійної уваги потребує специфіка

маскувально-приспосувальних способів життєдіяльності громадян у періоди політичних трансформацій та кризових явищ. В умовах посилення соціального, економічного та політичного тиску з боку зовнішньополітичних акторів, владних структур чи окремих особистостей зростає необхідність забезпечення своєчасної соціодіагностики та прогнозування як конструктивних, так і деструктивних форм мімікрійної поведінки людей задля виживання або досягнення бажаних соціально-статусних винагород.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсентеїзм [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.emc.komi.com/02/01/012.htm>. — Назва з екрана.
2. Аверіна К. Навчити депутатів порядку й дисципліні [Електронний ресурс] / К. Аверіна // Народний депутат. — 2012 — № 5. — Режим доступу : <http://nardepjournal.com/article/2012/5/NAVChITI-DEPUTATIV-PORYaDKU-Y-DISCIPLINI>. — Назва з екрана.
3. Адаптація [Текст] // Большой толковый социологический словарь (Collins) : в 2— томах / пер . с англ. — М. : Вече, АСТ, 1999. — 834 с.
4. Адаптація соціальна [Текст] // Філософський словник соціальних термінів. — Х. : Корвін, 2002. — 923 с.
5. Адаптація соціально-політична [Текст] // Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал [та ін.]. — К. : Парламентське видавництво, 2011. — 808 с.
6. Аквинский Ф. Комментарии к «Сентенциям» Петра Ломбардского [Текст] / Ф. Аквинский // Политические учения: история и современность. — М. : Мысль, 1976. — 478 с.
7. Антемюк В. Д. Імідж політичної партії як відображення політичної свідомості сучасного українського суспільства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук за спеціальністю 23.00.03 — політична культура та ідеологія / Віктор Дмитрович Антемюк ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2012. — 233 с.
8. Бабкіна О. В. Політологія [Текст] : навчальний посібник / Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. — К. : ВЦ, 2006. — 568 с.
9. Балацкий Е. В. Мутация и мимикрия экономических институтов [Электронный ресурс] / Е. В. Балацкий. — Режим доступа : <http://kapital-rus.ru/articles/article/176728>. — Название с экрана.

10. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії і практики [Текст] : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Юрій Григорович Барабаш; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2004. — 20 с.
11. Бебик В. Політична праксеологія в системі політичних наук [Текст] / В. Бебик // Політологічний вісник. — 2009. — № 41. — С. 98–127.
12. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина [Текст] : монографія / В. М. Бебик— К. : МАУП, 2003. — 424 с.
13. Беккер К. Ф. Мифы древнего мира [Текст] / К. Ф. Беккер. — Саратов : Надежда, 1995. — 720 с.
14. Бердинских К. Красная жара [Текст] / К. Бердинских // Корреспондент. — 2012. — № 28(516), 20 июля. — С. 15–16.
15. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы [Текст] / Э. Берн ; пер. с англ.; общ. ред. М. С. Мацковского. — СПб.: Лениздат, 1992. — 399 с.
16. Беседа Сталина с Фейхтвангером о культе личности от 8 января 1937 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.liveinternet.ru/tags/page2.html>. — Название с экрана.
17. Биченко А. 27 % киян готові брати участь у протестах, спрямованих на результат [Текст] / А. Биченко // Газета по-українськи. — 2013. — 17 квітня. — С. 4.
18. Білоцерковець В. Метаморфози київського мера, або дещо з життя хамелеонів... [Текст] / В. Білоцерковець // Українська правда. — 2005. — 25 лютого.

19. Біологічний словник / за ред. І. Г. Підопічної [та ін.]. — К. : Головна редакція української радянської енциклопедії академії наук Української РСР, 1974. — 551 с.
20. Богуш Д. У віртуальному популізмі немає місця для національних інтересів [Електронний ресурс] / Д. Богуш. — Режим доступу : <http://dlg.dgd.com.ua/ru/project/page16675.html>. — Назва з екрана.
21. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція [Текст] / Ж. Бодріяр ; пер. з фр. В. Ховхун. — К. : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2004.— 230 с.
22. Большой англо-русский словарь [Текст]. — в 2 т., ок. 160000 слов / под общ. рук. И. Р. Гальперина [и др.]. — М. : Рус. яз., 1987. — Т. I. А–М. — 1038 с.
23. Булгак П. Криза опозиції [Текст] / П. Булгак // Українська правда. — 2008.— 20 лютого.
24. Бутирська Т. Державне будівництво: концептуальна трансформація [Текст] : зб. наук. прац. НАДУ / Т. Бутирська; за заг. ред. В.І. Лугового та В.М. Князева. — К. : НАДУ, 2005. — Вип. 2. — С. 21–29.
25. Ващенко К. О., Корнієнко В. О. Політологія для вчителя [Електронний ресурс] : навч. посібник / К. О. Ващенко, В. О. Корнієнко. — Режим доступу : <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/2..htm>. — Назва з екрана.
26. Вибори Президента України 2010 : програми кандидатів в Президенти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://president2010.info/ua/news>. — Назва з екрана.
27. Видиш М. М. Особистість в умовах суспільної трансформації [Текст] / М. М. Видиш // Роль та місце психолого-педагогічної підготовки в професійному розвитку та становленні особистості сучасного фахівця в умовах євроінтеграції : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції з міжнародною участю. — м. Хмельницький, 19–20 квітня 2012 р. — С. 14–15.

28. Виконання передвиборчих обіцянок [Електронний ресурс] // Молодіжна варта. — Режим доступу : [http:// mvarda.org.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=34&Itemid=54](http://mvarda.org.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=34&Itemid=54). — Назва з екрана.

29. Волга В. А. Закулисье. Беседы с журналистом Иваном Бессмертным [Електронний ресурс] / В. А. Волга. — К., 2007. — Режим доступу : <http://vvolga.at.ua/index/0-5>. — Назва з екрана.

30. Волович В. І. Адаптація соціальна [Текст] / В. І. Волович // Соціологія : короткий енциклопедичний словник ; уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко [та ін.]. — К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. — С. 8.

31. Воронов І. О. Демократичний транзит: людський вимір політики [Текст] / І. О. Воронов. — К. : Генеза, 2006. — 328 с.

32. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку [Текст] / К. С. Гаджиев. — М. : Мысль, 1997. — 471 с.

33. Ганна Герман і політична брехня...[Електронний ресурс] . — Режим доступу : <http://www.lustration.org.ua/>. — Назва з екрана.

34. Гарань О. Політична мімікрія набуває хронічних форм [Текст] / О. Гарань // Українська правда. — 2006. — 9 листопада.

35. Гдаль Б. Чи ми політично культурні? [Електронний ресурс] / Б. Гдаль. — Режим доступу : [http:// www. Domivka. NET](http://www.Domivka.NET). — 2005. — 28.02. — Назва з екрана.

36. Гидденс Э. Социология [Текст] / Э. Гидденс ; пер. а англ. — М. : Эдиториал УРСС, 1999. — 704 с.

37. Головатий М. Ф. Політична психологія [Текст] : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Ф. Головатий — [2-ге вид.]. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 400 с.

38. Головаха Е. И. Трансформирующееся общество. Опыт социологического мониторинга в Украине [Текст] / Е. И. Головаха. — К. : Институт социологии НАН Украины, 1996. — С. 8–9.

39. Горнова Д. Н. Становление идеи «единодержавной» власти как ценности политической культуры в литературе Киевской Руси [Электронный ресурс] / Д. Н. Горнова. — Режим доступа : <http://izvestia.asu.ru/2007/4-3/poli/TheNewsOfASU-2007-4-3-poli-03.pdf>. — Название с экрана.

40. Гриценко: Межигорье — это музей коррупции [Электронный ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. — 2012. — 4 февраля. — Режим доступа : http://news.liga.net/news/politics/601677-gritsenko_mezhigore_eto_muzeu_korruptsii.htm. — Название с экрана.

41. Грушин Б. А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования [Текст] / Б. А. Грушин. — М. : Политиздат, 1987. — 368 с.

42. Гуменний С. Жінка у парламенті – Людмила Станіславенко [Електронний ресурс] / С. Гуменний // 20 хвилин. — Режим доступу : <http://20minut.ua>. — Назва з екрана.

43. Гурижина Е. О. Система ценностей как аспект политической культуры [Текст] / Е. О. Гурижина // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 26–27 лютого 1998 р. — К. : Гнозис, 1998. — С. 24–27.

44. Даль Р. О демократии [Текст] / Р . Даль ; пер. с англ., А. С. Богдановского; под ред. О.А. Алякринского. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 208 с.

45. Дарвин Ч. Происхождение видов путём естественного отбора [Текст] / Ч. Дарвин. — М. : Наука, 2001. — 568 с.

46. Дворцова Т. А. Политическая адаптация российской молодежи к трансформационному развитию [Текст] : дис. на соискание ученой степени канд. полит. Наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Татьяна Алексеевна Дворцова. — Ставрополь, 2005. — 201 с.

47. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии [Текст] / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. — М., 2002. — № 3. — С. 32–43.

48. Денисюк С. Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук за спеціальністю 23.00.03 — політична культура та ідеологія / Світлана Георгіївна Денисюк ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2007. — 209 с.

49. Денисюк С. Г. Політична комунікація: ціннісні основи та механізми реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня докт. політичних наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Світлана Георгіївна Денисюк ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2013. — 448 с.

50. Дергачев В. «Чтобы сойти с ума – надо его иметь»: тенденции постсоветской имитации Реформации и Просвещения [Электронный ресурс] / В. Дергачев. – Режим доступа : <http://dergachev.ru/analit/3.html>. — Название с экрана.

51. Дзюба В. Восхождение к гуманизму [Текст] / В. Дзюба, А. Степанов. — К. : Лыбидь, 1997. — 448 с.

52. Дністровий А. Популізм і політична обіцянка [Текст] / А. Дністровий // Українська правда. — 2012. — 7 вересня.

53. Долженков О. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: феномен адміністративно-економічних кланів [Текст] / О. Долженков // Людина і політика. — 2000. — № 2. — С. 2–6.
54. Донченко Е. А. Социетальная психика [Текст] / Е. А. Донченко. — К. : Наук. думка, 1994. — 208 с.
55. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика: (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [Текст] / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
56. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита [Текст] / Е. Л. Доценко. — М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. — 344 с.
57. Дубінін В. В. Пошуки механізму взаємодії адаптації інтересів народу й інтересів політичної системи [Текст] / В. В. Дубінін // Наука. Релігія. Суспільство. — 2003. — № 3. — С. 219–226.
58. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение [Текст] / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. — М. : Канон, 1995. — 352 с.
59. Евфімізм [Електронний ресурс] // Вікіпедія (вільна енциклопедія). — Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эвфемизм>. — Назва з екрана.
60. Експерти про парламент і парламентські вибори в Україні [Текст] // Національна безпека і оборона. — 2012. — № 7–8 (136–137). — С. 12–17.
61. Ермановская А. Политическая мимикрия этрусков [Электронный ресурс] / А. Ермановская. — Режим доступа : [http:// historylib. org/ historybooks/ Anna-Ermanovskaya_ 50-znamenitkh-zagadok-drevnego-mira/39](http://historylib.org/historybooks/Anna-Ermanovskaya_50-znamenitkh-zagadok-drevnego-mira/39) . — Название с экрана.
62. Єлісеєв В. Зовнішність політика повинна бути гармонійна з його внутрішнім світом [Електронний ресурс]. / В. Єлісеєв. — 22.10.10. — Режим доступу : [http://pohlyad. com/index. php?id=23&no_ cache=1&tx_ ttnews%5](http://pohlyad.com/index.php?id=23&no_cache=1&tx_ttnews%5)

Vpointer%D=7&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3374&tx_ttnews%5BbackPid%5D=9&cHash=e2b37437f4. — Назва з екрана.

63. Жадан І. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні [Текст] : методичний посібник / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. — К. : Тандем, 2004. — 80 с.

64. Жукова В. И. Общая и прикладная политология [Текст] : учебное пособие / В. И. Жуков, Б. И. Краснов — М. : МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. — 992 с.

65. Злобіна О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності [Текст] : монографія / О. Злобіна, В. Тихонович . — К. : ІС НАНУ, 1996. — 98 с.

66. Зуйковська А. А. Структурогенез політичної культури сучасного українського суспільства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Зуйковська Аліна Альбертівна ; Нац. ун-т «Києво-могилянська академія». — К., 2010. — 207 с.

67. Ивин А. А. Логика [Текст] / А. А. Ивин. — М. : Гардарики, 2002. — 228 с.

68. Ильенков Э. В. Философия и культура [Текст] / Э. В. Ильенков. — М. : Политиздат, 1991. — 464 с.

69. Имидж решает всё: мимика и жесты политиков [Электронный ресурс]. — 09.10.2009. — Режим доступа : <http://www.domik.net/novosti/imidzh-reshaet-vse-mimika-i-zhesty-politikov-n65094.html>. — Название с экрана.

70. Имитационная демократия [Электронный ресурс] // Википедия (свободная энциклопедия). — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. — Название с экрана.

71. Інститут імпичменту: порівняльний політико-правовий аналіз [Текст] : монографія / І. О. Кресіна, А. А. Коваленко, С. В. Балан. — К. : Юрид. думка, 2004. — 176 с.

72. Кайуа Р. Мимикрия и легендарная психастения [Текст] / Р. Кайуа // Новое литературное обозрение. — М, 1995. — № 13. — С. 104–107.

73. Калошин В. Ф. Конформізм: сутність, причини, наслідки, шляхи подолання [Текст] / В. Ф. Калошин // Практична психологія та соціальна робота. — 2007. — № 3. — С. 58–62.

74. Кармазіна М. Демократи, соціалісти й «третья сила» у боротьбі за владу (1991—1994 рр.) [Текст] / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. — 2005. — № 6. — С. 49–57.

75. Карпенгер Г. Л. Х. Мимикрия [Текст] / Г. Л. Х. Карпенгер, Э. Д. Форд ; пер. с англ. Н. А. Бобринского. — М.–Л., 1935. — 111 с.

76. Карпяк О. М. Політична адаптація: проблеми визначення в сучасній системі соціально-політичних знань [Електронний ресурс] / О. М. Карпяк. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2012_3/25.pdf . — Назва з екрана.

77. Картунов О. В. Догматичне етнополітичне мислення [Електронний ресурс] / О. В. Картунов // Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник / О. В. Картунов. — К. — 1999. — 300 с. — Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-586.html> . — Назва з екрана.

78. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации: краткий курс [Текст] / В. Б. Кашкин. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. — 256 с.

79. Кашкин В. Б. Сопоставительные исследования дискурса [Электронный ресурс] / В. Б. Кашкин. — Режим доступа : <http://kachkine.narod.ru/Articles2006/KashkinVB2005ContrDiscTambov.htm> . — Название с экрана.

80. Кедик В. Симулякр вибора Тягнибока [Електронний ресурс] / В. Кедик // Українська правда. — 2013. — 7 лютого. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2013/02/7/6983060/>. — Назва з екрана.

81. Кириченко М. Багатопартійність. Процес пішов, інша справа – куди [Текст] / М. Кириченко // Віче. — 1993. — № 9. — С. 94–95.

82. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза [Текст] / О. В. Киричук // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особисті : тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 4-х ч. — Київ–Луцьк, 1994. — Ч. 1. — С. 7–11.

83. Кінах А. Методом удара кулака по столу вопрос о едином кандидате не решается [Электронный ресурс] / А. Кінах // Зеркало недели. — 2004. — № 18–19.— Режим доступа : http://gazeta.zn.ua /POLITICS/anatoliy_kinah_metodom_udara_kulakom_po_stolu_vopros_o_edinom_kandidate_ne_reshaetsya.html. — Название с экрана.

84. Ключевский В. О. Императрица Екатерина II (1729–1796) [Текст] / В. О. Ключевский ; сочинения в 9-ти томах. — Т. 5. — М. : Мысль, 1989. — С. 284.

85. Козо-Полянский Б. М. Проблема мимикрии в ботанике [Текст] / Б. М. Козо-Полянский. — Воронеж : Изд-во ВГУ, 1939. — 167 с.

86. Комітет виборців України: Звіт за підсумками моніторингу КВУ формування та діяльності органів виконавчої влади в регіонах України [Електронний ресурс] // Прес-служба КВУ 21 лип. 2005 р. — Режим доступу : http://www.cvu.org.ua/books/1121949398_!mon-zvit-final.doc. — Назва з екрана.

87. Конформізм у політиці [Електронний ресурс] // Словник з політології. — Режим доступу : http://slovník.com.ua/?grupa=3&id_sl=90 . — Назва з екрана.

88. Корель Л. В. Классификация адаптаций. Словарь основных понятий / Л. В. Корель. — Новосибирск : Сиб. отделение, Ин-т экономики и орг. пром. пр-ва, 1996. — 82 с.

89. Корнейко Т. Г. Основные подходы к изучению политического языка в современных политико-лингвистических исследованиях [Текст] / Т. Г. Корнейко // Вестник Московского ун-та. — Сер. 12. : Политические науки. — 2003. — № 5. — С. 74–85 .

90. Корнієнко В. О. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі [Текст] : монографія / Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Шиян А. — Вінниця : ВНТУ, 2010. — 209 с.

91. Корнієнко В. О. Політичний ідеал: проблеми еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія / Корнієнко Валерій Олександрович ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2002. — 413 с.

92. Костирев А. Г. Соціально-відповідальна модель функціонування засобів масової інформації як чинник суспільної злагоди в демократичному суспільстві [Текст] / А. Г. Костирев // На шляху до суспільної злагоди. — К., Український центр політичного менеджменту. — 2001. — С. 75–84.

93. Костомаров М. Иван Мазепа [Текст] : художньо-документальна книжка / М. Костомаров. — К. : Веселка, 1992. — 132 с.

94. Костомаров Н. И. История России в жизнеописаниях ее главнейших деятелей [Текст] / Н. И. Костомаров. — М. : Изд-во Эксмо, 2004. — 1024 с.

95. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения [Текст] : учебное пособие / С. А. Кравченко. — М. : Экспмен, 2002. — 511 с.

96. Кресіна І. О. Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості [Текст] / І. О. Кресіна, С. В. Балан. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. — 68 с.
97. Кривошеїн В. Політична культура [Текст] / В. Кривошеїн // Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. наук Н.М. Хоми. — Львів : «Новий світ — 2000», 2014. — 779 с.
98. Крос К., Гакет Р. Політична ефективність ЗМІ [Електронний ресурс] / К. Крос, Р. Гакет // Політичні комунікації та новинні засоби масової інформації у демократичних країнах: конкуруючі підходи. — Режим доступу : <http://www.socd.univ.kiev.ua/LIB/PUB/K/KROSS/4.htm>. — Назва з екрана.
99. Кузіна С. Кожен третій українець вірить у чесність ЗМІ в інтернеті [Електронний ресурс] / С. Кузіна. — Режим доступу : <http://www.bukovina.biz.ua/news/15474/>. — Назва з екрана.
100. Куликов А. Імітація протеста [Електронний ресурс] / А. Куликов. — Режим доступу : <http://www.pravda.ru/politics/parties/other/26-12-2011/1103255-imitation-0>. — Название с экрана.
101. Кун М. А. Міфи Давньої Греції [Текст] / М. А. Кун ; перекл. з рос.. — К. : Котигорошко, 1993. — 267 с.
102. Курілло В. Конфіденційний партійний менеджмент у латентній політичній діяльності [Текст] / В. Курілло // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 183–192.
103. Лагутін А. В. Політична культура і компроміс інтересів та ідеалів [Текст] / А. В. Лагутін // Вісник ЛДУ. — 1992. — Випуск 30. — С. 60–64.
104. Лебідь Н. Люстрація. Спроба номер?.. [Електронний ресурс] / Н. Лебідь. — Режим доступу : <http://obozrevatel.com/politics/73986-lyustratsiya.-sproba-nomer.htm>. — Назва з екрана.

105. ЛеДюк Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці [Текст] / Л. ЛеДюк ; за ред. З. Гриценко ; пер. з англ. Руслан Ткачук. — Х. : Центр Освітніх Ініціатив, 2002. — 158 с.

106. Литвин про плагіат: «На чужий роток не накинеш хустку» [Текст] // Українська правда. — 2011. — 5 вересня.

107. Ліндсей Д. Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби відродження [Текст] : у 2—х томах / Д. Ліндсей. — К. : Мистецтво, 1995. — Т. 1. — 254 с.

108. Лісовий В. С. Поняття політичної культури. Політична культура українців [Текст] / В. С. Лісовий // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К. : Фенікс, 1996. — С. 239–259.

109. Лобанова А. Мімікрійні поведінкові практики у системі державного управління : мотиваційна орієнтація [Електронний ресурс] / А. Лобанова. — Режим доступу : nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubu. — Назва з екрана.

110. Лобанова А. С. Політична мімікрія в сучасному українському суспільстві: чи є ремедіум проти її деструктивних наслідків? (або про те, як протистояти маскувальним політичним іграм) [Електронний ресурс] / А. С. Лобанова. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staftp/2010_45/files/ST45_03.pdf. — Назва з екрана.

111. Лобанова А. С. Емпірична фіксація проявів соціальної мімікрії в суспільстві: пошук методологічного підходу [Текст] / А. С. Лобанова // Перспективи : науковий журнал. — Одеса. — 2003. — № 2–3 (22–23). — С. 27–32.

112. Лобанова А. С. Поняттєвий апарат соціальної мімікрії: теоретико-методологічне обґрунтування [Текст] / А. С. Лобанова // Нова парадигма. Альманах наукових праць. — Запоріжжя, 2003. — Вип. 30. — С. 213–222.

113. Лобанова А. С. Суб'єкти-носії соціальної мімікрії: визначення і загальна характеристика [Текст] / А. С. Лобанова // Нова парадигма. Альманах наукових праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. — Вип. 36. — С. 181–188.

114. Лобанова А. С. Сущность и формализация социальной мимикрии в контексте синергетики [Текст] / А. С. Лобанова // Синергетика в современном мире : сб. докл. межд. научной конф. – Белгород : Изд-во БЕЛГСТАМ, 2000. — С. 197–201.

115. Лобанова А. С. Теоретико-методологічне обґрунтування засобів соціального мімікріювання [Текст] / А. С. Лобанова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Харків : Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 42–45.

116. Лобанова А. С. Феномен соціальної мімікрії [Текст] : монографія / А. С. Лобанова. — К. : Інститут соціології НАН України, 2004. — 232 с.

117. Лобанова А. С. Форми соціальної мімікрії за цільовим призначенням та способи їх реалізації в суспільному житті [Текст] / А. С. Лобанова // Український соціум. Науковий журнал. — 2003. — № 1 (2). — С. 46–53.

118. Лобанова А.С. Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціологічних наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Лобанова Алла Степанівна ; Криворізький держ. педагогічний університет. — Кривий Ріг, 2004. — 338 с.

119. Логунова М. М. Демократична політична культура – важливий чинник становлення громадянського суспільства [Текст] / М. М. Логунова // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. — К. : УАДУ, 2001. — С. 95–112.

120. Ложкин Г. Поняття відповідальності в історико-філософському та психологічному дискурсах [Текст] / Г. Ложкін, О. Лазорко // Психологія і суспільство. — 2003. — № 4. — С. 61–74.

121. Луганский облсовет хочет привлечь Фарион к уголовной ответственности за «ублюдков и уродов» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.r-u.org.ua/politika/8666-news.html>. — Название с экрана.

122. Луценко Ю. Перемога людей у Революції Гідності є їхнім замовленням на нову Україну [Електронний ресурс] : Вступне слово Голови Партії «Блок Петра Порошенка» Юрія Луценка на другому етапі Десятого Позачергового з'їзду «Партії «Блок Петра Порошенка» 15 вересня 2014 р. — Режим доступу : <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/14130>. — Назва з екрана.

123. Макаренко В. П. Марксизм: идея и власть [Текст] / В. П. Макаренко. — Ростов н / Д. : Изд-во Ростовского ун-та, 1992. — 476 с.

124. Макиавелли Н. Искусство побеждать противника : изречения и афоризмы Н. Макиавелли [Электронный ресурс] / Н. Макиавелли. — Режим доступа : http://historylib.org/historybooks/Nikolo-Makiavelli_Iskusstvo-pobezhdad-protivnika-Izrecheniya-i-aforizmy-N-Makiavelli/3. — Название с экрана.

125. Макознак Е. А. Основные подходы в социологии к изучению понятия «Социальная адаптация» [Текст] / Е. А. Макознак // Соціологічна наука і освіта в Україні : Зб. наук. пр. Вип. 2. — К. : МАУП, 2003. — С. 96–106.

126. Малахова О. А. «Японское экономическое чудо» — прошлое или будущее? [Текст] / О. А. Малахова // Проблемы современной экономики: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, декабрь 2011 г.). — Челябинск : Два комсомольца, 2011. — С. 61–64.

127. Малкіна Г. М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект) [Текст] : монографія / Г. М. Малкіна. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. — 326 с.

128. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества [Текст] / Г. Маркузе. — М. : ООО Издательство «АСТ», 2002. — 368 с.

129. Мартюшов В. Ф. Социальная релевантность адаптации / В. Ф. Мартюшов. — Тверь : ТГТУ, 2005. — 104 с.

130. Масловська О. М. Політико-культурологічні детермінанти функціонування політичної опозиції: світова та українська практика [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політичних наук : спец. 23.00.03 — «Політична культура та ідеологія» / О. М. Масловська; Нац. пед університет ім. М.П. Драгоманова. К., 2013. — 20 с.

131. Мацієвський Ю. «Помаранчева революція» крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень [Текст] / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. — 2005. — № 6. — С. 7–22.

132. Мелхорн Г. Гениями не рождаются: общество и способности человека [Текст] : кн. для учителя / Г. Мелхорн ; пер. с нем. — М. : Просвещение, 1989. — 160 с.

133. Мельник Я. Імітація в контексті формування політичного дискурсу: східноєвропейський контекст [Електронний ресурс] / Я. Мельник, Н. Криворучко. — Режим доступу : <http://www.mesoeurasia.org/archives/7941>. — Назва з екрана.

134. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) [Текст] / Р. Мертон ; под общ. ред. В.В.Танчера ; пер. В. Костинской. — К. : Ин-т социол., 1996. — 112 с.

135. Миклашук І. М. Ідеологічні засади політичних партій України (за передвиборними документами 2006–2007рр.) [Текст] / І. М. Миклашук // — Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 3(12) — С. 79–86.

136. Мимикрия — способ или стратегия политической борьбы? [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://politclub.livejournal.com/5813639.html>. — Название с экрана.

137. Мимикрия [Электронний ресурс] // Викисловарь. — Режим доступа: <http://ru.wiktionary.org/wiki/>. — Название с экрана.

138. Мимикрия в СССР [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.nnre.ru/istorija/mimikrija_v_ssr/index.php. — Название с экрана.

139. Мисан В. Рассказы по истории Украины [Текст] / В. Мисан. — К. : Генеза, 1997. — 324 с.

140. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів [Текст] : монографія / М. Михальченко, З. Самчук. — Дрогобич. : Видавнича фірма «Відродження», 1998. — 288 с.

141. Мід Д. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіоріста [Текст] / Д. Г. Мід ; пер. з англ. Т. Корпало. — К. : Укр. Центр духовн. Культури, 2000. — 374 с.

142. Мокан В. Непрямий підкуп виборців: порушення чи псевдосенсація? [Текст] / В. Мокан // Українська правда. — 2012. — 8 квітня.

143. Москаленко А. Т. Смысл жизни и личность [Текст] / А. Т. Москаленко, В. Ф. Сержантов. — Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1989. — 205 с.

144. Московичи С. Машина, творящая богов [Текст] / С. Московичи. — М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. — С. 6–7.

145. Мотренко Т. Хоч би яка коаліція сформувала уряд, кадрові чистки не повинні повторитися [Текст] / Т. Мотренко // Дзеркало Тижня. — № 20 (599), 27 травня — 2 червня 2006 р. — С. 5–6.

146. Муравьева Н. В. Язык конфликта [Текст] / Н. В. Муравьева. — М. : Изд-во МЭИ, 2002. — 264 с.
147. Н. Витренко: «Тимошенко — это «Гитлер в юбке»!» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ua-pravda.com/old/articles/portret/465.php> . — Название с экрана.
148. На виборах Ющенко буде технічним кандидатом Яценюка – Тимошенко [Текст] // Главред. — 2009. — 16 червня.
149. Нагорна Л. Політична культура [Текст] / Л. Нагорна // Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал [та ін.]. — Парламентське видавництво, 2011. — 808 с.
150. Нагорный Р. Политическая мимикрия Алексея Яковенко [Текст] / Р. Нагорный // Южная газета. — 2010. — 22 октября.
151. Невпевненість у собі: як подолати? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://megasite.in.ua/18549-nevpevnenist-u-sobi-yak-podolati-psihologichnijj-centr-chehov-dostoevskijj.html>. — Назва з екрана.
152. Незалежність країни на тлі й напередодні [Електронний ресурс] : опитування 10-15 серпня 2012 р. // Центр Розумкова. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1005. — Назва з екрана.
153. Неприцька Т. І. Політична відповідальність в системі ціннісних орієнтацій української владної еліти [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політичних наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Тетяна Іванівна Неприцька; Національний пед. університет ім. М.П. Драгоманова. — К., 2011. — 212 с.
154. Нижник Н. Р. Відповідальність – інструмент управління [Текст] / Н. Р. Нижник, В. Г. Плахотнюк // Віче. — 2001. — 35. — С.64–75.
155. О мимикрии и защитном сходстве [Электронный ресурс]. — Режим доступа : Arch de Zool.exp. et. gen., 1872 et Bull, Scient. XX 1888. — Название с экрана.

156. Общие принципы работы журналиста в СМИ [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.new-fact.ru/?p=1135> . — Название с экрана.

157. Огнесян А. Конвертируемая демократия [Текст] / А. Огнесян // Международная жизнь. — 2011. — № 4. — С. 38–40.

158. Октябрьский (1952 года) Пленум Центрального Комитета КПСС [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://myrt.ru/public/1568-oktyabrskij-1952-goda-plenum-centralnogo-komiteta.html>. — Название с экрана.

159. Олещук П. Основы политической мимикрии [Электронный ресурс] / П. Олещук // Корреспондент.net. — 2010. — 7 декабря. — Режим доступа : <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/oleshchuk3/a29517>. — Название с экрана.

160. Олещук П. Ліцензована опозиційність [Электронный ресурс] / П. Олещук // Корреспондент.net. — 2012. — 13 септя. — Режим доступа : <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/oleshchuk3/a73275> . — Назва з екрана.

161. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии [Текст] / Д. В. Ольшанский. — Екатеринбург : Деловая книга, 2001. — 496 с.

162. Онишків Ю. Королевська на білбордах, але не в серцях [Электронный ресурс] / Ю. Онишків // Kyiv Post. — 2012. — 2 квітня. — Режим доступа : <http://www.kyivpost.ua/politics/article/korolevska-skriz-ale-chi-dijde-vona-kudis-37146.html>. — Назва з екрана.

163. Опока Ю. Війна українських популізмів [Электронный ресурс] / Ю. Опока. — Режим доступа : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?viyna_ukrayinskih_populizmiv&objectId=1282688. — Назва з екрана.

164. Осипова Е. В. Социологическая система Вильфредо Парето [Текст] / Е. В. Осипова // История буржуазной социологии XIX — начала XX века ; под ред. И.С. Кона. — М. : Наука, 1979. — С. 309–331.

165. Панасюк А. Ю. Имидж [Текст] / А. Ю. Панасюк // энциклопедический словарь. — М. : РИПОЛ-классик, 2007. — 768 с.

166. Панов Н. И. Социальная мимикрия коррупции: политико-правовой дискурс [Текст] / Н. И. Панов, Л. Н. Герасина // Право и политика. — 2000. — № 8. — С. 20–27.

167. Панченко Н. Н. Ложь в коммуникации [Электронный ресурс] / Н. Н. Панченко. — Режим доступа : <http://www.communication.vspu.ru/panch.html>. (21 октября 2009). — Название с экрана.

168. Пасько Я. І. Українське суспільство в антиномічному контексті свободи і несвободи [Електронний ресурс] / Я. І. Пасько. — Режим доступу : http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles//stat47.html. — Назва з екрана.

169. Пахарев А. Хамелеомания властных элит в условиях переходных политических систем [Электронный ресурс] / А. Пахарев. — Режим доступа : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59676_29-Pakharev.pdf?sequence=1. — Название с экрана.

170. Передвиборча мімікрія. Кандидатам «соромно» бути «регіоналами» [Електронний ресурс] // Народний оглядач. — 2010. — 19 жовтня. — Режим доступу : <http://sd.org.ua/article/peredvyborcha-mimikriya-kandydatam-soromno-buty-regionalamy.html?id=21369>. — Назва з екрана.

171. Перепадя О. Корупція в судах: а що за нею? [Текст] / О. Перепадя // Українська правда. — 2011. — 6 квітня.

172. Песецкий В. Комсомолец Тигипко, как зеркало политической мимикрии, или все же проституции? [Электронный ресурс] / В. Песецкий. — Режим доступа : http://mike-nnn.ucoz.com/publ/volchansk_i_volchane/raznoe/komsomolec_tigipko_kak_zerkalo_politicheskoy_mimikrii_ili_vse_zhe_prostitucii/4-1-0-518. — Название с экрана.

173. Печальный факт: в России нет журналистики [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://prazdnik-land.ru/news/mirovyie-novosti/2008/2/8/2785/>. — Название с экрана.

174. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні [Текст] / М. Пірен // Соціальна психологія. — 2007. — № 3. — С. 29–35.

175. Политический диалог [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_pol/dialog-politicheskij-1159.html#ixzz2Qzbncgj2. — Название с экрана.

176. Політичні партії України [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. — Назва з екрана.

177. Політологи вважають, що Партія регіонів імітує опозиційність [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.liga.net/ua/news/politics/479309-pol-tologi-vvazhayut-shcho-part-ya-reg-on-v-m-tu-opozits-ynst.htm>. — Назва з екрана.

178. Політологія [Текст] : енциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М. : МКУ, 1993. — 431 с.

179. Половецкий С. «Те же яйца, но в профиль»: будущая фракция Арсения Яценюка в Киевсовете — происхождением из пришлого [Электронный ресурс] / С. Половецкий // Daily.ua. — 2011. — 23 марта. — Режим доступа : <http://daily.com.ua/articles/1/2011-03-135674.html>. — Название с экрана.

180. Популізм в українській політиці [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. — 2010. — 12 серпня. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2126311.html>. — Назва з екрана.

181. Пострадянськість в українській політиці [Електронний ресурс] // Ракурс. — 2012. — 3 грудня. — Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/83-postradyanskist-v-ukrayinskiy-polityci> . — Назва з екрана.

182. Прикладні проблеми політичної психології [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uareferats.com/index.php/referat/details/20362>. — Назва з екрана.

183. Против вирусов политических предательств пока нет антибиотиков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://pdv-info.ru/politika/protiv-virusov-politicheskix-predatelstv-poka-net-antibiotikov/>. — Название с экрана.

184. Радзиховский Л. Имитация истории [Электронный ресурс] / Л. Радзиховский // Эхо Москвы. — Режим доступа : <http://www.echo.msk.ru/blog/radzhovskiy/823041-echo/>. — Название с экрана.

185. Реалізація Європейської політики сусідства у 2010 році: Звіт про хід реалізації проекту в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eu_uk_chronology/enp_report_2010_ukraine_uk.pdf. — Назва з екрана.

186. Ревчук Р. Удастся ли Януковичу завершить дело Мазепы? [Электронный ресурс] / Р. Ревчук. — Режим доступа : <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2011/08/3/6445258/>. — Название с экрана.

187. Рибаченко В. Політична репутація — дерева та тіні [Електронний ресурс] / В. Рибаченко // Час і події. — 2008. — 10 січня. — Режим доступу : <http://www.chasipodii.net/issue/191/?vsid=b3cdfca42fc13c2f8030f67a5cfabc2f>. — Назва з екрана.

188. Розенфельд Ю. М. Політологія [Електронний ресурс] : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова [та інш.]. — Харків : Право, 2001. — Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/polit/271-rozenfeld.html>. — Назва з екрана.

189. Розумний М. М. Ідея і нація в інформаційну епоху [Текст] : монографія / М. М. Розумний. — Х. : Майдан, 2006. — 340 с.
190. Романюк А. Політична доктрина популізму [Електронний ресурс] / А. Романюк. — Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_12/kaf1.pdf . — Назва з екрана.
191. Романюк А. С. Історія політичних вчень: політичні доктрини ХХ–ХХІ ст. [Текст] : навч. посіб. / А. С. Романюк. — К. : Знання, 2011. — 255 с.
192. Ромм М. В. Адаптація личности в социуме: теоретико-методологический аспект [Текст] / М. В. Ромм. — Н. : Наука, 2002. — 275 с.
193. Ромм М. В. Социальная адаптация личности как объект философского анализа [Текст] : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. философ. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Марк Валериевич Ромм. — Томск, 2003. — 43 с.
194. Російські ЗМІ: армія України не готова воювати з Росією [Електронний ресурс] // Українська правда. — 2014. — 12 березня. — Режим доступу : <http://vsem.pro/ukraine/42994-rosysk-zm-armya-ukrani-ne-gotova-vojuvati-z-rosyu#.VE62ZvHnEhA> . — Назва з екрана.
195. Рудакевич О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня доктора політичних наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Олег Михайлович Рудакевич; Тернопільський нац. економічний ун-т. — Тернопіль, 2011. — 420 с.
196. Рудич Ф. М. Політологія [Текст] : підручник / Ф. М. Рудич. — К. : Либідь, 2005. — 480 с.
197. Рябов С. Громадянська культура та участь громадян [Текст] / С. Рябов. — К. : Інститут громадянської освіти, 2007. — 19 с.
198. Саліженко О. Брехня, як інструмент влади [Текст] / О. Саліженко // Українська правда. — 2008. — 25 грудня.

199. Самброс А. Смерть идеологий? [Текст] / А. Самброс // Українська правда. — 2010. — 17 вересня. — С. 4.

200. Свобода слова в Україні: загальнонаціональне й експертне опитування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhvuh.hlm>. — Назва з екрана.

201. Седов К. Ф. Языковая личность в аспекте психолингвистической конфликтологии [Электронный ресурс] / К. Ф. Седов. — Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/materials/archive.asp?id=7379&vol=6077&y=2002> (16 ноября 2009). — Название с экрана.

202. Семененко В. История Украины с древнейших времен до наших дней [Текст] : учеб. пособие / В. Семененко, Л. Радченко. — Харьков : Торсинг, 2002. — 480 с.

203. Серебрянников В. Ответственность как принцип власти [Текст] / В. Серебрянников // Социс. — 1999. — № 3. — С. 17–21.

204. Серый Н. Наднациональная бюрократия [Электронный ресурс] / Н. Серый. — Режим доступа : <http://www.proza.ru/2014/06/26/598>. — Название с экрана.

205. Сильная Украина» — трест, который лопнул [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://kandidatov.net.ua/>. — Название с экрана.

206. Симоненко: Конституція в Україні — це імітація демократії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.tochka.net/ua/52766-simonenko-konstitutsiya-v-ukraine-eto-imitatsiya-demokratii-video/>. — Назва з екрана.

207. Синельникова Л. Н. Коммуникативные модели оппозиционного политического дискурса [Текст] / Л. Н. Синельникова // Политическая лингвистика. — 2010. — № 1(31). — С. 34–38.

208. Ситуація зі свободою слова в Україні — найгірша з часів Помаранчевої революції [Електронний ресурс] // ВВС Україна. — 2013. —

30 січня. — Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/01/130130_reporters_freedom_it.shtml . — Назва з екрана.

209. Сич О. Адміністративний ресурс у технологіях тіньової політики України [Текст] / О. Сич // Визвольний шлях. — 2001. — №11. — С. 28—40.

210. Словарь иностранных слов [Текст]. — 10—е изд., стереотип. — М. : Русский язык, 1983. — 608 с.

211. Словарь синонимов [Текст] / под ред. А. П. Евгеньева. — Л. : Наука, 1975. — 648 с.

212. Смелзер Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер ; пер. с англ. — М. : Феникс, 1994. — 688 с.

213. Современная западная социология [Текст] : словарь / состав. Ю. Н. Давидов [и др.]. — М. : Политиздат, 1990. — 432 с.

214. Современный философский словарь / под ред. В. Е. Кемерова. — М. : Бишкек ; Екатеринбург : Одиссей, 1996. — 806 с.

215. Соколенко Н. Що ми здатні зробити для створення нашого інформаційного простору [Текст] / Н. Соколенко // Українська правда. — 2013. — 10 квітня.

216. Соловйова А. С. Проблема конформізму як прояву прагнення особи до підкорення у зарубіжній політичній думці 30-70-х рр. ХХ століття [Електронний ресурс] / А. С. Соловйова. — Режим доступу : <http://www.br.com.ua/referats/Politologiya/61587-1.html>. — Назва з екрана.

217. Соловьёв А. И. Политический облик постсовременности: очевидность явления [Текст] / А. И. Соловьёв // Общественные науки и современность. — 2001. — № 5. — С. 66—81.

218. Соціальна глобалістика [Електронний ресурс] : навч. посіб. / за наук. ред. Е. А. Афоніна, В. Д. Бондаренка, А. Ю. Мартинова. — К. : Вид-во «Освіта України», 2011. — Режим доступу : afonined.livejournal.com/417100.html?thread=3638092. — Назва з екрана.

219. Стенограма відеоконференції з Львом Гудковим, директором Левада-Центру (Росія) [Електронний ресурс] // Інститут світової політики. — 2012. — 27 червня. — Режим доступу : <http://iwrp.org.ua/ukr/public/569.html>. — Назва з екрана.

220. Степаниця С. Л. Соціальна адаптація як невід’ємна складова соціалізації особистості [Електронний ресурс] / С. Л. Степаниця. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_49/Gileya49/F11_doc.pdf. — Назва з екрана.

221. Судас Л. Г. Научный этос как фактор выживания отечественной науки [Текст] / Л. Г. Судас // Россия и современный мир. — 2002. — № 2. — С. 99–111.

222. Сурмин Ю. Методологические аспекты и проблемы информационной адаптации [Текст] / Ю. Сурмін // Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III тисячоліття: зб. наук. праць. — Київ-Кр.Ріг: ЗАТ «ЗТНВФ «КОЛО», 2001. — С. 33.

223. Сухов А. Д. Прогресс и история [Текст] / А. Д. Сухов. — М. : Мысль, 1983. — 111 с.

224. Суший Е. В. Детерминанты социально-политических изменений: опыт Украины (1991-2011) [Электронный ресурс] / Е. В. Суший. — Режим доступа : www.culturalnet.ru/main/getfile/1562. — Название с экрана.

225. Тарас Кузьо: «Неорадянський президент Янукович повторює шлях, пройдений Щербицьким...» [Електронний ресурс] / Т. Кузьо // Високий замок. — 2012. — 2 жовтня. — Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/ukraine/120397>. — Назва з екрана.

226. Тейлор Э. Б. Первобытная культура [Текст] / Э. Б. Тейлор ; пер. с англ. — М. : Политиздат, 1989. — 573 с.

227. Теплов Б. М. Способности и одаренность [Текст] / Б. М. Теплов // Избр. психол. труды. — В 2-х томах. — М. : Педагогика, 1985. — Т.1. — С. 15–41.

228. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія [Електронний ресурс] / С. Терно. — Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Statti_z2012/CTWorld.pdf. — Назва з екрана.

229. Тихомиров О. Поппер и психология [Текст] / О. Тихомиров // Вопросы психологи. — 1995. — № 4. — С. 116–129.

230. Тихонович В. Соціальні інтереси в динаміці соціального простору [Текст] / В. Тихонович // Український соціум. — 2010. — № 2. — С. 81–93.

231. Толстоухов А. Еко-майбутнє починається з «ЕКО+25%» [Текст] / А. Толстоухов // Дзеркало тижня. — 2006. — 28 січня — 3 лютого. — С. 3.

232. Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Торяник Володимир Миколайович; Дніпропетровський нац. ун-т, 2006. — 22 с.

233. Третяк А.С. Парти́йна відповідальність як механізм реалізації політичної реформи в сучасній Україні [Текст] / А. С. Третяк // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: збірник наукових праць / Національна Академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Ф. Кураса ; Українська академія політичних наук; Інститут політичних наук. — К. : ТОВ УВПК «ЕксОБ», 2006. — 496 с.

234. Три имени Лжедмитрия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://nwsd.ru/2011/05/20/tri-imeni-lzhedmitriya.html>. — Название с экрана.

235. Трубецкой Е. Н. К характеристике политических идеалов эпохи Возрождения [Текст] / Е. Н. Трубецкой // Киевские университетские известия. — Киев. — 1893. — № 1. — 263 с.

236. Тюлюпова Л. Д. Проблема эффективной коммуникации в современной университетской корпорации [Электронный ресурс] / Л. Д. Тюлюпова. — Режим доступа : http://www.russcomm.ru/rca_biblio/tulupova.doc. — Название с экрана.

237. «Украина — вперед!» Как я был на форуме партии Королевской [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://frankenstein.livejournal.com/286933.html>. — Название с экрана.

238. Украина за год продала вооружения почти на миллиард долларов: в основном «советского» и в Африку [Электронный ресурс] // Политическая кухня Украины. — 2011. — 18 июля. — Режим доступа : <http://www.polit-sovet.com/articles/issledovaniya/ukraina-prodala-voorujeniya-na-krugluyu-summu-v-afriku-74.html>. — Название с экрана.

239. Україна валиться вниз в індексі корупції Transparency International [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/news/all/ukrayina-valitsya-vniz-v-indeksi-korupcziyi-transparency-international.html>. — Назва з екрана.

240. Україна-2013: між виборами і перед вибором (аналітичні оцінки) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://razumkov.org.ua/upload/Ukraine-2013_ukr.pdf. — Назва з екрана.

241. Українці продовжують голосувати не за партії, а за відомі прізвища лідерів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=5027. — Назва з екрана.

242. Уменьшение количества налогов — имитация реформ — эксперт [Электронный ресурс] // Взгляд-онлайн. — 2014. — 11 августа. — Режим

доступа : <http://vz.ua/news/37230-umenshenie-kolichestva-nalogov-imitatsiya-reform-ekspert>. — Название с экрана.

243. Фарион: Как грамотно закошмарить здоровых людей [Электронный ресурс] // Polemika. — 2012. — 3 июля. — Режим доступа : <http://polemika.com.ua/news-91933.html>. — Название с экрана.

244. Фарукшин М. Х. Политическая культура общества [Текст] / М. Х. Фарукшин // Социально-политические науки. — 1991. — № 4. — С. 12–20.

245. Фейхтвангер Л. Лженерон [Текст] / Л. Фейхтвангер. — М. : АСТ Москва, 2009. — 384 с.

246. Фільц О. До вивчення проблеми ментальності населення Галичини [Текст] / О. Фільц, О. Невелюк // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. — 1994. — № 1. — С. 231–235.

247. Фогель Ф. Генетика человека [Текст] : в 3-х т. / Ф. Фогель; пер. с англ. — М. : Мир, 1989. — Т. 1. — 372 с.

248. Фоменков А. И. Социально-политическая мимикрия и государственная власть [Электронный ресурс] / А. И. Фоменков. — Режим доступа : <http://www.smolsoc.ru/index.php/2010-09-08-19-39-22>. — Название с экрана.

249. Фролов С. С. Социология организаций [Текст] / С. С. Фролов. — М. : Гардарики, 2001. — 384 с.

250. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. Человек и его ценности [Текст] / Э. Фромм. — М., 1988. — 566 с.

251. Хавронюк М. І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність [Текст] : навч. посібник / М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2003. — 240 с.

252. Хейзинга Й. Homo Ludens; Статті по історії культури [Текст] / Й. Хейзинга ; пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова ; комент. Д. Э. Харитоновича. — М. : Прогресс-Традиция, 1997. — 416 с.

253. Хоменко С. Программы партий: что кому болит, тот о том и говорит [Электронный ресурс] / С. Хоменко. — Режим доступа : <http://glavcom.ua/articles/7833.html>. — Название с экрана.

254. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві [Текст] / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2009. — Вип. 38. — С. 222–233.

255. Червоненко В. Список Тігіпка: уламки Партії регіонів та Хорошковський [Електронний ресурс] / В. Червоненко // ВВС Україна. — 2014. — 15 вересня. — Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/09/140912_tihirko_party_vc.shtml. — Назва з екрана.

256. Чернышов Р. Оранжевые генералы. Кто породил и убил Нашу Украину [Электронный ресурс] / Р. Чернышов // Лига. Новости. — 2013. — 6 марта. — Режим доступа : http://news.liga.net/articles/politics/821976-oranzhevye_generaly_kto_porodil_i_ubil_nashu_ukrainu.htm/section1/. — Название с экрана.

257. Човчинський П. Імітація й мімікрія [Електронний ресурс] / П. Човчинський // Zaxid.net. — 2011. — 24 грудня. — Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?imitatsiya_y_mimikriya&objectId=1241806. — Назва з екрана.

258. Шаповал В. М. Конституція і виконавча влада [Текст] : монографія / В. М. Шаповал. — К. : Юринком Інтер, 2004. — 80 с.

259. Шарій А. Спогади члена КПРС про колишню однопартійку Ірину Фаріон [Електронний ресурс] / А. Шарій. — Режим доступу : http://antivos.info/toczka_zoru/farion/. — Назва з екрана.

260. Шевченко Л. Як виконують обіцянки комуністи, блок Литвина та НУНС [Текст] / Л. Шевченко // Українська правда. — 2009. — 14 вересня.

261. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса [Текст] : монографія / Е. Шейгал. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. — 326 с.

262. Шибалов Е. Политическая мимикрия Скубенко [Электронный ресурс] / Е. Шибалов // Ура-Информ. — 2005. — 10 апреля. — Режим доступа : <http://ura.dn.ua/04.10.2005/169.html>. — Название с экрана.

263. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) [Текст] : підручник / П. П. Шляхтун. — К. : Либідь, 2002. — 576 с.

264. Шпак Л. Л. Социокультурная адаптация в советском обществе. Философско-социологические проблемы [Текст] / Лидия Леонидовна Шпак. — Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1991. — 232 с.

265. Штомпка П. Социальное изменение как травма [Текст] / П. Штомпка // Социс. — 2001. — № 1. — С. 6–16.

266. Шульга М. Деструкція влади (замість післямови) [Текст] / М. Шульга // Українське суспільство 1992- 2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2008. — С. 463–483.

267. Щербакова Ю. Е. Цінності об'єднаної Європи у контексті демократизації політичної культури українського суспільства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Щербакова Юлія Едуардівна ; Нац. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2011. — 262 с.

268. Що дасть підписання угоди про асоціацію України з Євросоюзом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/scho-dast-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-ukrayini-z-yevrosoyuzom-356568.html>. — Назва з екрана.

269. Юрій М. Ф. Політологія [Електронний ресурс] : навчальний посібник / М. Ф. Юрій. — К. : Дакор, КНТ, 2006.— 416 с. — Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-1337.html>. — Назва з екрана.

270. Юрійчук Є. «Раціональний вибір» громадян України шляхом референдуму [Електронний ресурс] / Є. Юрійчук. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2007_3/visnik_st_15.pdf. — Назва з екрана.

271. Ющенко сравнил Тимошенко с Гитлером [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ura-inform.com/ru/politics/2009/12/14/prezident>. — Название с экрана.

272. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків [Текст] : в 3-х томах / Д. І. Яворницький. — Том 1. — К. : Наукова Думка, 1990. — 592 с.

273. Як позбутися пострадянськості? [Електронний ресурс] : проект Інституту світової політики за підтримки Чорноморського фонду регіональної співпраці. — К., 2012. — 150 с. — Режим доступу : http://iwp.org.ua/img/postsov_all_ukr.pdf. — Назва з екрана.

274. Якименко Ю. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти [Текст] / Ю. Якименко // Дзеркало тижня. — 2003. — 15 листопада.

275. Ярмаченко М. Стимулювання інтелектуального розвитку – важлива теоретична проблема й практичне завдання [Текст] / М. Ярмаченко // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 2. — С. 234–245.

276. Ярошенко А. Цінність політична [Текст] / А. Ярошенко // Політологія : навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. — Львів : «Новий світ-2000», 2014. — 779 с.

277. 20 % предложений Свободы идентичны Компартии [Электронный ресурс] // Цензор. Нет. — Режим доступа : http://censor.net.ua/news/215127/20_ili_bolee_predlozheniyi_svobody_identichny_programme_kompartii_ekspert. — Название с экрана.

278. Almond G. The Civic Culture Revisited [Text] / G. Almond, S. Verba. — Boston — 1980. — 192 p.

279. Almond V. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations [Text] / V. Almond., S. Verba. — Princeton, New Jersey : University Press 1963. — 392 p.

280. Canovan M. Trust the People! Populism and The Two Faces of Democracy / M. Canovan // Political Studies. — Vol. 47, # 1. — 1999. — P. 3.

281. Easton D. Children and the Political System [Text] / D. Easton, J. Dennis. — N. Y. — 1969. — 184 p.

282. European values Study Survey, Ukraine [Electronic resource]. — Mode of access : <http://zacad.gesis.org/webview/>. — Title from the screen.

283. Fukuyama F. The end history and the last man [Text] / F. Fukuyama. — N. Y. : Avon Books, 1992. — 270 p.

284. Hallinan Manreen T. The Sociological Study of Social Change [Text] / T. Hallinan Manreen // American sociological review. — 1997. — Vol. 62. — P. 2–9.

285. Inglehart R. Values Change The World [Electronic resource] / R. Inglehart. — 2008. — 16 p. — Mode of access : http://www.worldvaluessurvey.org/SebTest/wvs/articles/folder_published/article_base_110/files/WVSbrochure4.pdf. — Title from the screen.

286. Intergracja czy imitacja polityki wschodniej UE – RESET totalny [Electronic resource] // Polityka Wshodnia. — Mode of access : <http://lubczasopismo.salon24.pl/politykawschodnia/post/297792>. — Title from the screen.

287. Kaye K. Developmental Psychology / K. Kaye and J. Marcus. — 1981. — Vol. 17. — P. 258–265.

288. Lipman M. Critical thinking: What can it be? [Text] / Matthew Lipman. — Institute of Critical Thinking. Resource Publication, 1988. — Series 1. — № 1. — 12 p.

289. Miliband D. The State in Capitalist Society [Text] / David Miliband. — L., 1969. — P. 163–168.

290. Misztal B. A. Political transformation of authoritarian regimes [Text] / B. A. Misztal // Pol social. bull.-Wroclaw ets. — 1989. — № 2. — P. 17–33.

291. Nations in Transit 2012 [Electronic resource] / Country Reports. — Mode of access : <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2012>. — Title from the screen.

292. Parenti M. Inventing Reality: The Politics of New Media [Text] / M. Parenti. — 2nd edition. — New York : St. Martin's Press, 1993. — 274 p.

293. Parkin F. Middle-class Radicalism [Text] / Frank Parkin. — N. Y., 1968. — 215 p.

294. Stancato F. A. Tenure, Academic Freedom and the Teaching of Critical Thinking [Text] / F. A. Stancato // College Student Journal. September, 2000. — Mode of access : http://findarticles.com/p/articles/mi_m0FCR/is_3_34/ai_66760558/. — Title from the screen.

295. Tenney A. A. Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society. By Albert Galloway Keller... [Text] / A. A. Tenney // Science, New Series. — Vol. 42. — No 1084 (Oct. 8, 1915). — P. 498.

296. Waclaw R. Imitacja demokracji [Електронний ресурс] / R. Waclaw // Gazeta wyborcza. — Mode of access : http://wyborcza.pl/1,86117,10337528,Imitacja_demokracji.html. — Title from the screen.